

ES II 92844

Prof. Dr. P. Dubois

Educația
prin sine Insuși

3716 / 3308
FUNDATIA I. V. SOCEC

PROF. DR. P. DUBOIS

EDUCAȚIA PRIN SINE INSUȘI

Inf. o. grila

EX LIBRIS
CONSISTOR CMBU
CLUJ-SIBIU

EDITURA FUNDAȚIEI
BUCUREȘTI, SPLAIUL COGĂLNICEANU, 35

1916

~~FS 92844~~

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București

Cota..... 72 400

~~Inv. 24795~~

88

Dr. PAUL DUBOIS
Profesor la Universitatea din Berna

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București

Cota

B. C. U. "Carol I" - Bucuresti

C201802481

PRIMA VERBA

Ca toate ramurile activității omenesti, și medicina cu specialitățile ei a făcut însemnate progrese în ultimele decenii. Aproape toate specialitățile medicale și-au luat mijloacele de tratare dintr'o epocă îndepărtată, folosindu-se chiar de experiența popoarelor primitive.

Cea mai nobilă ramură a medicinei, aceea care privește organul inteligenței omenesti, specialitatea boalelor mintale și nervoase, a găsit mijloace *eficace și raționale* de tratare numai în zilele noastre.

Boalele sufletului numai în timpul din urmă, prin cercetările moderne de psihologie experimentală, de psihologie obiectivă, au putut căpăta lumina cea favorabilă pentru studierea și tratamentul lor.

Medicina se străduiește să vindece, încearcă să aline și dorește întotdeauna să consoleze. Acest postulat nu ar fi nici pe departe atins, dacă nu s'ar ține seamă de elementul imponderabil, care este *sufletul*.

Se poate zice, cu drept cuvânt, că nu există suferință fizică; suferința este întotdeauna psihică, chiar când este vorba de o leziune anatomică, de un traumatism.

Toată durerea, în ultima analiză, nu este decât o reacțiune a eului nostru, care depinde de întreținerea a diferitelor stări de conștiință, de reprezentările din sufletul nostru.

Rolul pe care îl are, observarea și îngrijirea sufletului apare în toată măreția sa în *psihoterapie*.

Psihoterapia este o disciplină prin care ajungem la îndreptarea și corijarea mentalităților nesigure, descurajate, chinuite de diferite sentimente de teamă, ori neliniștite, din lipsa de încredere în sine însuși.

Prin această disciplină vom interveni în marele grup al obsesiunilor, al fobiilor, al autosugestiunilor, al stărilor neurastenice, în hipochondrii, în histerie și în psihastenii.

Se știe care era, până acum, tratamentul nenorocitului bolnav din unul din aceste cadruri morbide. După ce i se încercă ceva tonice, ceva calmante — și numele acestora este nesfârșit cu starea de perfecțiune la care a ajuns himia farmaceutică — i se administra agenți fizici — hidroterapie, electricitate, mecanoterapie — ca apoi, când vedea că toate aceste mijloace sunt fără folos — fiindcă suferința sa morală, psihică, persistă, ba era chiar creșcută prin falimentul acestui tratament — era nevoit să alege, plin de descurajare, de la medic la medic, din specialist în specialist.

Ignorarea de către medici, chiar de către unii specialiști, a elementelor necesare de psihoterapie ne dă prilejul dureros să vedem de multe ori pe acești nenorociți bolnavi că își curmă zilele și apoi gazetele anunță: «sinucis din cauza unei boale incurabile (!?)... neurastenia».

Indreptarea acestei stări deplorabile a adus-o bătrânul înțelept, Profesorul Dubois dela Berna, care a arătat că există un mijloc de reeducare morală, de ortopedie intelectuală, numită *psihoterapie rațională*.

Acest învățat și mare om de bine a dovedit, bazat pe o lungă experiență și pe o admirabilă cunoaștere a sufletului omenesc, că trebuie să arătăm bolnavului că *teama* pe care o are, pornește dela idei, dela judecăți greșite, care se găsesc în

stare latentă în inconștientul său. Trebuie să descifrăm în sufletul bolnavului care sunt ideile greșite, absurde, care produc neliniște, teamă. Odată explicarea făcută, neliniștea, teama, descurajarea, dispar ca prin farmec.

Închiptuiți-vă o persoană care capătă bătaie de inimă la vederea unui animal, a unui obiect neplăcut. Este absolut fără folos să îi dăm un calmant, sau un regulator al bătăilor inimii, ca să îi înceteze palpitația. Stând de vorbă cu acest bolnav, căutând cauza fricei în reprezentările care au provocat-o la obârșie și explicându-i fenomenul, bolnavul se va calma: *va căpăta stăpânirea de sine.*

Prin mijloacele acestei psihoterapii raționale se vindecă și acei bolnavi cari suferă de paralizii hysterice, de dureri nevralgice, de obsesiuni, de fobii, etc.

Tratamentul acesta pur psihologic, prin infiltrarea unei convingeri sănătoase, raționale, este primit de bolnav ca un sistem de logică.

El nu poate fi comparat cu tratamentul prin hipnotism sau prin sugestie, care face pe bolnav să fie și mai pasiv, prin primirea unei idei impuse fără controlul raționamentului.

Dând bolnavului posibilitatea de a se observa și de a trece prin controlul rațiunii toate fenomenele sale sufletești, îi dăm puterea de a îndepărta impulsivitatea sentimentală, îi dăm puterea de a deveni stăpân pe sine însuși.

Căpătând această stăpânire de noi înși-ne, pe calea judecăței, nu vom mai fi jucăria sugestiunilor din inconștientul nostru și din afară de noi, vom fi prin acest mijloc adevărat liberi. Și, numai când vom putea avea această libertate sufletească, vom putea să ne îndeplinim rolul adevărat de ființe raționale, de *homo sapiens* cu porniri bune față de semenii noștri, față de societate.

Reiese d'aci importanța morală și filozofică pe care ne-o aduce învățătura bătrânului apostol din Berna.

Această concepțiune, alături de nepieritoarele lucrări filozofice ale lui Seneca pe care Profesorul Dubois le pune la dispoziția bolnavilor, dau acel *nutrimentum animi* aducătoare de liniște, de fericire.

Dar această învățătură este și o metodă care trebuie aplicată. Pentru aplicarea ei se cere de la medic căldură sufletească, desinteresare și dragoste sinceră pentru cei suferinzi.

Dr. P. BURNEA

Șef de lucrări la Clinica Boalelor Mentale
de la Facultatea de Medicină.

INTRODUCERE

Omul este singura ființă care nu știe să trăiască, — îmi zisei într'o zi, — dupăce ascultasem plângerile bolnavilor mei. Nu erà suferința lor, care'mi sugerase această definițiune irreverențioasă, — ironia ar fi fost odioasă, — erà constatarea mea din practică, că ei înșiși sânt autorii nenorocirii lor proprii, și nu totdeauna ei singuri, ci atât ei, cât și cei din jurul lor și semenii lor.

Departate de mine gândul de-a face vre-o muștrare acelor cari sufăr; cu ce drept ne-am face noi judecătorii altora? Dar examinând împrejurările în care se găsesc acești sărmani oameni, adesea ar fi trebuit să'mi zic: toate acestea ar fi putut să nu fie, și n'ar fi trebuit să mai fie.

Un confrate, căruia i-am supus aceste reflecțiuni banale, prin faptul că sunt adevărate și prea cunoscute, fu de aceeași părere cu mine, insinuă însă, că observația mea nu se adresă decât nervoșilor de toate categoriile, cari, de când cu descoperirea „neurasteniei“, năvălesc în cabinetul doctorului. Erà o nuanță de dispreț în zâmbetul interlocutorului meu, bizuit

pe o perfectă stare de sănătate fizică și prea încrezător, poate, în integritatea mentalității sale.

Ei bine nu, definiția mea nu se adresează numai bolnavilor, ea se aplică la toată lumea: Nouă doctorilor, ca și clienților noștri, educatorilor de toate categoriile, precum și elevilor lor. Când se examinează viața mintală, nuți este îngăduit să împarți omenirea în două clase: aceea a bolnavilor și aceea a sănătoșilor. Neurastenia, despre care se vorbește atât de mult astăzi, nu este o boală, care să ne lovească ca reumatismul sau tuberculoza. E slăbiciunea omenească psihică, pe care o datorăm lipsurilor noastre înăscute, moștenite, educațiunei noastre rău-îndrumate, influențelor noastre vătămătoare, și care înrîurește asupra-ne în tot decursul dezvoltării noastre fizice și mentale. Ea nu este o slăbiciune de nervi, după cum pe nedrept ne arată cuvântul „neurastenie“; ci este înainte de toate o debilitate mentală, pe care ar trebui s'o numim „psihastenie“.

Când influențele ereditare constitutive par că predomină, debilitatea trece drept boală. Ea se arată ca fizică în esența ei, căci se traduce prin rele formațiuni corporale, prin turburări de funcționare, prin defecte intelectuale, care fac să se întrevadă scăderile morale.

Doctorului i se încredințează acești desmoșteniți, acești degenerați de cari n'avem milă decât când suferința lor a atins culmea.

Sunt mai aproape de noi decât credeți voi, judecători severi, cari vă îngâmfați cu senti-

mentul echilibrului vostru mental; gândiți-vă că față de doctor și de servitor nu e nici un om mare, ei cari cunosc viața ta intimă. Avem cu toții câte o lipsă datorită moștenirii.

Educația, de asemenea, joacă un rol imens în formarea mentalităților patologice. Ea este aceea care falsifică judecata acelor cari își zic normali și cred că pot să arunce o privire de milă disprețuitoare asupra semenilor lor, mai puțin dotați.

În muzeul „Carnavalet“ din Paris e un autograf de Al. Dumas-fiul, care valorează cât un tratat de filosofie; el glăsuște: „Cum se face că, copiii fiind atât de inteligenți, oamenii să fie atât de proști?“ Și spiritualul scriitor adaugă, „aceasta trebuie să fie vina educației“.

Intr'adevăr, ea este marea vinovată, și nu e posibilă o altă ipoteză. Această deformațiune gradată, pe care o suferim atât de des, trebuie s'o atribuim, în sensul cel mai larg al cuvântului, influențelor educative diverse, acțiunii mediului care ne înconjoară.

Deformarea sufletească nu se datorește unei simple porniri naturale de bestialitate, ca aceea care face mai puțin blânde și mai rebele educației, animalele adulte, — deși nu ne putem sustrage acelor surde impulsioni trupești, — ci este o abrutizare întâmplătoare, schimbătoare, datorită contagiunii morale și intelectuale, care influențează asupra ființei cu predispoziții diverse, prin ereditate și educația anterioară.

Cusurul stă în faptul că nu ne deprindem

a cugetă. Școala ne îmbuibă cu un zel din ce în ce crescând, de cunoștințe, din care nu putem trage decât foloase minime; ea ne îngreunează memoria și nu ne cizelează inteligența decât în sensul unei logice strâmte, de care, credem că ne putem servi ca armă în lupta pentru viață.

Această cultură înăbușită nu formează judecata noastră, din contra, o turbură, dându-ne să rumegăm păreri de-a gata, fără să ne învețe să apreciem noi înșine valoarea lor.

Dacă am privi munca reflecțiunii logice, în aparenta ei spontaneitate, ea s'ar putea compara unui joc care ar constă în formarea unui cerc complet, regulat, așezând cap la cap piese de domino, având aceeași cifră. Acest lucru nu este posibil decât dacă masa e liberă, sau dacă piesele de domino, deja așezate de alte mâini, sunt bine aranjate.

Ori, din primii ani ai existenței noastre se așează în jocul nostru domine fixe într'o ordine aparentă, care adesea nu este decât desordine. De ce să ne mirăm dar, dacă nu reușim a forma cercul, a judecă logic.

Aceste piese fixe, care îngreunează atât de mult gândirea, sunt ideile preconcepute, dogmatismele de toate speciile, ideile înapoiate, înrădăcinate, într'un cuvânt, acelea pe care ni le impun acei în mijlocul cărora trăim: Părinții noștri, animați de intențiuni bune, însă în cele mai multe cazuri stângaci; amicii, în a căror alegere ne-am înșelat; clasa socială în care trăim; toată această mulțime, a cărei conta-

giune influențează asupra noastră în mod inconștient. Simple maimuțe, noi facem ceea ce se petrece în jurul nostru, fie bine, fie chiar rău. Respectăm tradițiile în toate domeniile, fără să le supunem o clipă criticei rațiunii. Se vede că trebuie să fie foarte obositor să gândești!

Acela, care este chemat să se întrețină zilnic cu bolnavii de spirit, cu părinții sau rudele lor, — așa ziși sănătoși, — încearcă dureroase decepțiuni, văzând cât de mult e falsificată mentalitatea acestor ființe prea îngâmfate de inteligența lor, în toate clasele sociale și, poate mai mult încă, într'acele care se pretind diriguitoare.

Nu înțeleg deloc să vorbesc acî de dificultățile momentului de față, despre aceste crize politice, religioase și sociale, a căror importanță fiecare generație o exagerează, ca și când de astăzi omenirea pășește pe căi greșite. Nu, slăbiciunea judecății a existat întotdeauna, de când e lumea și această constatare justifică cuvântul lui Georges Eliot: „Ne-am născut într'o stare de stupiditate morală“.

Ori, tocmai de judecată avem nevoie în viață, de o viziune limpede a lucrurilor, care să ne facă să prevedem consecințele viitoare și îndepărtate ale actelor noastre. Adesea avem această prevedere când este vorba de interesele noastre materiale, — ce dibăcie nu desfășurăm în câștigarea acestor bunuri, întru parvenirea noastră! Dar pierdem această promptitudine și siguranță de judecată, îndată ce este vorba de viața noastră morală, de conducerea noastră.

Niște studenți, băeți veseli, pe cari îmi plăcea să-i primesc, se întorceau într'o zi dela țară și mi povestiră cu o înflăcărare tinerească, plăcerea ce avuseseră. Unul din ei surâse, ca și cum ar fi avut ceva de povestit, și nară următoarea întâmplare din aceea zi: „...în pădure dădurăm de un eleșteu, în mijlocul căruia se află o mică insulă.—Pariez că tu n'ai să poți să treci acest șanț, îmi zise unul din răutăcioșii mei camarazi; și ceilalți mă îndemnară la această încercare, cu o grabă care ar fi trebuit să mi dea de bănuț. Sigur de acțiunea mea, primii provocarea. Mă reped cu curagiu, ajung în mijlocul insulei și mă uitai la amicii mei, aruncându-le o privire triumfătoare. Spre marea mea mirare îi yăd leșinând de răs, și, când îi întreb de cauza care le-a provocat această veselie: — Revino! îmi strigară cu toții în cor. — Nu observasem că insula era prea mică pentru a mi îngădui să pot luă avânt și fui nevoit să băltăcesc spre a mă reîntoarce“.

Nu găsiți aci perfecta imagine a vieții, a purtării nesocotite pe care o avem atât de des? Ne lansăm în aventuri, îndemnați de plăceri, de amorul-propriu într'un cuvânt, de pasiunile noastre și nu vedem că, dacă putem să ne întoarcem, nu o putem face decât ducând cu noi urmele băltoacei.

Și pe când studentul nostru, camarazii săi și toți acei cari vor fi auzit această povestire, vor reflecta de două ori înainte de a se decide să sară șanțul, — noi dinpotrivă, deseori nu

profităm în viața morală nici de experiența noastră, nici de aceea a altora; ca și cum ne-ar face o plăcere să ne înămolim.

„Pisica care s'a opărit, se teme și de apă rece“, spune o zicătoare.

Omul nu pare a avea atâta logică câtă are pisica, sau, dacă cel puțin o posedă în teorie, nu o aplică în practică. Numai el, cu toată superioritatea sa intelectuală, se rătăcește și recade în aceleași greșeli, după ce a făcut, de repetate ori, aceeași experiență. Și când suferă din greșala sa, acuză evenimentele, steaua călăuzitoare, sau învinuiește pe alții de a-i fi distrus fericirea. Medicul, duhovnicul cel mai intim, constată zilnic această orbire de necrezut. Oricât de vastă ar fi puterea sa de imaginație în pătrunderea răului, în cunoașterea omenirii și scepticismul care rezultă de aci, privitor la virtute, el însă, ascultând aceste mărturisiri, trece dintr'o surprindere într'alta și se întreabă dacă nu cumvâ visează. Iar dacă ar povesti cuivâ aceste constatări, n'ar fi crezut, sau i-ar zice că exagerează.

Când nu e vorba de delictе sau de acte criminale, ci de greșeli curente cu care suntem deprinși cu toții, rămânem totuși impresionati de puțina pătrundere morală pe care o denotă purtarea celor mai mulți și trebuie să ne zicem: Omul nu vede mai departe ca vârful nasului.

Dar indispoziția pe care o produc aceste triste constatări este imediat temperată de medic, când, conștient de rolul său de educator, caută să aducă pe calea cea bună pe bol-

navii răătăciți. Cu o bucurie nespusă el constată de astădată că totul nu este pierdut și că însărcinarea de a schimbă radical o mentalitate, nu-i e imposibilă.

Oamenii sunt proști, nu mai încape vorbă; fiecare și-o spune și-i place s'o repete, socotind că el face excepție.

Da, oamenii sunt orbi — și în acest domeniu, a fi chior, nu înseamnă decât o situațiune de plâns. Dar când te adresezi individului aparte, suferind, nenorocit, pe care îl întâmpini cu simpatie sinceră și când pentru a'l face să-și dea seama de starea-i mizerabilă, îl faci să cugete, să judece, atunci revii asupra acestei judecăți pesimiste în ce privește mentalitatea omenească. Constați la ființele cele mai simple, cele mai lipsite de instrucțiune, la desechilibrați chiar, o comoară de logică și inteligență în ce privește lucrurile morale.

Îți dai seama atunci, că în aceste judecăți spirituale, dar disprețuitoare, ale atâtor scriitori, se găsește o presumpțiune înfumurată; și când vezi cât de puțin acești seniori ai cugetării știu să pună în armonie conduita cu principiile lor, cu atât mai mult prinzi simpatie pentru acel simplu de spirit, dar care e mai aproape de adevăr.

După ce ți-ai zis că omul este prost, stupid, după ce aproape ai simțit născându-se în sufletul tău o oarecare aversiune pentru această ființă răătăcită, începi a o iubi, a o iubi din ce în ce mai mult — și conchizi cât de bine e când scormonești suprafața, când desvălui întregul

fond al personalității sale și o ajuți să-și degajeze logica din piedicile ce-o țineau legată.

S'a observat că psihologia maselor nu e o simplă totalitate a psihologiilor individuale, că mentalitatea unui om nu mai e aceeași când e singur sau când este luat în vârtejul ideilor celor din jurul său. Intr'adevăr, în timpul catastrofelor, în greve, revoluții, războaie, această stupiditate morală sare în ochi. Egoismul se manifestă sub înfățișarea cea mai hidoasă. În chip ciudat, egoismul se amestecă pe neașteptate cu spiritul de sacrificiu și începi să te îndoiești de posibilitatea progresului social.

Dar dacă omul este astfel antrenat și se influențează de contagiunea exemplului, aceasta se petrece în virtutea sugestibilității și a credulității sale; aici se revelează inaptitudinea sa de a judecă prin el însuși, de a vedeà clar pentru a-și găsi calea și a o arăta și altora. Cu alte cuvinte, îi lipsește educațiunea morală.

Dacă acțiunea care se exercită prin cuvinte asupra mentalității unei ființe, luată în parte, s'ar mărgini numai la această ființă, binele dobândit ar fi destul de mare pentru ea să te oprești la această constatare. Dar este îmbucurător când te gândești, ba mai mult încă, când constăți că această influență nu se oprește aici, că ea se răspândește și că luminând indivizii în parte sau reuniți în grupuri mici, se poate spera în schimbarea mentalității mulțimei.

Precum semeni sămânța de grâu, tot astfel și ideia morală pe care o semeni în sufletul

omului, încolțește; ea se desvoltă și se propagă ca și spicul care răspândește în depărtare semințele sale, înmulțindu-le la infinit.

Odată constatată această înmulțire a seminței bune, semănată cu îngrijire într'un teren bine pregătit, nu te lași mai descurajat decât agricultorul pe urma dificultăților datoriei sale. El, de asemenea, cunoaște existența neghinei, dar o smulge neîntrerupt și știe astfel să mărească producțiunea pământului său; — să facem întocmai ca dânsul.

Simțim cu toții, mai mult sau mai puțin, nevoia de a ne descotorosi de defectele noastre și de a cultivă calitățile noastre. Ne place, mai cu seamă, să impunem altora această muncă anevoioasă, căci defectele lor ne supără. Toți aprobăm cu bucurie progresul moral în întreaga omenire, dar ne descurajăm de mai înainte, gândindu-ne cât de încet se face această cultură — și cea mai mare parte a oamenilor primește cu un surâs sceptic orice propunere de ortopedie morală aplicată indivizilor sau mulțimei.

Nu într'o astfel de stare sufletească se poate lucră la opera comună, ci trebuie, din potrivă, să credem mai înainte de toate în posibilitatea perfecționării spiritului omenesc, să cultivăm fiecare plantă cu o neobosită răbdare, prevăzând recolta prețioasă. În asemenea condiții nu te mai oprești în drum, nu te mai supui ca unei corvoade, ci simți plăcere și găsești în această muncă bucuria prezentului și speranța în viitor.

CUCERIREA FERICIREI

Și pentru ce acest lăudabil zel, această continuă grijă de a modifica propria sa mentalitate, și de a înrîuri asupra acelei a altora? Nu e decât pentru a'ți procura cea mai mare parte de fericire posibilă în această lume.

Unicul mobil al tuturilor acțiunilor omului, este *dorința fericirei*. Se observă ca instinct primordial al oricărei creaturi însuflețite, instinctul de conservare. Nu-i însă întotdeauna așa. Incepând dela animal, instinctul sexual, dorința plăcerii imediate predomină, ea este mai puternică decât foamea, decât setea și numai în urmărirea sentimentelor sale amoroase, animalul arată, față de un rău tratament, cea mai încăpățânată nepăsare.

La om, acest instinct al fericirei, apare în primul plan, atât de accentuat, încât preferă chiar moartea, decât să se lipsească de ceea ce crede că este fericire pentru dânsul.

A te simți bine fizicește, intelectualicește sau moralicește, este singura țintă a oricărei creaturi omenesti. Și oricare ar fi mentalitatea ființei, purtarea ei, părerile sau aspirațiile sale, întotdeauna se va descoperi în fundul sufletu-

lui său acest nesăţiu primordial de fericire. Chestiunea e, să ştii unde s'o cauţi această fericire de care omenirea este însetată.

Filosofii stau gata să răspundă, să ne instruiască asupra înţelesului vieţii, să ne arate scopul şi preţul ei, aci sprijinindu-se pe dogmele unei religii revelate, aci clădind pe baze ştiinţifice o teorie a vieţii. Mai mult încă, metafizicienii cutează să ridice vâlul de pe lumea cealaltă şi ne povestesc visurile lor cele mai fantastice despre nemurire.

Ei bine, nu admit aceste încercări de a ne desvălui Necunoscutul, atunci când n'ai calitatea să poţi vedeà mai departe decât ceilalţi.

Prefer pe dominicanul din Fribourg (Elveţia), pe Pastorul Weiss, care consacră un volum excelent... Artei de a trăi.

Iată ceea ce ne trebuie. Viaţa n'are decât un scop, de a fi trăită. Şi este o artă de a trăi bine viaţa — de-a puteà extrage această cantitate de fericire la care aspirăm cu toţii nebuneşte,— dela cel mai chefliu, care se rătăceşte în expansiunile veseliei, până la idealistul religios sau filosof, care, într'o aureolă luminoasă, vede înaintea lui iubirea.

Cu un entusiasm aproape lumesc, care nu se poate găsi sub sutană, călugărul nostru recunoaşte tot ceea ce datorăm muncii ştiinţifice a secolului al XIX, dar el ne desamăgeşte îndată, arătându-ne că toate aceste progrese n'au dat sărmanei omeniri în nici un fel pacea şi fericirea. Cine va cutezà să'l contrazică?

Intr'adevăr, omul nu vede destul de clar în

fața lui, calea ce duce spre fericire. El o caută aproape exclusiv în prompta și complectă satisfacție a multiplelor sale dorinți, în plăcerile materiale și intelectuale, în viața largă, în confort, în avere; și s'au identificat atât de bine aceste două concepții, plăcere și fericire, încât astăzi numim pe cei privilegiați: fericiții acestei lumi.

Pătrundeți în acele case, unde domnește luxul, observați chiar cultura spiritului, tot ceea ce pare creat pentru a da farmecul existenței și veți găsi adesea nenorocirea mai accentuată poate ca în coliba săracului. După cum zicea bunul abate Gaim, lui J. J. Rousseau: „Dacă fiecare om ar putea ceti ce se petrece în inimile celorlalți, s'ar găsi mai mulți cari să dorească a se coborî decât a se ridica“.

Intr'o conferință spirituală, leaderul socialist italian Enrico Ferri, expunea în termeni cât se poate de moderați, demonstrând că progresul dorit se va face prin evoluție, dacă clasele dirigente vor favoriza mișcarea, sau prin revoluție, dacă ele se vor împotrivi. El adăugă: „Doamnelor și Domnilor, dacă am vorbit de îmbunătățirea soartei claselor muncitoare, nu am înțeles prin aceasta, fericirea individuală; aceasta este chestiune de temperament. Sunt oameni cari se găsesc în mizerie neagră, neștiind unde-și vor putea luà masa de seară și totuși sunt fericiți ca și regii, — dacă regii pot fi fericiți; și sunt alții, cari, din potrivă, au tot ce-și poate dori cinevã ca plăceri, și cu toate acestea, ei simt întotdeauna o profundă nemulțumire“.

Adevărata fericire nu stă în realizarea acestor dorinți, oricât de legitime ar fi ele. Fără îndoială, toate aceste privilegii pe care le datorăm fie hasardului nașterii, fie șanselor vieții sau muncii noastre personale, ne procură mari satisfacții de fericire momentană și nu este om care să nu fi spus în aceste momente: sunt mulțumit, fericit, afacerile îmi merg bine, am o situație bună, sunt sănătos, simt o bucurie familiară, etc. Dar toate aceste sunt fericiri parțiale, întâmplătoare, trecătoare; nu este adevărata fericire.

E natural să cauți toate aceste avantagii, și această ambiție este condiția primordială a progresului, dorința spre mai bine fiind elementul care deslănțuește energiile noastre. Succesul îți dă puterea pentru realizarea binelui ca și a răului și această idee a sugerat unui dominican francez o predică asupra curioasei teme: „Imbogățiți-vă!”

Dacă există un fapt care să fie bătător la ochi, acela e fragilitatea tuturor acestor fericiri parțiale: averea se pierde, superioritatea științifică, literară și artistică cu timpul se evaporează în fața ponegririlor concurenților invidioși; în politică, Stânca tarpeiană e aproape de Capitoliu; sănătatea se turbură și fericirea familiară, conjugală sau părintească, este tot atât de fragilă ca și celelalte, fie că pierdem ființele scumpe nouă, fie, și mai dureros încă, că le vedem atinse prin propriile lor greșeli, sau prin crudele nevoi ale existenței, de boli fizice, intelectuale sau morale. Observați fami-

liile și indivizii în viața lor, în fond atât de scurtă, și veți vedeà fericirea și nenorocirea intrând și eșind din casa lor, împiedicând la cei mai mulți stabilirea unei fericiri trainice.

Fericirea oare, nu face parte din această lume? Trebuie să renunțăm de mai înainte la dânsa, legănându-ne în speranța unei fericiri eterne, care va compensa nedreptățile soartei la care suntem supuși cu toții? — S'ar părea că da, și totuși nu pot să consimt la această descurajare pământească.

Printre vicisitudinile vieții noastre, sunt destule care pot fi înlăturate, și pe care nu le datorăm decât nouă înșine spre a aveà dreptul să stăm cu brațele încrucișate și să ne rezervăm aspirațiile către fericirile cerești.

Fără îndoială, sunt catastrofe care ne ating, care turbură viața noastră și în potrivea cărorora nu putem să ne opunem; ele vor influența totdeauna asupra bietei omeniri. Dar în fond, distrug ele fericirea noastră intimă? Nu.

Dacă sunt multe ființe care au teamă de a trăi, care se desperează la cel mai mic insucces și sunt nenorociți; se găsesc însă și suflete care suportă curajos toate suferințele, boala, mizeria și moartea alor săi, pierderea tuturilor speranțelor lor. Nenorocirile în masă curg pe umerii lor și, totuși, fericirea lor intimă rămâne neatinsă; ei nu se refugiază într'un stoicism disprețuitor, care ar fi o lipsă de sensibilitate, ci într'o mulțumire internă, care este suprema fericire.

E posibil, și chiar probabil, că persoanele care

trăesc într'o viață religioasă intensă, să fie mai curând în stare să dobândească acest spirit de sprijin; și pentru a'l susține, nu posedă ele oare — fapt care ar scădea poate din valoarea acestei virtuți — speranța de recompense vecinice? Dar aceste suflete frumos dotate nu ajung atât de departe în visurile lor și nu precizează scopul pe care îl urmăresc; ele acționează spontan în temeiul unei intuiții care le descoperă fericirea acolo, unde alții nu o găsesc; așa o înțeleg ele, atâta tot.

Se poate însă găsi aceeași dispoziție de spirit, aceeași putere de rezistență morală, și la persoane care nu s'au gândit a'și alege o credință și chiar la acelea a căror reflecțiuni, a căror experiență a vieții le-a condus spre „agnosticism“, adică spre acel scepticism rațional care ne oprește să dăm unor presupuneri, oricât de agreabile ar fi ele, caracterul de siguranță.

În adevăr, avem tot dreptul de a urmări fără scrupule zădarnice, tot ceea ce poate satisface mulțumirile noastre materiale sau spirituale; trebuie să lucrăm, în interesul nostru și într'acel al altora, pentru îmbunătățirea soartei omenirii, la care și progresele datorite științei pot să contribuie într'o largă măsură. Un trai bun, nu este un rău în sine, și nu, menținând omenirea în mediocritate, se va contribui la fericirea ei; ci, din contra, într'o dezvoltare economică constantă, — nu vreau să zic prin această dezvoltare, — se face progresul intelectual și moral.

Să ne ferim însă de a pune toată fericirea noastră în cărți de joc care pot fi deplasate în

fiece clipă de mâna altora, sau pot fi luate de cel mai ușor vânt.

Din acest punct de vedere, n'am decât o slabă încredere în binefacerile civilizației, atâta timp cât ea nu ne aduce decât avantajii materiale, un trai mai bun prin felul de a locui și a ne alimenta, satisfacții ale spiritului, oricât de nobile ar fi ele.

Fericirea nu stă în aceasta; ea stă în profunzimea noastră înșine, în eul nostru intim — și nu și poate avea rațiunea de a fi decât în satisfacția cea mai complectă a aspirațiilor noastre ideale, în cultul Adevărului, al Frumosului și al Binelui.

Această stare de suflet nu poate fi realizată decât printr'o constantă cultură a eului nostru moral; nu ajungem niciodată la această perfecție, dar mergem cel puțin pe calea care duce într'acolo, și fericirea noastră, adevărata fericire, singura inatacabilă, este în raport direct cu dezvoltarea noastră morală.

Oricât de mare ar fi opera titanică a omului, mare, grație inteligenței sale și neobositei sale munci, a surprins nenumărate taine ale naturii și a robit forțele ei, spre a le face să conlucreze scopului său, omul totuși rămâne în această nenorocire pe care și-o creează el însuși; mizeria se arată cu atât mai crudă, cu cât contrastează cu bogățiile acumulate prin știința și industria omenirii.

Pentru orice cugetător, nu e posibilitate de fericire în afară de dezvoltarea morală a personalității omenesti. Deci, e evident

că virtuțile, a căror practică trebuie, conform doctrinelor religioase, să ne asigure fericirea într'o viață viitoare, sunt tocmai acele care ne-ar da-o acî pe pămînt. Ciudat lucru, omul ignorează acest adevăr evident, sau, și mai rău încă, se declară de mai înainte incapabil să realizeze această aspirație.

Desvoltarea personalității morale nu e posibilă decât prin educația de sine însuși: Fiece pas pe care'l facem în această cale, contribuie la fericirea noastră și duce cu curenul pe acei cari, cu știrea sau fără știrea lor, primesc influența noastră; astfel se face educația maselor și numai progresul individual poate să micșoreze antinomia semnalată între mentalitatea aglomerațiilor omenesti și aceea a individului în parte.

Pentru a ajunge la această desvoltare necesară, nu avem alt mijloc decât cugetarea. Ea este singura lumină care ne arată drumul.

CUGETAREA

Se va zice poate, că ne trebuie *voință, energie*, ca să punem aceste forțe în joc, pentru *acea libertate* morală, care formează superioritatea omului față de animal. Ași vrea să mă pot mulțumî cu aceste expresiuni consacrate și să vorbesc limbagiul mulțimei; cred însă, că n'am nici o tendință de a mă deosebî, și spiritul de contradicție, pe care'l avem cu toții, nu pare a fi atins la mine o stare bolnăvicioasă.

Dar cuvintele nu sunt decât etichetele cugetărilor și e periculos să te servești de ele fără să știi bine ceea ce înseamnă. Sunt cuvinte care și-au conservat, de-a lungul veacurilor, însemnătatea pe care o aveau încă dela crearea lor, pe când nu serveau decât a indica un fapt fără să-i explice cauzele.

Sunt, din contra, expresiuni, care, cu timpul, au fost deviate dela sensul lor primitiv. Ar fi trebuit să se facă continue schimbări în aceste denumiri și n'au fost făcute. Și apoi, cuvintele sunt elastice, ele se deformează în spiritul fiecăruia sub presiunea cuvintelor-idei, care există în mintea cugetătorului. Cuvintele ne înfățișează adesea-ori două aspecte ale aceleiași realități și uneori chiar idei opuse. Această lipsă de acord asupra sensului precis al termenilor întrebuițați, dă loc la discuții zadarnice.

Ne folosim de picioare, fără a avea cunoștință de anatomia și fiziologia organelor mișcării; ne folosim foarte bine de ochi, fără să cunoaștem legile opticei fiziologice, cu toate că această știință ne este de mare folos spre a corecta defectele ochiului nostru.

În multe domenii, omul cugetă cu mult sens, fără să aibă noțiuni de psihologie, dar mecanismul cugetării este cu mult mai complicat decât acel al ochiului și dacă ne aventurăm pe terenul analizei morale, e de neapărată trebuință să cunoaștem instrumentul de care ne servim: *rațiunea* și să pricepem înainte de

toate valoarea cuvintelor pe care le întrebăm.

Să examinăm din acest punct de vedere cuvântul *cugetare*.

Omul își face o falsă iluzie când își închiuie că poate să se gândească *la ceeace vrea și ceeace vrea*. Nici odată un om, oricât de genial ar fi el, n'a avut o gândire personală, n'a făcut să isvorască o idee din augusta sa frunte. Gândirea, oricât de complicată ar fi ea, nu rezultă decât din asociații de idei, care nu suferă sub nici o formă jugul unei voințe suverane. Gândirile ni se impun, se succed în spiritul nostru, fără ca să putem interverti ordinea lor; să alungăm pe cele inoportune, sau să ne oprim în mod voluntar la cele care ne plac. Toate rezultă din excitații întâmplătoare, fizice sau psihice, venite din afară, independente de eul nostru intim, chiar când această excitație își are sediul în organismul nostru. Nu noi conducem gândirea noastră, ci excitația îi dă ființă. Ideile care ne vin sunt fructul experienței personale, a experienței pe care alții ne-o transmit cu cuvântul sau cetitul, prin toate mijloacele de expresiune pe care ni le dau cele cinci simțuri ale noastre. *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*, rămâne principiul fundamental al psihologiei.

Deci, noi nu gândim prin *noi înșine*, în strictul înțeles al cuvântului, noi asistăm, cutez să zic: în mod pasiv, la jocul caleidoscopului nostru mental, în care imaginile se succed, sub influența ciocnirilor pe care le primește din

afară. Mișcarea provocată continuă în timpul vegherii, se succede în somn sub formă de vis și nu ne putem opune acestui continuu flux de cugetări atât în timpul zilei cât și al nopții. Direcția și intensitatea acestui curent nu depind decât de obstacolele pe care acest curent îl găsește în calea sa, ca urmare a ideilor anterioare, înmagazinate în memoria noastră și care, de asemenea, au luat ființă întâmplător, prin experiența simțurilor. Fie că e vorba de cel mai vulgar calambur, sau de o idee genială, vom regăsi în toate cugetările noastre această înlănțuire forțată și independentă de noi.

Ideea pe care o expun e atât de străină mentalității comune, încât sunt obligat s'o explic, cu toate că o consider ca un adevăr à La Palisse.

Un exemplu: Doi tineri, siliți de trebuințele existenței, sunt nevoiți să se scoale la orele șapte, spre a se duce la lucru. Se deșteaptă amândoi în virtutea influențelor puțin cunoscute, (repaus suficient pentru organism, obicinuință, auto-sugestiuni anterioare, excitații sensoriale din timpul zilei, sgomotul unui deșteptător, etc.), care cârmuesc starea de somn sau de veghe. Deschizând ochii, ei nu sunt de fel liberi a se gândi la orice, la icre verzi spre exemplu. Gândul lor se îndreaptă, fără intervenția unei voințe, asupra lucrurilor care au format preocupările lor anterioare — și sunt dirijate de împrejurări cu totul întâmplătoare. Unul din ei constată că e ziuă și de îndată se naște ideea: Oare n'am dormit prea mult? Această idee, adesea turburătoare, nu e voită,

— ea se impune. Prin asociație de idei, individul e forțat să se uite la ceas și îndată ce vede că a întârziat, sare din pat ca mișcat de un resort. Tânărul ar fi preferat poate să nu asculte de acest reflex psihic; dar acesta s'a născut în virtutea educației anterioare, din ideea fixă că trebuie să se ducă la lucru, ceea ce noi numim: a ascultă de sentimentul datoriei.

Celălalt tânăr s'a uitat de asemenea la ceas, însă nu s'a sinchisit și s'a întors pe cealaltă parte. Sentimentul slab al datoriei, lipsa de interes pentru muncă, au împiedicat reacțiunea. El va dormi liniștit, pe câtă vreme celălalt n'ar fi putut să stea o clipă mai mult în pat.

La amândoi, jocul gândirei va continua fără să i se poată întrerupe cursul. Drumul pe care'l vor urmă aceste asociații de idei e imposibil de prevăzut; el va depinde în acelaș timp de evenimentele întâmplătoare, de ideile anterioare care preexistă în mentalitatea omului și de sentimentele care îl agită în chiar momentul excitării întâmplătoare.

Aceste idei se leagă de altele, determină acte, și aceste asociații se fac atât de involuntar, încât suntem adesea uimiți de drumul pe care l'au urmat și astfel, într'o conversație, ne punem întrebarea: Cum se face că am vorbit despre aceasta?

Alt exemplu: Intr'o zi am fost răniți în amorul-propriu, credem că am uitat acest lucru și o afirmăm cu toată sinceritatea, dar iată că întâlnirea unei persoane, pronunțarea unui nume, provoacă o reminiscență. Simțim o

durere morală acută și poate, ore întregi vom fi urmăriți de gânduri triste, chinuitoare, atunci chiar când recunoaștem preocupările noastre zadarnice sau exagerate și am vroi să ne gândim la altceva. Nu putem să oprim nici ideia, nici sentimentul care-i succede. Nu *voința* e cea pe care o putem opune acestei constante acțiuni, acestei interminabile succesiuni de imagini mentale, născute întotdeauna dintr'o excitare anterioară; ci e o altă reprezentare mintală, care intervine, care se interpune, fără ca să avem puterea de a o evoca.

Zilnic, când gândirea noastră este readusă asupra uneia din acțiunile noastre, suntem nevoiți să ne zicem: N'ar fi trebuit să fac aceasta. — Și când ni se reproșează de a nu fi urmat cutare sau cutare considerație, răspundem: Ce vrei, nu m'am gândit, *nu mi-a trecut prin minte*.

Ni se replică adesea, destul de aspru: tocmai, trebuiă să te gândești. — E ușor s'o spui după ce ai acționat, dar eră absolut imposibil, de oarece în momentul acțiunii ideea nu-mi apăruse. Singurul lucru ce avem de făcut, acum când atențiunea noastră este atrasă asupra acestui punct, e să ne dăm bine seama de ceea ce ar fi trebuit să facem, nu pentru a ne chinuî cu inutile reproșuri, ci pentru ca în viitor să facem cum trebuie.

În conversație avem adesea ceea ce se numește: lipsa prezenței de spirit, adică că ne trece prea târziu prin minte, ceea ce ar fi trebuit să ripostăm în chip spiritual unei glume.

Ideea nu ne-a venit la timp, fapt care ni se întâmplă în viața morală, fie că concepțiile etice care dormitează în noi n'au fost destul de fixate prin educație, fie că evenimentul neașteptat, depinzând de alții, nu a intervenit la timp pentru a schimbă cursul asociațiilor noastre de idei. Adesea am fi procedat altfel, dacă scrisoarea unui amic n'ar fi întârziat din cauza împrejurărilor independente de voința noastră.

Ziarele anunțau nu de mult sinuciderea unui înalt funcționar. În agonia sa i se comunică o scrisoare prin care se reduceau la nimic ne liniștele care determinaseră actul său de disperare: „Prea târziu“, murmură el — și muri.

O melancolică, împinsă de gândul sinuciderii, se urcă în turnul unei catedrale, încălecă balustrada, și cât peaci erà gata să se precipite în prăpastie. Ea zări niște copii cari se jucau jos la baza turnului și, temându-se să nu-i lovească sau să-i sperie, renunță la acest fel de sinucidere și câteva minute mai târziu se duse să se arunce în râu.

Se poate oare zice că modul nostru de a ne conduce atârnă numai de aceste împrejurări cu totul întâmplătoare?—Nu, ele depind în acelaș timp și de aceste evenimente, dar și de *idei*, de reprezentările mentale care preexistă în mintea noastră și care vor fi redășteptate prin jocul involuntar al gândirii.

Dar aceste idei, aceste principii morale, ne-au fost infiltrate de alții și regăsim aici întâmplările vieții, ale educației noastre.

Cu drept cuvânt s'a zis că nu există hasardul;

așà e, dacà se ia în înțelesul cã tot ceea ce se întâmplã își are rațiunea de a fi. Lucrãtorul care aruncã o țiglã de pe acoperișul casei, acționeazã în virtutea impulsiiunilor sale, iar eu, care trec pe stradã, sunt iarãși îndemnat de un motiv oarecare. Dar existã hasardul în coincidența acestor douã fapte care nu erau legate prin nici un raport dela cauzã la efect și care s'ar fi putut de mii de ori sã nu coincidã.

Cugetarea nu e deci spontanã, ea nu rezultã dintr'o sfortãre interioarã a omului care cugetã, ea este involuntarã, automatã; ideile cad ca țiglele pe capul nostru; dar experiența ne poate învățã sã evitãm trecerea sub acoperișurile în reparație. Nu pentru cã *am voi* sã nu trecem pe acolo, ci pentru cã asociația de idei a fãcut sã se nascã o teamã salutarã, și ca consecință ai fi silit sã întrebuintezi constrângerea pentru a îndemnã o persoanã ca sã apuce drumul pe care ea îl gãsește periculos. Trebuie dar sã cunoaștem pericolul, și cu toate astea, pentru a-l evitã nu avem decãt un singur sfãtuitor, experiența.

O imagine va face sã se înțeleagã lãmurit acest automatism al gândirei:

Presupuneți o suprafață planã pe care trecãtorii aruncã neconținut niște bile mici. Ele se vor așezã la întâmplare, adicã fãrã ordine, în virtutea chiar a impulsiei care le-a fost datã; ele vor urmã drumul rectilin și se vor oprì dupã ce vor fi pierdut forța lor vie.

Bilele, sunt reprezentãrile mentale nãscute din excitațiile întâmplãtoare. Suprafața fãrã de

marginii, reprezintă mintea unei persoane care nu ar avea nici o idee anterioară, fenomen absolut imposibil. Sunt cu toate acestea multe ființe care n'au decât puține idei fixate în câmpul conștiinței lor; acestea sunt niște impulsivi, cari ascultă de toate impresiunile lor ca o morișcă de orice vânt. Aceasta este anarhia gândirii.

Să încadrăm însă această suprafață plană, cu patru pereți elastici ca bandele unui biliard; desordinea va diminua. Bilele aruncate pe tapiul biliardului nu vor mai avea pozițiunile lor la întâmplare; vor fi mai puține pe margini, căci acelea care vor fi fost lansate fără forță, se vor oprî înainte de a fi atins banda, iar acelea care o vor atinge, se vor întoarce înapoi.

Să adăugăm pe această suprafață câteva bande oblice ca digurile unui râu: ordinea va urma desordinei; bilele, ori de unde ar fi lansate de trecători și oricare ar fi forța care le animă, vor fi canalizate și vor urma toate acelaș drum, ca și cum ar fi turnate într'o pâlnie.

Spiritul omului care nu și-a prea cultivat gândirea, adică pe care experiența nu l-a instruit, se aseamănă biliardului cu cele patru bande. Este oărecare logică în aceste asociații de idei; spiritul are chiar bande supranumerare dar rău orientate, care sunt prejudecățile sale, concepțiunile sale pregătite de alții, mașinalicește înmagazinate prin presiunea mediului înconjurător, prin educațiunea greșită.

Acela, în fine, care, în virtutea inteligenței

sale înăscute, a sfaturilor înțelepte pe care le-a primit dela părinții săi, dela amicii săi, în virtutea întâmplărilor vieții, căroră suntem cu toții supuși, va fi orânduit bine bandele sale, adică principiile sale morale, acela va vedea viața sa mentală orânduindu-se. Asociațiile sale de idei se vor succede într'o ordine logică, vor determina acte normale, adaptate singurului țel pe care'l urmărește omul: fericirea, în înțelesul cel mai larg al cuvântului, pe acest pământ sau într'o altă existență.

Vreau să zic că în câmpul gândirii noastre ne trebuiesc bande, principii directoare, de care să se lovească gândurile întâmplătoare, aruncate la întâmplare în mintea noastră; trebuie ca aceste din urmă să fie deviate când sunt rele, să fie canalizate într'o singură direcție, în sensul unei morale favorabile, nu numai nouă înșine și semenilor noștri, dar și omenirii întregi.

Nu noi creăm aceste bande, ele ne sunt date de experiența universală și dacă aceste idei se fixează în mintea noastră, e cert că ele au pentru noi o atracție puternică.

Iluzia libertății, constantă la omul care nu cugetă asupra cauzei lucrurilor, se observă mai ales când el aplică gândirea sa unei ocupațiuni continue, ocupațiune care cere o efortare. Acelora chiar, cari au înțeles într'o măsură oarecare determinismul și au prins caracterul întâmplător al gândurilor noastre succesive, le răspund: „Afirmația Dv. este prea absolută, căci putem să impunem gândirii noastre o or-

dine oarecare. Astfel, când consacram o oră pentru a rezolvă o problemă algebrică, îndreptăm cugetarea noastră într'o direcție determinată, înlăturând toate celelalte idei care ar veni să turbure înlănțuirea deducerilor noastre“.

Aceasta este, în aparență, adevărat, atât pentru munca continuă cât și pentru gândirea fugitivă, dacă nu ținem seamă de robiile interne. Noi nu fixăm voluntar atențiunea noastră; ea se fixează prin însăși atracția lucrului pe care zicem că *ni-l impunem* și care, din contra, se *impune nouă*.

E nevoie, pentru o înțelegere clară a determinismului, să prindem bine caracterul imperios al cauzei care determină acțiunea noastră. Să ne oprim la un exemplu concret: Am început într'o seară să citesc o operă literară care mă interesă. A doua zi, la deșteptare, asociațiile întâmplătoare de idei mi-au memorat acest subiect. Interesul renaște și simt mare dorință de a consacra câteva momente acestei lecturi. Cu toate acestea, anume scrupule mă stăpânesc; ocupat cu alte lucrări, mi se pare că ași face mai bine dacă ași ceti ceva mai folositor, și iată-mă șovăind. Deodată, zăresc pe masă un plic mare; el conține un raport medico-legal pe care ar fi trebuit de mult să'l predau. Acest lucru îmi produce o remușcare, căci întârzierea adusă acestei lucrări poate să aibe consecințe supărătoare pentru persoana care e obiectul expertizei mele. Acest sentiment devine atât de puternic, încât taie scurt veleitățile mele de literatură. Trebuie să mă pun pe

lucru și timp de ore întregi să'mi concentrez gândirea asupra acestei ocupații. Nu în însăși această ocupațiune se găsește *atracția* determinantă; ea este cât se poate de plictisitoare și câteodată imaginea plăcerii pe care ași fi avut-o cetind romanul, sboară pe deasupra capului meu ca un fluture și mă turbură. Dar îndată această imagine e înlocuită de alta, de cea a necesității, de cea a datoriei, de ideia chiar, că nu mă voi putea bucura de această plăcută lectură, decât atunci când îmi voi fi rezolvat afacerea urgentă. *Atracția* residă tocmai în ascultarea acestor motive de ordin moral. Concentrarea mea, atât cât nu-i împiedicată de oboseala intelectuală, va fi în proporție nu cu a unei voințe libere, ci cu caracterul imperios pe care'l voi recunoaște acestor motive. Intr'o zi voi ști să le apreciez în dreapta lor valoare și voi face față muncii mele; într'alta, voi găsi mii de scuze pentru a o lăsa pe a doua zi.

Ne simțim întotdeauna activi și nu pasivi într'o ocupație oarecare, fie că e vorba de o cugutare fugitivă traducându-se printr'un gest, sau de o muncă continuă, perseverentă. În sensul strict pe care publicul îl dă cuvântului „activi“, suntem liberi; filosoficește vorbind, suntem sclavii motivelor care ni se impun în virtutea caracterului nostru.

Sunt oameni dela cari nu poți obține nici odată predarea lucrului promis, și cari își *creiază* o existență nenorocită prin inaptitudinea lor de a-l termina. *Fragmentele unui jur-*

nal intim de Henry Frédéric Amiel, aruncă o lumină tragică asupra mentalităților nehotărâte, pentru care motivele nu ating niciodată maturitatea care le face eficace.

- Dacă am vroi să împingem până la extrem limbajul determinist, ar trebui să zicem că sunt oameni a căror existență a devenit imposibilă din cauza defectelor lor. Dar este inutil să suprimăm verbele reflexive pentru a le înlocui cu cele pasive. Când ne vârâm degetul în ochi, e vina noastră, oricât de involuntar ar fi gestul nostru. De aceea, nu ne vom gândi, în aceste pagini, să evităm toate expresiunile care pot face să nască ideea de libertate, de greșală personală; e deajuns să fi înțeles natura acestor fenomene de cugetare.

Omul a judecat după sentimentele sale până și în construirea concepțiilor religioase; el a dat întotdeauna zeilor săi câteva defecte omenești, i-a făcut să acționeze sub impulsivitatea invidiei, răzbunării, mâniei, i-a făcut sclavii reprezentărilor lor mentale și a sentimentelor cărora ele dau naștere. Intr'o privire antropomorfică de care sufletul omenesc n'ar ști să se lepede, el și-a reprezentat zeii după chipul său. Creștinismul, într'adevăr, a desbrăcat pe Dumnezeuul său unic de slăbiciunile omenești; nu-i mai atribue nebuniile pasionale ale zeilor din Olymp, dar îi lasă, în anume concepții încă actuale, un sentiment destul de urât, mânia, nu numai cea legitimă, care se adresează acțului rău, dar aceea chiar care pedepsește pentru vecii-vecilor.

Principiile morale pe care le-am fixat în spiritul nostru, nu reprezintă întotdeauna bande destul de solide; ele cedează adesea sub presiunea bilelor prea mari și lansate cu prea mare forță, care sunt impulsunile noastre pasionale. Nu ne rămâne decât să constatăm desordinea, să reparăm bandele noastre, să le fixăm mai solid, nu printr'o voință liberă, care nu poate să existe, dar prin vederea clară a lucrurilor, obținută prin propria noastră experiență și ajutată de aceea a altora.

Aceste fapte, ușor de constatat și de analizat, demonstrează *determinismul* care presidă mecanismul gândirii noastre; ele fac să se înțeleagă cauza lucrurilor, fără ca această explicație să schimbe ceva din viața mentală. În ziua în care Galileu a afirmat că pământul se învârtește în jurul soarelui, nu s'a schimbat nimic în deplasarea reciprocă a ambelor astre; pământul nu așteptă decisiunea tribunalului Inchiziției. După cum, dela începutul cugetării omenști, filosofi ca Socrate au înțeles ideia determinismului moral, tot astfel omul a continuat să gândească și să procedeze bine sau rău. El a cugetat și mai rău disprețuind mecanismul cugetării: uitarea acestor principii de psihologie l'au făcut mai puțin indulgent față de greșelile altora, fără a-l face destul de sever pentru el însuși.

A C T U L

Da, mi-au răspuns cea mai mare parte din interlocutorii mei, e evident că cugetările noastre sunt cele mai adese-ori deșteptate prin impresii cu totul întâmplătoare, prin evenimente independente de noi, prin reminiscențe; e clar că noi înșine nu putem evoca vre-o idee, ea se impune, ia naștere din legătura ce a avut cu ideea care a precedat-o; ea se ciocnește cu idei preexistente pe care le-a redeșteptat din somnul lor. E ușor să ne înfățișăm acest mecanism automatic, care stabilește succesiunea necesară a gândurilor noastre. Dar oare tot astfel se petrece cu toate ideile noastre? Nu sunt oare unele mai primordiale, care sunt în noi și pe care le-am putea arunca în curentul involuntar al ideilor, ca și un profesor care, după ce a lăsat pe elevii săi să rătăcească în visurile lor, i-ar îndruma pe calea cea dreaptă?

Nimic nu împiedică să presupunem că există în noi, în adâncul sufletului nostru, o voință autonomă. Dar ea ar juca, mi se pare, un prea mic rol, și constatarea ușoară, zilnică, că ideile noastre nasc dintr'o succesiune involuntară, autoriză cel puțin presupțiunea că există acî o regulă generală. Rămâne ca acei cari pretind că sunt excepțiuni, adică că sunt *idei voluntare*, să facă dovada. Dar eu desfid pe oricine mi-ar semnală această excepțiune. Examinați fiecare din ideile voastre prezente, fiecare din reprezentările mentale actuale, și întotdeauna veți regăsi lovitura care le-a des-

cleștat (evenimente întâmplătoare) sau ideia veche care a făcut să devieze prima impulsione, principiul moral, care se ivește în noi pentrucă în mod firesc se asociază cu ideia precedentă.

Obiecțiunea din urmă ce se opune *determinismului gândirei*, este că, la urma urmei, avem întotdeauna puțința de a alege, de a decide, de a cedă sau de a rezistă unui mobil, avem, într'un cuvânt, *liber-arbitru*.

Da, firește, apreciem valoarea cauzelor, și când acționăm, am decis mai dinainte să acționăm; ne considerăm liberi când nimic străin nouă nu se opune realizării rezoluțiunilor noastre. Dacă expresiunile: *libertate* și *liber-arbitru*, nu trebuie să desemneze decât posibilitatea de a judecà fără obstacole venite dela alții, din afară, atunci nu este niciun inconvenient ca să le păstrăm.

Dar să analizăm mai profund ceea ce se petrece în mintea noastră. Suntem noi stăpâni de a aveà asupra unui subiect o părere oarecare, de a o modificà prin intervenția unei voințe libere? — Nu.

Simțim cu toții cât de mult păstrăm în noi întipăriirile morale ale educației noastre, câte greutăți avem ca să ne ferim de opiniunile preconcepute, cât de mult ne lăsăm influențați în judecata noastră de sentimentele care ar câștiga dacă ar fi mai raționale. Nimic nu este mai rară ca independența față de sugestiunile străine și nu știm să ne sustragem nici măcar atunci când recunoaștem că suntem sub in-

fluența lor. Nu ne gândim destul la jugul interior ce rezultă din ideile atât de bine adoptate, încât ni se par că ar fi ale noastre. Acest lucru Spinoza l'a exprimat, zicând: „Oamenii nu se consideră ca liberi decât pentrucă văd bine actele lor, dar nu se gândesc la cauzele care le-au *determinat*“.

Pe dată ce o dorință se deșteaptă în noi, ea tinde spre realizarea ei imediată și acțiunea gândită se va îndeplini neapărat, în mod fatal, dacă nimic nu vine să împiedice această mișcare. Ceeace o oprește sau o face să-și schimbe direcția, nu e o forță pe care o punem în joc, o *voință*, ci este aparițiunea în câmpul conștiinței, pe calea asociațiilor de idei, a unei reprezentări mentale contrarii. Se stabilește o luptă, sub ochii noștri, între ambii adversari. Avem sentimentul că nouă ne revine dreptul de a decerne premiul, dar uităm că în această judecată aducem caracterul nostru, prevențiile noastre, că, într'un cuvânt, judecăm cu capul nostru și nu suntem noi aceia cari l-am creat. Alegem printre idei după cum alegem o pălărie, adică fără a fi forțați de alții, ci conduși de gustul nostru. Dar sunt persoane care au gust prost și cred că aceasta nu-i vina lor.

Intre dorință și actul pe care ea îl provoacă, drumul poate fi liber și în acest caz transformarea ideii în act se îndeplinește fatalmente, imediat. Dar adesea intervin obstacole; acestea sunt ideile care fac erupție în cercul asociațiilor noastre, fie că le avem deja prezente în me-

moria noastră în virtutea educației anterioare, fie că semenii noștri ni le vâără în cap prin sfaturile lor.

Deseori omul a fost comparat cu o balanță care se apleacă întotdeauna de partea unde e greutatea mai mare. Exemplul nu este tocmai exact.

Balanța materială atârână totdeauna de partea unde cantitatea *este* mai grea; valoarea acestei greutăți se apreciază în kilograme, măsură invariabilă și obligatorie pentru toată lumea. Balanța spiritului omenesc se apleacă de partea unde greutatea *pare a fi* mai mare. Este ca și cum această balanță ar aveà la extremitatea indicatorului ei, un cap mic conștient de mișcările sale și care, la fiecă oscilație, ar zice: Mă aplec spre dreapta, pentru că greutatea care e în talerul din dreapta *îmi pare a fi* mai mare. Ori, fiecare căpșor al acestor balanțe omenesti e altfel făcut, în virtutea dispozițiilor ereditare și a educației primite; el nu poate judecă decât cu ceea ce are și dacă este un cap chinez, s'ar putea ca el să se aplece la stânga, pe când al nostru se va aplecă la dreapta.

Plecând dela concepția voinței-forțe, se vorbește deseori de *sforțare morală*. În limbajul determinist, această sforțare nu-i decât *nehotărârea dureroasă* care surprinde eul nostru gânditor, atunci când mari greutăți încarcă talerile balanței într'atâta, încât e gata să se îndoie cumpăna.

Să aplicăm cele sus zise unui caz imaginar:

Trei persoane trec, într'o zi călduroasă, pe un drum plin de praf și mărginit de vii pe ambele părți; le este sete și simt născându-se în ele dorința de a mânca struguri. Prima este o persoană bine educată, la care respectul proprietății altuia este atât de înrădăcinat încât acționează automatic. Se va feri de a pune mâna pe acest fruct atât de ispititor și va căuta pe vier pentru ca să-i cumpere struguri; dacă nu'l găsește, va îndurà setea. Și aceasta pentru că la dânsa mobilul rațiunii apare mai imperios decât acela al sensibilității.

A doua persoană, tot în virtutea educației sale, în sensul cel mai larg al cuvântului, e mai puțin delicată. Ea a și cules ciorchina și erà s'o mănânce fără scrupul, motivul rațiunii apărîndu-i în acest moment mai puțin greu decât atracția plăcerii. Dar a văzut că tovarășul de drum e mai scrupulos, și atunci, ideia respectului pentru bunul altuia i-a fost redeseptată la timp, și iată că omul nostru urmează exemplul tovarășului său.

Al treilea individ este o secătură; el nu poate să-și dea seama de starea de spirit a celorlalte două persoane; cinstea lor îl face să dea din umeri; el va ascunde ciorchinile rupte de dânsul și le va mânca într'un loc ascuns, în cea mai perfectă liniște sufletească. La dânsul, calea între dorință și acțiune e netedă și fără obstacole morale. La cel de-al doilea, bariera morală nu s'a ridicat decât prin contagiunea exemplului întâmplător, căci numai din întâmplare aceste persoane treceau

pe acelaș drum. La primul individ, ideea morală s'a născut chiar la vederea fructului, prin desprinderea unei idei vechi care dormită în adâncul eului său.

Se poate zice că toți trei au avut dreptate? — De loc; numai cel dintâi are dreptate. Se poate spune că într'alte ocazii vor proceda la fel? — De loc; al doilea, care și-a recunoscut greșala, va putea să afirme în el ideea cinstei; se poate însă întâmpla ca ea să slăbească și ca altădată să procedeze rău; totul depinde de influențele care îl vor determina. Nimeni nu poate să prevadă care mobil îl va îndemna, cel al sensibilității sau cel al rațiunii morale. Secătura, de asemeni va putea rămâne în ideea că a fost pehlivan și din simplu găinar să devină un hoț și criminal. El poate să aibe fericirea de a întâlni în calea sa un om de bine care să-i zică: „Îți place să ți se ia un lucru care-ți aparține? — Nu, ași fi foarte supărat. — Ei bine, pentruce faci altora ceea ce ție nu-ți place să ți se facă?“ Știu prea bine că această încercare de ortopedie morală ar putea fi fără rezultat și că secătura s'ar strâmba, poate, de răs în cercul camarazilor săi. Dar sunteți siguri că întotdeauna va fi astfel? În orice caz, nu e rău să încerci această operă de convertire.

Ei bine, veți zice, aceasta înseamnă că apelezi la *voința sa*; eu numesc aceasta, să faci apel la *perspicacitatea sa*; ceea ce nu e tot acelaș lucru.

Aplicați această analiză la toate actele vieții

voastre sau acelelea a altora, cât și neînsemnatelor determinațiuni ale vieții curențe și evenimentelor morale ale criminalității, și peste tot veți găsi acelaș mecanism: succesiunea neîntreruptă de idei asociate printr'o legătură oarecare; apariția unei idei aprinzând o dorință; transformarea rapidă a acestei impulsii în acțiune dacă nu intervine o reprezentare mentală contrarie, adică dacă un alt mobil al sensibilității sau un motiv al rațiunii nu se opune primei impulsii. Este ființa care cântărește motivele și fixează în ultimă instanță valoarea lor determinantă, dar pentru aceasta se servește de măsurile de greutate ce-i aparțin; aprecierea sa va depinde de mentalitatea sa anterioară, pe care nu poate s'o creeze și pe care a primit-o prin ereditate și educație.

Să luăm un exemplu în ce privește criminalitatea:

Un lucrător italian se stabilește în țara noastră. Are calitățile rasei sale: e muncitor, econom, cumpătat și trimite regulat familiei produsul greii sale munci. Dar are sânge viu într'însul, — se joacă ușor cu cuțitul în țara sa, — e fără educație, și religiozitatea sa, dacă posedă vreuna, nu se manifestă decât pe cale de superstițiune, ea nu are nici o influență asupra vieții sale morale.

Intr'o zi, un camarad al său face o glumă pe urma căreia el se găsește rănit în amorul său propriu personal sau național, și iată că omul nostru dă o lovitură de pumnal adversarului său. La acest individ nu a fost nici un obstacol

moral între dorința aceasta a răzbunării și actul criminal; acesta din urmă s'a îndeplinit ca un act reflex. Indată după aceasta, criminalul va regreta actul său, fie că un sentiment moral se trezește în mod tardiv în sufletul său și suscită remușcarea, — aceasta se observă des, — fie că, în închisoare, se teme banal de pedeapsa care'l așteaptă. Crima comisă este rezultatul forțat al unui concurs de împrejurări întâmplătoare, — domiciliarea într'o țară străină, întâlnirea unui camarad glumeț, poate și influența momentană a beției, — poate și din cauze mai înrădăcinate, — insuficiența de instrucțiune și de dezvoltare morală.

Ilustrul Charcot a spus că pentru a creă nervosismul ar trebui doi factori: unul permanent, predispoziția nevropatică și celalt întâmplător, agenții provocatori. S'ar putea zice tot astfel și de criminalitate, fie mică sau mare: ea e datorită unei cauze permanente, mentalității primitive; și unor cauze întâmplătoare, care sunt diversele evenimente ale vieții.

Noi, cari suntem înzestrați cu o altă mentalitate decât aceea a muncitorului italian, nu vom proceda la fel. Oricât de adâncă ar fi rana adusă amorului nostru propriu printr'o glumă, ideea de apărare nu va merge până la intenția de omucid, fie chiar înăscută într'un suflet pasionat, ea va fi împiedicată mai mult prin considerații morale decât de teama jandarmeriei.

S'ar putea oare zice că acest om trebuie să rămâie nepedepsit și că n'are să'si facă nici o

mustrare, sub pretextul că a reacționat cum a putut în momentul în care mânia s'a deșteptat într'însul? Nici decum; actul este contrariu bunului mers al societății; ea are dreptul să'l reprimeze, să'l pedepsească chiar, atât pentru a redeșteptă la vinovat pătrunderea morală care i-a lipsit, cât și pentru a da un avertisment salutar aceluia cari ar fi ispitiți să se supună, ca și dânsul, unor simple mobile ale sensibilității.

Nu trebuie să revenim asupra trecutului, el a fost ceea ce a putut fi. Știm că ar fi putut fi altfel dacă criminalul ar fi avut principii morale, dacă ar fi posedat o frumusețe morală, sau chiar mai puțin, dacă ar fi văzut dintr'o aruncătură de ochi consecințele îndepărtate ale actului său: închisoarea, durerea și mizeria alor săi, nedreptatea cauzată altora. Este, într'adevăr, aproape de necrezut, ca un om să nu se fi gândit vreodată că nu trebuie să facă altora ceea ce n'ar vrea să i se facă lui. Dar vai, toate acestea nu s'au prezentat în spiritul criminalului. — După un delict, după o greșală, numai viitorul ne interesează; trecutul nu ne poate servi decât ca învățătură, și de aceea în represiunea necesară, trebuie de mai înainte să înfățișăm partea educativă care revine societății. Unii învățați se înșală asupra acestei chestiuni a criminalității și manifestă o neîncredere nejustificată față de teoriile moderne. S'au înțeles greșit vederile lui Lombroso, și de aceea mulți privesc cu îngrijorare congresele de antropologie criminală. Unii și-au per-

mis gluma să spue că congresiștii sunt „cu adevărat criminali“. Pentru ce?—Pentru că țin-tesc să stabilească că stigmatul corporale, intelectuale și morale, indică la un mare număr de criminali, o predispoziție spre crimă, pe care cuvântul de „criminal înăscut“ îl exprimă într'un mod prea absolut.

Nu există criminali înăscuți, predestinați de mai înainte crimei; dar e evident că sunt indivizi cari dătoresc atavismului, eredității, degenerescentii cauzate prin alcoolism și mizerie, o mentalitate specială, o absență mai mult sau mai puțin complectă a sentimentelor morale. Această amoralitate e atât de strâns legată cu structura sa, încât ea se descoperă fizicește în bestialitatea expresiei, în prognatismul feții, într'o frunte îngustă sau perdută, în nenumărate formațiuni defectuoase ale sistemului osos și a diferitelor organe ce s'au denumit „stigmatul degenerescentei“. Cu mult înaintea savanților antropologiști, marele public văzuse la curtea cu juri aceste „capete de criminali“, fără însă să fi priceput ideia deterministă pe care o sublinia această constatare.

Aceste ființe sunt fiare sălbatice; ele pot rămâne inofensive dacă împrejurările nu intervin să le redeștepte instinctele, și se văd cu toate acestea destule ființe foarte cum se cade care au cap de criminal. Când însă, peripețiile vieții, absența educației morale, favorizează izbucnirea instinctelor rele, bestia omenească e deslănțuită și asistăm la acele crime oribile

a căror cauză determinantă pare că scapă mentalității normale.

Acești criminali trebuiesc internați, puși în imposibilitate de a fi vătămători societății. Sub influența emoției, marele public reclamă pentru ei pedeapsa cu moarte și manifestă sgotos contra dreptului de grațiere. Mai mult încă, oamenii instruiți, savanții, cari posedă noțiuni vagi despre determinism, cutează să încurajeze acest spirit de răzbunare. Am văzut pe unii, justificând prin rațiune de economie întrebuințarea acestui mijloc sumar, bine înțeleș mai puțin costisitor pentru Stat decât penitenciarul.

Resping această soluție: 1) pentru că n'avem nici un drept de a împinge până la acest grad rolul nostru necesar, dar întotdeauna puțin sigur, de judecători; 2) pentru că pedeapsa cu moartea suprimă orice posibilitate de revizuire, dacă se întâmplă o eroare în judecată, 3) pentru că ea nu îndeplinește scopul său preventiv; criminalul, chiar la o crimă cu mult înainte premeditată, procedează într'o stare de suflet pasională în cursul căreia chestiunea pedepselor ce ar avea de suportat nu intervine decât rar și într'un mod cu totul secundar; 4) pentru că, făcută în public sau în curtea unei închisori, această execuție desvoltă la firile josnice, care constituiesc mulțimea, instinctul sanguinar, dorința de crudă răzbunare. Numai ideia acestei ucideri, transmite sufletelor un sentiment de barbarie cu mult mai demoralisator decât exemplul unei crime. Care dintre noi ar voi să facă slujba de călău?

Oamenii de lege au crezut că descoperă o influență moralizatoare a pedepsei cu moarte, prin faptul că unii condamnați grațiați de pedeapsa cu moarte, și-au manifestat bucuria văzându-se scăpați de decapitare. Ei exagerat să pretinzi criminalilor un așa dispreț de moarte; în fața pedepsei cu moarte, e neapărat îngăduit să preferi închisoarea. Dar nu în momentul comiterii crimei, criminalul se dedă acestor reflexiuni. În acel moment, el acționează în mod impulsiv și nu se teme decât de un lucru: să nu fie descoperit și pedepsit. Deabiă mai târziu va manifestă preferința pentru cutare sau cutare fel de pedeapsă. La indivizii mai puțin lipsiți și cari par a se bucura de o constituție fizică și intelectuală normală, împrejurările vieții joacă rolul de cauze determinante și creiază pe „criminalul de ocazie“. Acesta de asemenea trebuie pus în imposibilitate de a putea vătămă; el este pasibil pedepsei, nu numai pentru că societatea, ca și individul, se bucură de dreptul de legitimă apărare, dar pentru că această penalitate dovedește în ochii culpabilului caracterul delictuos al actului său și întărește motivele rațiunii, cari, insuficiente în timpul comiterii crimei, ar putea să aibă asupra lui o influență mai imperioasă.

Nu este deloc vorba de a considera delinquentul ca pe un nevinovat, de a vedea în el un bolnav, un nebun, și de a-i oferi azilul în locul închisoarei. Trebuie să prevenim crima, s'o împiedicăm în calea făptuirii, să oprim recidivele; trebuie negreșit să pedepsim pentru

a ridică aceste bariere morale, care au cedat prea ușor sub presiunea impulsivității pasionale.

Intr'aceasta stă opera de corecțiune pe care o întreprinde societatea, și această datorie e cu atât mai sfântă, cu cât ea însăși este cauza desnodământului fizic, intelectual și moral în care ea lasă să fermenteze atâția indivizi.

Inchisorile vor rămâne; ele nu vor deveni locuri agreabile de odihnă pentru „detracți“, dar în acest mediu în care pierderea libertății constituie întotdeauna pentru criminal pedeapsa cea mai simțitoare, influența moralizatoare a directorului penitenciarului, aceea a duhovnicului, aceea a medicului, aceea a tuturor persoanelor de inimă, trebuie să se exercite din belșug, cu indulgența buneii însușiri care se naște direct din ideea determinismului.

„Înțeleptul, a zis Platon, pedepsește nu pentru că s'a păcătuit, ci pentru ca să nu se mai păcătuiască; căci orice fapt consumat este irrevocabil; nu se previne decât viitorul.“

Da, fără îndoială, se poate zice că sunt în viața unui criminal evenimente întâmplătoare, independente de el, care ar fi putut să nu coincidă; adică a fost pur și simplu o înlănțuire fatală de împrejurări. Fără îndoială, amorali-tatea acestui om își are cauza sa principală în lipsa de cultură morală. Dar există un element de *libertate* care ar fi permis individului să opună *voința* sa, impulsivității succesive.

Răspund ca și pentru gândire. Faptul constant, ușor de constatat, este că actele noas-

tre sunt *determinate* de mobilele sensibilității sau de motivele inteligenței. Revine acelorora cari mai admit și altceva omului, să demonstreze că el tănuște în sufletul său idei morale care nu provin nici din ereditate, nici din educație.

Aceasta însă n'a fost niciodată demonstrat; s'au mulțumit doar să afirme că preexistă în sufletul omenesc o idee mai mult sau mai puțin limpede despre bine și despre rău, un sâmbure de *conștiință morală*, — și acest sâmbure ar fi destul de insuficient, — independent de împrejurări. Pe existența hipotetică a acestei conștiințe primordiale, se bazează ideea vagă de responsabilitate și severitatea manifestată față de alții.

CONȘTIINȚA

Ce este conștiința? — Ea este totalul concepțiilor morale care, la un moment dat, există în mintea unui om și-i servește de călăuză în conducerea vieții sale.

Zicem de cineva că n'are conștiință, de altul, că are o conștiință delicată; și dacă, adesea, această conștiință se atrofiază, ea de-aseenea se poate cultiva și rafina prin educația individuală și colectivă. Ea variază dela un individ la altul întocmai ca și caracterul; ea se deosebește dela un popor la altul, potrivit mentalității acestuia.

Cinstea comercială nu-i pretutindeni aceeași;

sunt unele populații puțin instruite în unele privințe, dar la care această cinste este scrupuloasă; sunt altele, la care, în disprețul dezvoltării științifice, artistice și literare, această conștiință morală pare atrofiată; cutare popor, a cărui cinste în afaceri e proverbială, are conștiința foarte elastică pentru tot ceea ce privește morala sexuală.

Aceste stări sufletești individuale și naționale sunt adesea atât de statornice, încât ar putea fi atribuite numai eredității și considerate ca particularități neșterse ale rasei. Cu toate acestea vedem astfel de mentalități schimbându-se, la indivizi prin unele sfaturi înțelepte, la popoare sub influența unui curent de idei noi, religioase sau morale.

Constatarea acestor fapte ne face să considerăm conștiința morală ca un *produs al educației*, cu restricțiunea că trebuie să admitem influența unei predispoziții native datorită eredității și atavismului.

Noi însă, nu alegem nici mentalitatea noastră nativă, nici educația noastră, și numai ca o glumă gustăm povața populară: Trebuie să fii prevăzător în alegerea părinților tăi.

Există oare în mijlocul acestor nenumărate reprezentări mentale care formează bagajul conștiinței noastre, și dintre care unele idei primordiale le datorăm în mod evident educației, — un indistructibil sâmbure de intuiție a binelui și a răului?

Trebuie oare — ca să mă servesc de termenii unui ziarist genevez care critica odinioară elu-

cubrațiile antireligioase ale lui Viviani, în Camera franceză — să recunoaștem o *voce a conștiinței*, o *sete de armonie*, o *nevoie de dreptate*, pe care o lege generală și absolută ar impune-o tuturilor oamenilor capabili să judece? — Ași fi încântat, căci, dacă am posedă în adâncul eului nostru, acest giuvaer de virtute, nu am mai avea decât păcate mărunte.

Înainte de toate, ar trebui ca fiecare să fie în stare să judece și încă să judece filozoficește; dar, mulți nu sunt în stare să se dedea acestei munci și iată-i lipsiți de aceste noțiuni considerate ca primordiale și indispensabile.

Vom remarca că această conștiință impusă celor cari sunt capabili să judece, acest *imperativ categoric* kantian, nu ne-ar da nici de cum libertatea. Filozoficește vorbind, e culmea sclaviei să ascuți de o lege fatală, ori cât de satisfăcătoare ar putea fi rezultatele practice ale acestei pasivități. Nimic nu întărește mai mult ideia determinizmului, decât această constrângere morală căreia nu ne-am putea sustrage. Dar pentru noi, cari admitem de mai înainte această sclavie necesară și bună față de îndemnurile de tot felul, nu e vorba de asta; puțin ne pasă dacă ascultăm de o idee dobândită în cursul vieții noastre sau de una înmagazinată în noi dela începutul existenței noastre; primești totul când nu dobândești nimic prin tine însuși.

Ceeace teoreticește este interesant să știm, e dacă cutare sau cutare ideie există în noi a

priori, ca un dar al Providenței sau al Mamei Natura, sau dacă toate ideile noastre sunt fructul „experienței“.

Un principe german din timpurile feudale, —i-am uitat numele,—zicea: „Omul n'are de cât doi dascăli: natura și experiența“. Ar fi putut spune pe scurt: experiența, căci natura este faptul brutal și experiența este felul nostru de a o vedea, de a o interpreta.

După exemplul lui Kant, care s'a silit să demonstreze caracterul *a prioric* al noțiunilor de timp și de spațiu, s'ar părea că se admite, în mentalitatea omenească, o *moralitate înăscută*, germenii de idei cari ar tinde să persiste în ciuda chiar a influențelor defavorabile.

Nu văd destul de lămurit ce ar putea exista în capul copilului la nașterea sa. Pare a nu avea la venirea sa pe lume de cât instincte, sensibilități, trebuințe materiale. Ar fi prea îndrăzneț să susținem că ar avea și idei, și mai ales idei atât de complexe ca *setea de armonie* sau *nevoia de dreptate*; în ori ce caz, n'ar fi de cât o sete de armonie organică, o necesitate de a se simți bine în pielea sa.

Dar încă din primele zile ale vieții începe educația, educația prin experiență senzibilă, prin senzațiile de dispoziție și indispoziție datorite influențelor fizice: cald, rece, impresii senzoriale moderate sau prea vii pentru senzibilitatea sistemului nervos.

Dela primul țipăt, aceste senzații au o influență asupra mentalității născânde a copilului și se înțelege că o succesiune de impresii

penibile vor putea să modifice caracterul lui și să-i creeze o dispoziție tristă pe care o surprindem atât de des la copiii cari au suferit de boli sau rele tratamente; defectul acesta rămâne uneori neșters.

Cine ne-ar putea spune că această educație prin simțuri nu începe înainte de naștere, în sânul matern, unde fetusul poate să găsească condiții defavorabile formării bune sale dispoziții și să sufere impresii penibile?

Puțin câte puțin, prin experiența personală, și mai târziu când e în stare să priceapă, prin experiența altora, copilul ajunge să capete noțiuni noi; ese din mentalitatea sa animală pentru a-și forma sufletul său omenesc, accesibil concepțiilor abstracte și idei morale. Dobândește noțiunea spațiului, când vede înaintea lui obiectele și întinderea locului pe care-l ocupă; își formează noțiunea timpului, când observă succesiunea faptelor; învață să cunoască lumea; caută înainte de toate ceace este plăcut și evită ceace-i pricinuește neplăcere. Bucurându-se de bunătatea altora, a mamei, a doicei, ajunge la noțiunea *bunătății*, pe care o apreciază, pe bună dreptate, în chip cu totul egoist. Noțiunea de *dreptate* i se impune mai târziu, tot din punctul de vedere personal, când a resimțit răul ce-i cauzează nedreptatea.

Chiar în concepția sa prea strâmtă asupra „moralei interesului personal“, Epicur a putut să demonstreze cu ușurință noțiunea de dreptate. „Dreptul natural, zice el, nu e altceva decât un pact de utilitate,“ al cărui scop este

ca noi să nu ne vătămăm unul pe altul și să nu fim vătămăți. Fiecare, protejându-se împotriva altuia, a protejat pe altul împotriva sa“.

Avem aci un fel de „contract social“ tacit. Această noțiune e accesibilă celui mai vulgar bun simț, pe câtă vreme Rousseau și-a bătut mult capul ca să o expună în termeni științifici.

Copilul nu are nevoie de o analiză filozofică, imposibilă la vârsta sa, pentru a bază această temă pe un raționament impecabil. Logica dă naștere repulziunii în fața nedreptății, prin singurul fapt că am îndurat-o din experiență sau că presupunem suferința pe care ne face s'o îndurăm. Nu există asociațiune de idei mai simplă ca cea ivită prin contrast; ideea de dreptate face să se ivească cea de nedreptate. După cum și Rousseau spune în *Emile*, „primul sentiment de dreptate nu ne vine dela aceea dreptate pe care o datorăm noi altora, ci dela aceea care ni se datorește“.

Și așa creăm noi, fără ajutorul psihologilor, concepte morale pe care ei, pentru a le explica pe calea silogismelor, au oarecare trudă. Sunt unele lucruri atât de simple, încât pierd dacă le analizăm, și aceasta, nu pentru că ele sunt noțiuni *a priori*, ci pentru că sunt fructul constatărilor imediate și fiindcă legea decurge din ele în chip firesc. Tot astfel și cu unele noțiuni științifice. Matematicianii noștri încep algebra cu propozițiunea: Orice cantitate este egală cu ea însăși. — Minte copilului e adesea năucită de această afirmație savantă, căci el

a constatat de mai nainte faptul ; i se pare atât de banal, încât nu mai vede necesitatea de a-l exprima ; de altfel, propozițiunea este mai ușoară de admis de cât de demonstrat.

Noțiunile de dreptate și de armonie, sunt tot atât de simple ; ele decurg din dorința de a te simți bine, și ar trebui să fim lipsiți de orice spirit de generalizare pentru a nu înțelege că mulțumirea pe care ne-o dorim nouă, este tot atât de mult dorită de toată lumea. In viața noastră de toate zilele uităm această solidaritate, fiindcă ne îndreptăm privirea prea mult asupra noastră înșine ; dar ne e ușor să recunoaștem legitimitatea sentimentelor altruiste care dau naștere ideii de dreptate.

Așa cum nu există gândire voluntară, care să poată face excepție la ceace am numit *determinismul gândirei*, și nici acte care să nu fie *determinate* de motive, tot astfel nu se poate admite noțiuni înăscute, constituind un element primordial de conștiință morală.

Conștiința există în fiecare din noi, mai mult sau mai puțin dezvoltată ; și dacă ea ar fi constituită numai din acest sâmbure hipotetic pe care persistăm a-l reclama, ar fi, după cum am mai spus-o, insuficientă. Conștiința noastră se compune din toate noțiunile morale pe care le datorăm experienței. Unele se dezvoltă foarte repede și foarte de curând ; ele decurg direct din viața simțurilor. Altele sunt mai complicate și nu pot fi pricepute decât prin lenta dezvoltare a spiritului omenesc, sub influența experienței adulte mai complectă, mai rafinată,

transmisă de educatori de tot felul, religioși sau filozofi. Aceasta este atracția care a împins pe aceștia din urmă la o reflexiune mai profundă și i-a condus la o mai limpede privire a lucrurilor; cercetători neobosiți, ei pun la dispoziția noastră pepitele de aur pe care le găsesc în calea lor.

Această conștiință morală se completează în decursul întregii noastre vieți, prin câștigul de idei noi, prin corectarea ideilor vechi. Vederile noastre morale se precizează sau se schimbă, și, la o oarecare vârstă, suntem adesea uimiți de ceea ce altădată am putut face în toată liniștea sufletească. Aceasta înseamnă că eul nostru se transformă puțin câte puțin în cursul existenței noastre.

Conceptele morale dobândite din primii ani ai vieții, complectate sau modificate prin experiența ulterioară, constituiesc ceea ce am numit „bandele directrice“. De ele se ciocnesc reprezentările mentale care se precipită asupra noastră pe calea celor cinci simțuri sau reminescențele de excitații anterioare. Am arătat caracterul cu totul întâmplător și independent de noi, al acestor ciocniri primordiale care determină mișcarea continuă a gândirii noastre.

S'a zis că ideia determinismului se impune spiritului nostru, atunci când examinăm în chip obiectiv acțiunile oamenilor; dar acestei vederi rezonabile i se opune experiența internă, care din potrivă, ne dă senzația de libertate.

Această iluzie e inerentă unei analize pur subiective asupra noastră înșine. Evident că

omul se simte liber, când, fără piedici venite de la alții sau rezultând dintr'o boală inveterată, poate să urmeze panta dorințelor sale, fie că ascultă din plăcere, — n'aș putea zice din voință, — de îndemnurile senzibilității, fie că preferă să se supună motivelor rațiunii.

El nu ia în seamă sclavia internă care rezultă din neincetatele variații ale buneii noastre dispoziții fizice și mentale, și mai ales nu socoate drept o constrângere, imboldul motivelor, de oarece ele se nasc într'insul și determină dorința sa. El definește această supunere tocmai ca fiind o libertate și uită că omul nu gândește *ceeace vrea*, ci *ceeace poate*.

Am mai spus-o, gândirea nu e spontană; ea urmează unei excitații întotdeauna întâmplătoare. Determinismul gândirii implică pe acel al actelor, căci acestea sunt rezultatul forțat al reprezentărilor mentale.

Omul săvârșește acte sau cel puțin are intenția de a le săvârși. Și pe aceste intențiuni de acte, filozofii, cari și au felul lor de a vorbi, le-au numit *volitiuni*. S'a conchis că există în noi o forță, o putere liberă, și s'a făcut din *voință* o facultate a sufletului, așa cum s'a făcut și din *memorie*.

Comparația nu e exactă. Memoria este un fapt biologic; ea este facultatea de a reține o impresie, un rest de excitație anterioară. Celula cerebrală e capabilă să imprime o imagine ca și placa fotografică impresionată de lumină. Memoria depinde atât de mult de constituția însăși a creierului, încât ea nu poate fi deloc

desvoltată. Acela care din copilărie are o memorie proastă, niciodată n'o s'o aibe mai bună; va putea să învețe multe, să întreacă chiar pe cei cari sunt mai bine înzestrați, dar va fi nevoit să consacre mai mult timp și mai multă atenție, studiului.

Voința, ea însăși, nu-i o facultate. In lunga curbă care începe printr'o reprezentare mentală întâmplătoare și, după mii de ezitări, după o muncă întreagă de deliberare, sfârșește la act,— voința nu e decât un punct matematic, care indică trecerea la o volițiune finală, la actul-rezultat. Inpodobim cu denumirea de voință, dorința noastră ultimă.

Toată lumea înțelege fără greutate ideia acestui determinism. El nu e ostil nici unei convingeri metafizice, nici unei credinți religioase. E o simplă chestiune de psihologie, care în nici un caz n'are pretențiunea de a rezolva problemele necunoscutului. Așa că, nu i ne putem opune nici odată pe cale de silogism; ar fi într'adevăr, zadarnic. Dar reclamăm libertatea ca condiție primordială a responsabilității; o postulăm drept fundament al moralei.

Forțați să recunoască determinismul în cele mai multe împrejurări ale vieții, partizanii liberului arbitru au ajuns să califice de *relativă* libertatea omenească. Ei îngustează tot mai mult pedestalul pe care stă așezată augusta statuie a libertății; de multă vreme, ea părea cocoțată pe un vârf de ac.

Libertatea nu e posibilă într'o ființă marginală, chemată la viață fără s'o fi dorit, măr-

95

ginită în durata zilelor sale, incapabilă de a ajunge la perfecție, în totdeauna depinzând de mediul în care trăește, de acele influențe multiple, formatrice care influențează asupra corpului și spiritului său și pe care le-am putea numi educative.

Fără îndoială, adoptarea ideei atât de raționale a determinismului, aduce cu sine modificări în concepția *responsabilității*. Și pe bună dreptate, căci acest cuvânt se întrebuițează alandala, fără a vedea ce se ascunde sub această banală etichetă. Trebuie să facem o deosebire.

Ori ce responsabilitate trebuie să-și aibe sancțiunea ei. Care sunt deci felurile de responsabilitate pe care le putem concepe ?

Prima, care sare în ochi, e responsabilitatea penală, cea pe care ne-o impune societatea ca măsură de apărare personală ; fie că e dreaptă sau nu, suntem forțați să ne supunem ei, atât timp cât prescripțiile penale au putere de lege.

S'ar părea curios, la prima vedere, să aplici o pedeapsă aceluia care a comis un act rău, atunci când determinismul nu vede în acest act decât rezultatul unei succesiuni de evenimente, unele exterioare, alte intime ; s'ar părea că n'am avea altceva de făcut decât să ne încrușișăm brațele și să plângem aceste crude fatalități. Uităm însă că pedeapsa e un nou motiv al rațiunii, pe care-l introducem în mentalitatea individului pentru a orienta viața sa mentală și pentru a împiedica alte suflete să se rătăcească pe aceeași cale. Ea nu-i o operă de răzbunare, o repet, ci o influență educativă pe

36

care societatea trebuie să o urmeze. Aceste noțiuni au pătruns deja în toate straturile, chiar într'acelea care printr'o falsă interpretare a lucrurilor, refuză să admită concepția deterministă. Lor le datorăm operele de patronaj a deținuților liberați, sforțările făcute pentru educația tinerilor delinvenți, legile asupra liberării condiționate și cea a ertării, care trebuie să încoroneze această idee caritabilă. Dificultățile ce se întâmpină în aplicarea practică, nu trebuie să descurajeze, când s'a înțeles bine ideia-mamă: determinismul gândirii și acel al actului.

În concepția teistă, se poate recunoaște o a doua răspundabilitate: cea care ne va pune în prezența unui judecător suprem. Atunci el este singurul judecător și ar fi o supracutezanță din partea noastră de a voi să ghicim hotărârile sale și să lovim pe vinovat, încă nejudecat, cu pedeapsa disprețului nostru.

Este, în fine, o a treia răspundabilitate cu totul personală și singura ei sancțiune e răul pe care ni-l facem nouă înșine. Privind rezultatele imediate ale unui act culpabil, s'ar putea crede câteodată că delinvenții sunt satisfăcuți pe urma lui sau că pedeapsa nu le-a fost de ajuns. Această considerație n'ar trebui să neliștească de cât pe atei, căci credincioșii apelează în ultimă instanță la o înaltă curte de neștrămutată justiție. Cred, de altfel, că satisfacția celor vinovați nu este nici de cum de invidiat: am dori noi oare să fim în locul lor?

Am vorbit destul despre aceste trei respon-

zabilități, toate întovărășite de sancțiunea lor; ele fac mai mult decât acea simplă responsabilitatea de care se vorbește mereu, fără să se spue ce se înțelege prin aceasta.

EDUCAȚIA

Educația este în întregime bazată pe ideia determinismului. Ea are întotdeauna drept scop să facă ca individul să accepte idei care-i vor determina purtarea sa ulterioară. Rău îndrumată, ea întărește imboldurile senzibilității și face ca individul să devie sclavul pasiunilor sale; orientată în senzul moralei, ea clădește acele bariere morale care interpunându-se între ideia nesănătoasă și act, împiedică comiterea răului; ea desvoltă conștiința. Aceasta încă e o sclavie folositoare, de oare-ce contribuie la fericirea noastră și a celorlalți.

Simțim lanțul de care suntem legați, atunci când acei cari ne călăuzesc ne fac să luăm o direcție contrarie dorinței noastre intime din prezent și ne plângem de această violență adusă sentimentelor noastre. Ne socotim liberi de îndată ce suntem conduși în direcția dorită; ceace Guyau exprimă foarte bine când zice: «Un câine ținut în lanț de stăpânul său, care ar dori să meargă pretutindeni unde vrea să meargă câinele și tot atât de repede ca și el, s'ar crede cu totul liber». Tânărul care n'a încercat încă atracțiunea virtuții se răz-

vrătește contra sfaturilor unui Mentor; se indignează că e înălțuit și nu vede că sfaturile ce i se dau, dacă într'adevăr îi restrâng libertatea, sunt însă spre binele lui. Dar, când va posedă claritatea morală, se va deșteptă în el o altă dorință, aceea a binelui; el se va pune în urmărirea lui și cu toate că se va simți ținut în lanț de ideea care-l stăpânește, va avea sentimentul că lanțul nu mai este încordat; își va face iluzia libertății ca și câinele, care, condus, urmează pur și simplu pe stăpânul său; și dacă în neastâmpărul său, îl întrece, va crede că el îl poartă pe stăpân și că devine conducătorul său. Mai întâi sclav al pasiunilor sale, individul devine apoi sclavul ideii morale.

Ceeace face să se stabilească deosebirea între cele două sclavii, cea a răului și cea a binelui, este considerația scopului moral pe care trebuie să-l atingem spre binele individului și al omenirii; și în această analiză psihologică se uită adesea sclavia binelui. De aceea, în limbajul obișnuit e socotit ca sclav acela care se supune impulsurilor sale pasionale, egoiste; și se consideră ca libertate supremă ascultarea de principiile morale. „Faceți-vă sclavul filozofiei și vă veți bucura de adevărata libertate“, zice Epicur; iar Schiller repetă: „Omul moral este singurul cu adevărat liber“. Și când ne gândim că cea mai mare parte dintre oameni își închipuie că sunt liberi!

Nu-i vorba pentru noi să fim liberi, ci să găsim calea cea bună, ca și un turist care caută

să ajungă la creștetul muntelui dorit. El va căută drumul său, folosindu-se de toate experiențele sale personale; va culege informații dela acei cari l-au precedat, și când îl va fi găsit, nu va zice: „vreau să-l urmez“; ci îl va și urmă. Ceeace o bolnavă foarte inteligentă, exprimă zicând: „Voința cade în chip pasiv în făgașul pe care i-l sapă rațiunea“.

Omul nu face răul în mod voluntar; el se ră-tăcește, după cum atât de just a cugetat Socrate, și orice educație are ca scop să arate omului drumul cel bun. Fiți siguri că dacă nu-l urmează, cauza e că se îndoeste încă de exactitatea indicațiilor; i s'ar părea poate cel mai scurt, dar nu cel mai agreabil: chestie de gust.

Caracterul *determinist* al educației se arată clar când această educație recurge la *autoritate*, sub toate formele sale; ar fi ridicol să vorbim de libertatea copilului pe care îl creștem spre bine prin bătae, de libertatea de gândire a aceluia căruia îi impunem o părere. Acestea sunt metode de ortopedie morală încă foarte mult întrebuintate în lumea celor cari sunt de partea liberului arbitru, și se pare că nu-și dau seama de nepotrivirea care există între aceste două noțiuni: autoritate și libertate.

Libertatea, psihologicește vorbind, nu-i mai mare când cedăm unor sugestii oarecare. E deajuns, pentru a aprecia cu justețe libertatea de judecată a omului, să fi asistat la o ședință de hipnotism sau de sugestie în stare de veghe, pentru ca să știm că 97% din oameni sunt

apți să primească aceste influențe în virtutea credulității lor.

Convingerea prin argumentele cele mai logice, nu lasă mai multă libertate reală individului. E adevărat, că ea nu impune nimic; ea îi zice chiar în chip hotărât: ești liber, ascultă-mă, apreciază motivele. Dar, dacă ideia ce i se supune individului, e acceptată de dânsul — și această acceptare nu depinde de *voința* sa, ci de *facultatea sa de înțelegere*, — ea devine imperioasă, tiranică și târăște pe individ cu atât mai mare putere, cu cât el e mai convins. Dacă, din potrivă, el se împotrivesște dialecticei sfătuitoare a lui, cauza este că nu înțelege în fond ideia care îi este supusă, ea nu găsește loc în cazierul deja ocupat; el rămâne sclavul opiniunii sale anterioare. Știm cu toții cât e de penibil să simți această împotrivire a mentalității cuiva, când avem intențiunea să-i facem un serviciu prin împărtășirea vederilor noastre.

Educațiunea prin procedeele persuasive, este singura care respectă libertatea *aparentă* a individului și care-i supune motivele lăsându-l să le aprecieze valoarea după puterile sale intelectuale.

Orice procedeu care recurge la autoritate, este rău în esența sa, chiar atunci când ar avea avantajul că realizează un rezultat imediat și folositor. Concluzia nu justifică niciodată mijloacele. O idee, tot asemenea ne ia de chică și ne impune supunere, ca și biciul, cu atât mai mult cu cât ea ne este mai agreabilă. Constrân-

gerea prin autoritate e detestabilă nu numai pentru că ne vine dela alții, căci și ideile care ne conduc ne vin de-ăsemenea dela alții, dela părinții noștri, dela dascălii noștri, ca și palmele pe care le-am gustat de atâtea ori dela ei. Dar răul ce constă în autoritate este că ea nu desvoltă pătrunderea noastră, perspicacitatea noastră.

Ceace ne trebuie în viață, nu e voința pe care atâția pretind că o posed, pe câtă vreme nu sunt de cât *voluntari*, adecă sclavi ai impulsiei lor; ci *inteligenta* e cea care ne trebuie. Spinoza a gravat această idee în cuvintele: „Inteligenta și voința nu sunt decât unul și același lucru“.

Acela, care a înțeles bine această formulă, va pricepe de îndată întreaga chestiune a determinismului, căci inteligența este un dar dela Dumnezeu sau dela Natură, după cum vreți; nu-i inteligent cel ce voește să fie. Iată de ce e tot atât de absurd să împruți cuiva urâciunea morală, pe cât i-ai face o învinuire din infirmitățile sale fizice.

Se dă cuvântului de *inteligentă* un înțeles prea restrâns când sunt calificați drept inteligenți cei cari au arătat oarecare aptitudini intelectuale; ar trebui să se specifice în ce anume ramură a cunoștinței omenești au meritat ei această distincție, tot atât de banală ca și decorațiile.

Cuvântul latin *intelligere* înseamnă a pricepe. Ori, se văd zilnic oameni cari trec drept maeștrii în domeniul științei, al artelor, al politicei, și cari *nu pricep* și sunt, din punctul de

vedere moral, idioți sau slabi de minte. Le lipsește tocmai inteligența cea mai necesară, cea care face pe om; ei n'au, vai, de cât acea inteligență, strălucitoare în ochii lumii, care creiază pe savanți, pe artiști, pe oameni de stat și, adesea, pe escrocii geniali.

Scopul educației pe care o dăm altora sau pe care o primim dela alții, ar trebui să fie înainte de toate acela de a formă această *inteligență morală*, care ne permite să deosebim binele de rău și ne luminează mersul în calea vieții noastre mărginită de mlaștine.

Toate celelalte forme de inteligență sunt inferioare. Ele pot procura avantajii personale celor cari le posedă, pot face pe alții să se bucure de ele și să contribuie în consecință la stabilirea acelei fericiri nesigure și întotdeauna nestabile, ce se rezumă sub denumirea de „binefacerile civilizației“. Nu-i nevoie să fii filozof pentru a constată că toate acestea nu constituiesc „*fericirea*“. Aceste inteligențe strălucite, dar fragmentare, dese-ori fac atât de mare rău moral, încât binele ce-l aduc societății nu-l compensează.

Avem destule școli, de toate felurile, care ne dau cunoștințe generale și speciale și care pot face din noi excelenți tehnicieni în toate ramurile activității omenești; ne-ar trebui însă o școală pentru a formă oameni.

Scriind aceste cuvinte, mă văd, în gând, asaltat de o mulțime de adepți ai religiilor existente, cari îmi strigă: „Dar această școală există: e Biserica“. Imi cade greu alegerea

față de toți acești binevoitori ai omenirii cari nu văd binele de cât într'o religie autoritară.

Nu resping de fel sprijinul lor și nu mă îndoiesc de excelențele lor intențiuni. Sunt chiar convins că aplicarea moralei lui Cristos ar aduce pe pământ acea fericire dorită. Tocmai asta spunea Omer Joly de Fleury în fulminantul său rechizitoriu contra cărții *Despre Spirit*: „Cari oameni ar fi mai fericiți de cât creștinii dacă s'ar conduce în toate după morala Evangheliei; ce blândețe în obiceiuri, ce cordialitate în viața societății, ce regulă, ce cinste, ce dreptate ar fi atunci în toate acțiunile noastre!“. Ar fi prea frumos, așa e, dar mărturisesc cu smerenie că nu sunt de fel încântat de rezultatul obținut în timp de nouăsprezece secole; am profundul sentiment că Isus, dacă ar reveni pe pământ, și-ar acoperi fața privind la creștinismul de azi, care se pretinde că descinde dela dânsul.

Și apoi, respectul față de autoritatea religioasă dispăre. Făceam unui excelent părinte jezuit următoarea observație: „Treceți drept cei mai abili dintre toți monahii; îmi ziceai chiar că nu vă pasă de legile contra congregațiilor, pentru că ați știut să vă aranjați de mai înainte afacerile.

— Așa e, îmi răspunse el, fără a-și ascunde expresiunea mulțumirii; avem această reputație că ne pricepem în ale noastre.

— Ei, dar știi că te găsesc foarte stângaci?

— Cum asta?

— Tocmai fiindcă rolul sfințeniei ar trebui să

fie acela de a menține turma intactă, la un loc, și cu toate că-ți dai toată osteneala unui câine ciobănesc. vād că oile-ți scapă și se împrăștie în depărtări.

— Așa e, replică el cu un surâs cam amărât, nu suntem iubiți și chiar în propria mea familie, care de altfel e destul de credincioasă, intrarea mea în ordinul bisericesc nu a fost primită cu bucurie“.

Preotul de ispravă dela țară, negreșit că are o influență mai bună asupra turmei sale; cu toate acestea vād destui printre ei cari se plâng că predică în deșert; sunt încă mai mulți cei cari recurg la autoritate și amenință cu pedeapsa eternă, fără a avea însă duhul hazliu al părintelui din Cucugnan, din nūvela lui Daudet.

Această neputință a Bisericei de a avea o influență asupra anumitor suflete, a fost constatată de o călugăriță, sora Maria dela Sacre Coeur, care spune: „Un mare număr de persoane pe care le creștem în credința religiei, în cursul vieții se abat dela noi, și, sub influența mediului social, părăsesc odată cu dogmele și morala alipită dogmelor. Deci, dacă voim să influențăm asupra acestor suflete, ar trebui să instituim cursuri de morală rațională“.

Căci într'adevăr, tocmai celor cari nu pot să accepte totalitatea dogmelor religioase, pare că se adresează înainte de toate educația morală rațională, bazată pe experiența tuturor și transmisă tuturor. Dar aceasta nu înseamnă

că creștinii se pot lipsi de dânsa. Atunci chiar, când ei acceptă o morală dictată de Sus, revelată, pe care ei o bazează pe credință, le mai trebuie, pentru a o putea aplica, să înțeleagă folosința acestor precepte, fie pentru fericirea lor relativă pe pământ, fie pentru a dobândi fericirea eternă. Iată-i deci și pe ei nevoiți să înțeleagă; le trebuie inteligența morală.

Și tocmai această necesitate a controlului rațiunii au văzut-o foarte bine Channing și, împreună cu dânsul, Unitariștii americani. Păstrându-și credința creștină, el admite că revelația și rațiunea, ambele datorite omului pentru a-l conduce, sunt neapărat de acord și nu pot niciodată să se contrarieze; ambele, după comparația sa, fac o singură lumină, cu deosebirea nuanțării ce există între lumina aurorei și celei de amiază; una e perfecțiunea iar nu opusul celeilalte; cea de-a doua o desăvârșește, iar nu o răstoarnă. El acceptă dogmele cu condiția, ca ele să poată primi asentimentul rațiunii. — Chiar pentru acei cari nu se pot ridică până la acest raționalism creștin, e evident că morala poate fi bazată pe rațiune și că un acord perfect s'ar putea stabili, din punctul de vedere al conduitei noastre în viață, între acei cari au credința religioasă și cei cari caută sprijinul lor în filozofie. Semn al vremurilor: s'a format în ultimul timp o „societate de liberi cugetători și de liberi credincioși“.

Ași putea zice că pentru a te avânta în viață, trebuie să pornești de pe o platformă care să suporte sforțarea avântului nostru. Creștinii

o atârnă de cer cu lanțurile unei dogme; nu neg că ea ar putea să servească de sprijin rarelor persoane în destul de înzestrate moralmente pentru a trăi cu adevărat viața creștină. Cei cari nu au credința, clădesc această platformă pe o bază largă, pe temeliile solide ale rațiunii. N'am nici un motiv să admit a priori, că acest edificiu ar fi mai fragil. De altfel, au fost destui raționaliști virtuoși pentru ca să se fi putut inventa expresiunea îndrăzneată de „sfinți laici“.

Deci, numai prin influența persuasivă, arătând calea Adevărului, Frumosului și Binelui, putem influența asupra altora; ei trebuie să recurgă la aceleași mijloace pentru a face educația noastră. Din nefericire, rezultatul acestei educații voite nu-i întotdeauna acela la care ne așteptam; ea se lovește, într'adevăr, de multe obstacole.

Ca și sămânța pusă într'un teren rău pregătit, ideia morală nu se prinde într'o mentalitate falsificată prin ereditate și atavism. Ceva mai mult, influențe educative întâmplătoare influențează pe nebăgate de seamă, după cum împrejurările meteorologice neprevăzute influențează asupra unei plante și descurajează pe cultivator.

Se dă cuvântului de *educație* un înțeles mult prea restrâns, când, iarăș pentru a salva libertatea, se obiectează: „Dar ia te uită la acești doi tineri, la fel înzestrați și cari au primit în familie, în școală și prin Biserică aceeaș educație, și cu toate acestea unul este un băiat minunat,

iar celalt un stricat“. Condamnăm pe acest din urmă, ca și cum cu voință el n'ar fi ascultat de excelentele sfaturi ce i s'au dat.

Se comite aci aceeași eroare pe care ar face-o grădinarul zicând: „Iată două plante pe care le-am semănat în același teren, pe care le-am cultivat cu aceeași îngrijire; una s'a desvoltat bine și cealaltă e o neascultătoare afurisită.“

Intre acei doi frați, cari la prima vedere par atât de deosebiți unul de altul, există poate mai puțină diferență morală de cât am crede, și ar fi fost suficiente câteva împrejurări întâmplătoare, pentru a interverti rolurile.

Alături de educația voită, îndrumată, sunt o mulțime de influențe ascunse, care înrăuresc din prima zi a vieții și pot să orienteze individul pe o cale greșită. Zilnic suntem supuși acestor influențe, cufundați cum suntem în mediul înconjurător, expuși contagiunii tuturor acestor microbi ai viciului cari mișună în aerul moral pe care-l respirăm și ne sunt inoculați prin cuvânt, prin citit, și, mai ales, prin exemplu.

Trebuesc față de educație aceleași precauțiuni pe care le luăm pentru a evita copiilor noștri bolile contagioase, ca: scarlatina sau pojarul. Câteodată credem că am reușit, până în ziua când unul din ei ne vine acasă cu pojarul, pe când fratele său, stând în aceeași bancă la școală, a fost cruțat.

Fără îndoială, educația care ni se dă în mod intenționat contribuie mult la desvoltarea noastră ulterioară; dar să nu uităm influen-

tele materiale și morale care se exercită fără știrea noastră. Am spus că ele pot încă din starea embrionică să influențeze asupra caracterului copilului, să-l îndrepte pe calea tristeții și a ursuziei.

În clipa în care scriu aceste rânduri, primesc din partea unui medic francez următoarea mică constatare: „Doi copii pe cari i-am cunoscut, se născuseră la interval de 11—12 luni, unul de altul. La nașterea celui dintâi, s'a ales o doică excelentă; copilului îi mergea bine, crescù ușor și părinții se minunau de acest copilaș bine dezvoltat, fraged, îmbujorat și întotdeauna surâzător, pe care nu-l auzai niciodată țipând. — Veni al doilea copil; doica fusese atât de bună, încât părinții au găsit că nu pot face mai bine decât să-i încredințeze alăptarea și celui de al doilea copilaș; dar sânii ei epuizați nu erau îndesulători; copilul făcea eforturi zadarnice și deseori, înflămâzînd, țipă cât putea; veni și diareea și țipetele copilului deveniră și mai tari. — Uite, ziceau părinții, ce caracter urît are diavolul ăst mic! Il creștem ca pe frate-său, are aceeași doică și pe cât era de drăguț celalt și nu ne făcea nici o supărare, pe atâta ăstălalt e urîcios și posac. — Concluzia eră întotdeauna: Ce caracter urît!“

Să nu se creadă că e vorba aci de un caz rar, de părinți puțini inteligenți; este un exemplu tipic de ceeace se petrece sub diferite forme, în familii, în leagăne sau în stabilimentele de binefacere cele mai bine organizate.

Fără îndoială, dacă un copil are o boală bine caracterizată, se vor găsi întotdeauna suflete bune ca să-l îngrijească; dar dacă e posac, fără ca să cunoaştem cauza, vai de el. Nu iubim copiii cari țiță, cari au aerul posac, cari resping mângâerile; afecția se îndreaptă dela sine către acela care e bucălat și, mai cu seamă, vesel. E greu, chiar unei mame, să evite aceste preferințe, atunci când o simpatie mai vie ar trebui să învâluie tocmai pe cel mai puțin înzestrat. Aceste preferințe agravează starea sufletească a micului suferind; curând, ele deșteaptă sentimentele de gelozie și deformarea morală se accentuează. Suntem nedrepti cu acei pe cari ar trebui să-i protejăm, pentru că uităm că ei sunt ceea ce pot fi. Ne măgulim că suntem caritabili cu dânșii, pe câte vreme dintr'un sentiment egoist nu ne-am gândit decât la neplăcerea ce ne-o procură. Cu cât suntem încă mai asprii cu adulții, cari nu mai exercită asupra noastră farmecul fascinator al copilăriei!

Sunt contagiuni care se exercită în taină pe alte căi. Un cuvânt pronunțat înaintea unui copil într'un moment de receptivitate psihologică, poate reduce la nimic toată ortopedia noastră morală. Să ținem totdeauna socoteală de aceste cauze multiple și puternice de deformare și să nu aruncăm niciodată cu piatra în cel care a pierdut calea cea dreaptă.

Ar trebui în această educație reciprocă un tact deosebit; el își are baza logică într'o indulgență plenară care întrunește ideia de-

terministă — și în cultul statornic al Idealului moral.

Educația pe care o primim dela alții, nu-i la urma urmelor, decât prima treaptă, școala copilăriei noastre. În decursul anilor în care inteligența e insuficient dezvoltată, convingerea logică nu poate să fie riguroasă și o firimitură de autoritate se amestecă vrând-nevrând în acest învățământ. Trebuie să întrebuițăm cât mai puțin posibil autoritatea; ea nu dă adevărata educație decât dacă mai târziu este complectată prin sfatul care face pe elev să vadă unde se găsește binele; îl va căuta el singur de îndată ce va fi resimțit atracțiunea.

La vârsta când poți să raționezi, începe educația cea mai eficace: educația de sine însuși.

Dar și aci trebuie să ne înțelegem.

După cum nu există gândire liberă, tot astfel nu poate exista o educație de sine însuși cu adevărat liberă. Ne este cu neputință să *voim* să gândim, să *voim* să lucrăm prin noi înșine, pentru a da naștere unei idei noi.

Nu putem decât să dezvoltăm cele dobândite, să aprofundăm ideile ce ni s'au infiltrat. Educația primită dela alții, este lecția dascălului; educația de sine însuși, este munca personală pe care o faci acasă; ea se exercită asupra cunoștințelor câștigate dintr'un învățământ anterior. Ea nu-i decât o repetiție și dacă uneori adăugăm câte ceva ce nu eră cuprins în lecție, întrebuițăm pentru aceasta noțiuni date de alții sau extrase din ex-

periență, care este dascălul nostru al tuturor.

Această muncă de dezvoltare, elevul nu o face în chip voluntar, hotărît de o voință superană; el nu se poate dedă acestui studiu, din ce în ce mai serios, decât în virtutea atracției ce se naște din acest subiect, atracție pe care nu ți-o poți da, dar pe care o primești prin însuși faptul cultivei anterioare.

Pentru a studia cu zel pianul, pentru a ne exercita în afară de lecții, trebuie să fi simțit atracția acestui studiu, trebuie să ne placă acest fel de lucru pentru a putea cunoaște foloasele ce vom culege. Atunci, și numai atunci, atențiunea noastră se fixează asupra sfaturilor profesorului și căpătăm plăcerea de a le urma. Dar cât de numeroși sunt acei cari n'ajung să recunoască atracția și părăsesc acest studiu!

Tot astfel se întâmplă și cu cultura morală. Ni se dau bazele, ca și pentru muzică. Dar unde sunt elevii zeloși cari continuă educația lor? Vai! dezertorii sunt numeroși. Cauza e că n'au gustat atracția; ei sunt ca și ștengarul care preferă mai bine să bată drumurile și se așează, căscând, la pianul pe care nu-l poate suferi. Nu-i oare adesea-ori vina profesorului că a desgustat pe elev?

Educațiunea de sine însuși nu e deci voluntară, spontană; nu ne vom dedă ei decât când vom fi descoperit atracția care e legată de această muncă a perfecționării intime. Ea nu se deosebește de educația primită dela alții, decât prin faptul că noi ne adresăm cuvântul

nouă înșine. Atrasă de farmec, atențiunea noastră s'a fixat; ideia primită dela alții se precizează, se dezvoltă. Avutul nostru se completează cu dobânzile strânse, ca și un capital depus la casa de economie. Sunt unii cari preferă să-și ție economiile lor la ciorap.

E încă o iluzie a spiritului nostru aceea de a consideră educația de sine însuși ca fiind activă, ca fiind rezultatul unei voințe. Ea este pasivă, în sensul că s'a născut dintr'o impulsie primită pe care nu o urmăm decât dacă ne face plăcere. Când o idee nu ne spune nimic, ea-și pierde caracterul ei de idee-forță și mișcarea se oprește.

Ideile morale se nasc atât de natural din experiență, încât ele au izvorât încă dela începutul gândirii omenesti; de aceea noi nu adăugăm nimic absolut nou la capitalul moral cu care ne-au dotat secolele. Supunându-ne asociațiilor de idei moderne, noi exprimăm aceleași cugetări sub alte forme, alegem în viața actuală imaginile care trebuie să dea relief ideei; dar, dacă privim lucrurile mai de aproape, nu facem decât să îmbrăcăm eterna păpușă cu noi găтели.

Idei noi, o nomenclatură specială, nuse ivesc decât atunci când apare un fapt nou, rămas necunoscut predecesorilor noștri. Aceasta se întâmplă în domeniul științific, în care experiența, de cele mai dese-ori întâmplătoare, ne deschide noi orizonturi. Astfel descoperirile electricității, a razelor Roentgen, a radiului, au dat naștere la noi cuvinte, însemnând noi

concepții. E de ajuns să treacă câțiva ani pentru ca să se demodeze un tratat de fizică.

Ideile morale, dinpotrivă, rămân aceleași în tot decursul civilizației, și dacă din scrierile vechi eliminăm câteva aluzii ce le dau culoarea locală, găsim absolut moderne și aplicabile secolului nostru, ideile lui Socrate, Epictet, Seneca și ale lui Marc-Aurel.

În acest domeniu al cugetării morale, oamenii au rămas aceiași, și eterna luptă între adepții unei dogme și raționaliști, e rezumată în acest cuvânt al sclavului stoic: „De ce n'am face noi prin rațiune, ceea ce Galileenii fac prin rutină?” El mai făcea și o critică, care și azi ca și în primul secol al erei creștine, ar fi la locul ei, când acuză pe creștini că nu duc o viață conformă cu doctrinele lor. Cred că Epictet, cutreerând lumea noastră civilizată, nu ar suprima nimic din această justă observație.

Tocmai pentru că omul nu gândește ceea ce *vrea*, ci ceea ce *poate*, educația trebuie să facă eforturi pentru a-l lumina, pentru a-i arăta drumul acelei fericiri intime care rezidă în satisfacția conștiinței sale luminate.

Acela care va fi fost atins în senzibilitatea sa morală de învățămintele din copilăria sa, va primi atracția puternică a acestor stări sufletești; asociațiile sale de idei se vor produce în mod firesc în acest cerc; cugetarea sa se va fixa, obsedată, asupra acestei datorii de perfecționare morală. El va trăi în entuziasmul binelui, fie că se sprijină pe o credință religioasă, care satisface aspirațiile sale spre o altă

lume, fie că caută să-și găsească îndrumarea sa pe calea rațiunii. Raționaliștii din toate timpurile au fost acuzați de orgoliu. Reproșul ar fi justificat dacă ei ar pretinde că au descoperit ei înșiși adevărul unic, că l'au inventat. Rolul lor e mai modest: ei n'au făcut decât să culeagă moștenirea generațiilor anterioare și au cules ceea ce au putut înțelege, ceea ce au putut iubi.

Nu putem pretinde unui om altceva decât această aderare la ideile ce i se supun; are dreptul de a le examina la lumina rațiunii sale, fie ea chiar defectuoasă, căci este singura lanternă pe care o are pentru a se îndruma în căutarea adevărului.

Un părinte jezuit spaniol a înțeles perfect determinismul, rezultând din *atracția* care se alătură de o idee. Intr'o carte a sa, el vorbește de „prețul ce trebuie să punem pe cele sufletești“. Și după ce zice că înțelepciunea pe care trebuie s'o dorim, este perfecțiunea creștină, adaugă: „Intr'insa găsim cel mai bun mijloc pe care l-am putea avea pentru a ajunge la perfecțiune, fiindcă progresul pe care această prețuire îl va face în sufletul nostru, va fi măsura progresului nostru spiritual. Și aceasta, pentru motivul că nu *dorim* lucrurile decât în măsura în care le *prețuim*; cu atât mai mult, cu cât *voința fiind o putere oarbă*, care nu face decât să urmeze ceea ce mintea îi propune, prețuirea pe care mintea o dă unui obiect, devine în chip necesar regula dorințelor noastre“.

PĂTRUNDEREA MORALĂ

Singura libertate de care se bucură omul, este aceea de a putea reacționa sub influența unei idei, de a putea să *asculte* fie de imboldurile senzibilității sale, adică de pasiunile sale, fie de motivele rațiunii. Această ascultare e consimțită și de aceea o calificăm de liberă; dar acest asentiment depinde de mentalitatea noastră înăscută și dobândită. Pentru a lupta contra pornirilor pasionale, avem nevoie, nu de o libertate inutilă, ci de o totalitate de vederi morale care să facă ca balanța mintală să se aplece de partea cea bună. Trebuie ca căpușorul cugetător pe care-l presupunem așezat la vârful indicatorului balanței, să aibe o privire clară, o vedere limpede a ceea ce e binele și a ceea ce e răul.

Educațiunea singură, în înțelesul său cel mai larg, poate să ne dea această *pătrundere morală* care, în concepția deterministă, înlocuește noțiunea de *voință*. Trebuie să ne cunoaștem drumul înainte de a ne decide încotro s'o luăm. Această educație a conștiinței morale se face sau prin propria noastră experiență senzibilă și morală, sau prin aceea a altora. Ea începe prin primirea învățămintelor educatorilor noștri, până ce cultura noastră va fi suficientă pentru a ne putea permite munca zisă personală. Această continuă cultură ne conduce, nu la libertate, ci la *stăpânirea de sine*, adică la o *sclavie* binefăcătoare față de sentimentele morale care s'au impus spiritului nostru. Aci

am putea vorbi de un imperativ categoric, nu înăscut și redus la un imperceptibil sâmbure de conștiință, ci dobândit și întemeiat în mod solid pe cunoștință. În această nobilă idee a determinizmului moral, nemuritorul Guyau a putut zice: „Acela care nu face după cum gândește, gândește incomplet“.

Am zis, analizând determinizmul gândirii, că orice reprezentare mentală a unui act implică imediat îndeplinirea acestui act dacă el nu e împiedicat de o reprezentare mentală contrarie. Acesta este un fapt psihologic direct constatabil, dar a cărui expresiune trebuie completată. Pentruca ideea să ajungă la acțiune, trebuie ca reprezentarea mentală să ațâțe o *dorință*. Ideia pură, intelectuală, nu este motrice; ea nu devine motrice decât prin adăugirea unui element emoțional, pasional. Numai atunci ea devine *idee-forță*, după justa expresiune a lui Fouillée, sau *sentiment*, *pasiune*, după limbajul popular.

Tocmai acest lucru, multe inteligențe superioare nu l-au văzut, atât de mult suntem deprinși să admitem o deosebire fundamentală între *rațiune* și *sentiment*, și să nesocotim legătura care le unește. Ascultați cele zise de Pascal, acel neurastenic mistic care scria atât de bine și cugeta atât de des incomplet: „Conversiunea omului este împiedicată prin lenea sa, prin pasiunile sale, prin orgoliul său, într'un cuvânt, prin dragostea de sine. Nu trebuie să pretindem a învinge acest sentiment

printr'o *idee*; o pasiune nu cedează decât unei pasiuni».

Da, de sigur, o pasiune nu cedează de cât unei pasiuni, un sentiment nu cedează de cât unui sentiment; nimic mai adevărat ca aceasta. Dar cum de n'a văzut Pascal că toate pasiunile noastre, afară de acelea care sunt curat animalice (foamea, setea, dorinți genezice, nevoia de odihnă fizică), sunt *idei devenite sentimente* prin faptul că s'au impus minții noastre! Pasiunea pe care Pascal voiă s'o opună pasiunilor omenești, egoizmului mereu renăscând, eră pasiunea religioasă, adică o idee de care se însuflețise fiindcă și-a tot infiltrat-o în cap

E adevărat, omul nu acționează în mod direct sub imperiul ideilor sale; el e mișcat de sentimentele sale. Trebuie ca actul să aibe o atracție pentru dânsul, și dacă este vorba de o idee complexă, de o concepție morală, trebuie ca el să se înflăcăreze pentru ea, să devie apostolul ei. Suntem câte odată în fața unei idei morale, ca și în fața unei frumuseți clasice de femeie; rămânem reci față de corpul ei de zeiță, de ținutele ei elegante, de nasul ei grec; dar nu ne amoremăm. Să-i facem cunoștința mai de aproape și vom descoperi calități de grație, însușiri de spirit și de inimă. Acesta nu-i tocmai un sentiment fulgerător, dar e mai durabil, și iată-ne înlănțuiți.

Astfel ne stăpânește o idee și ne ține solid în ghiarele ei. Intr'un articol asupra lui Brunetière, d. Lamy descriă pe ilustrul critic în mersul său spre creștinism, „condus de lo-

gica sa ca un prizonier de lanțul său*. Expresiunea e justă; ea demonstrează sclavia în care ne găsim față de gândirea noastră, de logica noastră personală, care nu-i întotdeauna aceea a altora. Logica lui Brunetière, făcută din autoritate și tradiție, îl îndreptă spre Roma; acea a multor altora îi îndepărtează de ea tot atât de imperios.

Am scăpat mai sus, din obișnuință, expresiunea „calități de inimă“. Iată-ne din nou în fața unui gol, în fața uneia din acele etichete care nu mai corespund conținutului.

Încă dela începutul vieții sale psihice, omul și-a dat seama că unele idei provoacă o mișcare emoțională, și în special, ciudata senzație a inimei mâhnite, a neliniștei precordiale. El a văzut că acest organ, pompă aspiratorie și respingătoare destinată să întrețină circulația sângelui, se asociază bucuriilor noastre cât și durerilor noastre și, în limbajul său imediat, de îndată a și dat sentimentele în seama inimei și ideile în seama capului.

Imaginea e poetică și ca atare merită să fie reținută; dar nu trebuie să confundăm comparațiunea cu rațiunea.

Sentimentele nu nasc în inima noastră, care are cu totul altă funcțiune; ele se deșteaptă în spiritul nostru, sub recea formă a unei reprezentări mentale, a unei imagini. Izolată, această idee ar putea să nu producă furtuna emoțională; dar de îndată ce asociațiile de idei se ivesc, ele redeșteaptă idei deja înmagazinate în memorie și aparatele fiziologice se

pun în mișcare, lăsând să se producă emoția psihică. O coardă izolată a unui instrument, poate să vibreze singură și să producă un sunet puțin intens; pusă în vibrațiune între alte coarde bine întinse, ea transmite mișcarea sa și auzim atunci un acord; el ne impresionează mai mult decât sunetul singur.

Tot astfel se petrece și cu viața spiritului. Nenumărate idei se pot succeda în capul nostru; acestea sunt coarde izolate care vibrează succesiv; ele nu provoacă nici o mișcare emoțională. Fapt ce se întâmplă în general în munca științifică, cu toată abundența de idei care mișcă spiritul nostru. Rămânem neimpresionați, cu toată munca intelectuală intensă.

Citim o scrisoare, și din primul moment nimic nu ne mișcă în mijlocul acestei succesiuni de idei.

Deodată, într'o frază al cărei fond era binevoitor, ni se pare că am găsit un reproș, ne roșim, inima noastră bate mai iute. Aceasta s'a întâmplat pentru că ideia care s'a ivit, a redeșteptat altele noi; vibrațiunea unei coarde s'a transmis altora și sunetul a câștigat în intensitate.

Fenomenul emoțiunii se produce prin această redeșteptare de reprezentări mintale anterioare devenite sentimente, pentru că suntem deprinși cu ele și ating înainte de toate amorul nostru propriu. Emoția începe printr'o idee de care se înlănțuesc altele; ea sfârșește prin turburări fiziologice: paloare, roșeață, lacrimi,

bătăi de inimă, turburări la gât sau la stomac, insomnii, etc.

Intre ideia intelectuală rece și sentimentul cald, este aceeași deosebire ca și între senzația tactilă simplă și senzația dureroasă, care, deasemenea este urmată de fenomene fiziologice analoage.

Escitația nervilor periferici devine dureroasă când depășește o anumite limită, și această sensibilitate fizică variază dela un individ la altul. Dacă există dureri intense care provoacă la toți indivizii reacțiuni analoage, sunt însă și altele speciale unor anumite persoane. Tot astfel se întâmplă și cu emoția; cutare eveniment care lasă pe vecinul nostru indiferent, pe noi ne aduce în culmea agitației, și deseori nu răușim să oprim această vibrațiune, atunci chiar când o recunoaștem că e intempestivă și disproporționată față de pricina care a produs-o. Cauza e că noi nu ascultăm numai de reprezentările mintale imediate, de argumentele logice momentane, ci ne supunem înainte de toate jugului sentimentelor noastre anterioare, ideilor îngămădite în adâncul personalității noastre. Ele, deasemenea, au fost odată intelectuale; au devenit însă sentimente, pentru că satisfăceau cele mai intime aspirații ale noastre. Deci, între sentiment și rațiune nu există antinomia pe care o semnalează poeții, moraliștii, ba chiar psihologii și mai ales acele ființe impresionabile cărora li se zice „nervoși“. Inima n'are „rațiuni pe care rațiunea nu le pricepe“. Adevărul e, că omul nu are întotdeauna rațiunea

destul de perspicace, nu gândește complect și lasă să izbucnească furtuna emoțională, chiar când o reflexie mai justă și mai imediată ar fi putut s'o împiedice. Și tocmai prin această vedere clară a lucrurilor ne putem opune emoțiunii născânde, după cum oprim vibrația unui pahar, atingându-l cu degetul. Ar fi însă mai bine să nu-o lăsăm să se nască.

Mulți dintre bolnavii mei, al căror defect principal este emotivitatea, mi se prezintă zicându-mi: „Sentimentele mele formează un grup aparte și rațiunea mea subsistă alături de ele; între aceste două compartimente sunt niște despărțituri care nu permit rațiunii să pună ordine în sentimentele mele“. Le răspund: „Vă înșelați; nu există sentimente primordiale; toate sunt legate de o reprezentare mentală de ordin intelectual, accesibilă criticei rațiunii. Deci există o *logică a sentimentelor*; ele nu trebuie să pătrundă în sufletul nostru și să persiste aci, decât atunci când au primit asentimentul rațiunii. Tendința d-voastră de a separa aceste domenii, echivalează cu afirmația atât de banală și atât de zadarnică: El e mai tare decât mine. — Nu în această stare de spirit putem doborî boala“.

Noi nu putem opune pasiunilor noastre decât *idei*, dar trebuie ca ele să fie destul de clare pentru a ne impresiona și a ne conduce; și atunci ele devin sentimente, pasiuni, și noi acționăm automatic sub această imperioasă poruncă.

Aceste idei conducătoare, care trebuie să

ne servească de călăuză, nu le alegem în mod voluntar din acea *voință cu indiferență*; ci alegerea noastră e determinată de simpatiile noastre, sau, mai bine, de gustul nostru moral.

Față de cortegiul de idei care defilează continuu înaintea ochilor noștri, suntem ca un principe pe care voesc să-l căsătorească și căruia i se prezintă câteva fete tinere. I se spune cu grațiozitate: sunteți liber, alegeți. — Au uitat însă că nu i s'a prezentat de cât un număr oare care de tinere, din aceeași lume, și că alegerea este forțat restrânsă. Pe care din ele o va alege? — Firește, pe cea care îi va place mai mult. Se va lăsa el oare subjugat de un obrăjior frumos sau de o pocitanie? Va proceda el oare sub constrângerea morală a tatălui, care nu-i dă libertate de cât cu vorba? Asta depinde de mentalitatea sa, și oricât de prinț ar fi el, nu scapă nici de efectele eredității, nici de sugestiunile educației sale.

Sunt oameni cari au într'adevăr noroc pe lumea asta. Ei s'au născut într'un mediu moralizator, au fost crescuți cu blândețe, bunăvoință, prin dragostea părinților lor, prin sfaturi și prin exemplu, care e și mai puternic încă; ei au învățat să cunoască aceste idei morale și le-au înțeles frumusețea și avantajile. Li s'a făcut educația cu acea pricepere ce-o dă sinceritatea, fără a le impune alegerea. Constrângerile exterioare au dispărut și individul nu cedează de cât simpatiilor sale personale; se simte liber.

De ce să ne mirăm, când îmbrățișează

aceste idei plăcute și când se conduce în viață călăuzit de ele?

Alții au avut aceleași avantagii și au ales rău; asemenea unui fiu de familie, desfrânat, căruia prezentându-i-se logodnice onorabile el le preferă o desmățată, — ei disprețuesc virtuțile. Poate că ele i-au fost prezentate într'un chip prea riguros, sau poate că ei sunt incorigibili, anormali, incapabili să guste farmecele cele mai reale.

Alții, în fine, cari n'au fost crescuți cu această grijă; dar, cu toate că se asemue acelor tineri cărora le lipsesc cunoștințele printre femei și totuși găesc o nevestă drăguță, ei se înflăcărează după virtute fără să fie îndemnați spre ea.

Astfel, unul, cu toate influențele educative favorabile care în aparență au influențat asupra lui, se rătăcește, pe când celalt își găsește singur calea cea bună.

Educația nu trebuie să impue nimic, căci constrângerea dă naștere opunerei; educația poate propune, ea poate să prezinte idei, să demonstreze avantajile, să creeze dragostea pentru ele, fără a le sugera cu o insistență plictisitoare.

În educația de sine însuși ne asemănăm unui tânăr de curând căsătorit, care reîntors acasă revede în gând logodnicele ce i-au fost propuse, surprinde în imaginea uneia din ele noi farmece și descoperă la alta calități mai serioase. Tot astfel ne însuflețim și noi de ideile supuse judecății noastre; dar vai,

deseori le suntem necredincioși; ar trebui ca odată alegerea făcută, această dragoste să poată crește și legătura să devină indisolubilă.

Educația noastră înșine, când reușește, ne leagă de un *Ideal* al binelui. Putem să împrumutăm aceste idei îndrumătoare dintr'o doctrină, să ascultăm de o religie pe care o admitem ca revelată, să ascultăm de acele legi morale pe care Le Play le numea un „Decalog etern“. Mai sunt încă mulți cari au nevoie de autoritate, căroră le place să se plece înaintea ei și s'o impue și altora. Inutil să mai adaog că nu sunt dintre aceștia.

Putem de asemenea să construim acest Ideal prin gândire, printr'o alipire crescândă la concepțiile ce ni se par bune, folositoare nouă înșine, celorlalți, omenirii.

Idealul, este ideia împinsă până la infinit; procedăm la stăbilirea acestui concept ca și matematicianul care trage o linie hotărâtă pe tablă și ne cere s'o considerăm ca nesfârșită, presupunând că se continuă la infinit.

Nu-i om pe pământ, ori cât de desmoștenit ar fi el, care să nu fi încercat binefacerile bunătății unei mame, a unui prietin, a unei ființe omenești oarecare, poate chiar numai a unui câine credincios. Din acest moment, el posedă concepția acestei virtuți. Ii este ușor să-și închipuie o ființă care ar fi mai bună decât acest binefăcător și, pe lângă acesta, o altă ființă și mai bună încă. Acest, „și mai bun încă“ ne conduce de-a dreptul la infinit, la

Idealul bunătății. In același fel vom concepe idealul altor virtuți, a căror frumusețe o vom fi recunoscut-o; și din aceste lumini reunite se va alcătui farul Idealului nostru.

Dar vai, adesea lăsăm să se stingă acest far pe care ar trebui să-l întreținem cu îngrijire, să-l facem din ce în ce mai luminos adăogându-i idealul ori cărei alte virtuți. Sunt virtuți a căror frumusețe nu o recunoaștem imediat; astfel, umilința este prea puțin apreciată, iar castitatea e ridiculizată. Trebuie o oarecare maturitate a spiritului pentru a ajunge la răbdare și la indulgență; acestea nu sunt virtuți de ale tinereții. Cea mai mare greșală a omului, este că scoboară Idealul său, când de fapt el nici odată nu va putea fi așezat prea sus. Idealul nu-i un scop la îndemâna noastră, el este o stea pe firmament, care călăuzește mersul nostru. Fără îndoială, că ne rătăcim adesea și uităm să îndreptăm privirea către astrul care trebuie să ne dea direcția; dar el este totdeauna prezent: să ridicăm doar capul! Să nu ne descurajăm, și pentru ușurarea sarcinei noastre, să luăm de călăuză un obiect mai aproape de noi, o lumină oarecare, care va dispărea; lumina unei case, gata să se stingă, un călător care nu cunoaște drumul.

Cu virtutea nu te tocmești; cu această comoră cerească nu încapе învoială. Acest Ideal pare că lipsește generațiilor prezente. Credința dispărea, înăbușită sub povara superstițiilor; ea nu înflăcărează de cât câteva

suflete izolate în care educația a dezvoltat tradiționalismul; ea se asociază bucuros altor dogme, unui credincios legământ pentru forme politice demodate, sau unui ordin social imuabil; ea este idealul firilor cu desăvârșire conservatoare, pierdute în acest secol agitat în care totul este pus în cauză și în care îndoiala roade toate ideile noastre. Rezultă de aci o nespusă indispoziție a acestei stări sufletești tranzitorii, și trebuie, spre fericirea noastră, să revenim la o credință, adică la un entuziasm.

Câțiva cugetători, rari la număr, păstrează un curajos optimism religios și speră că după multe rătăcirii, oile se vor întoarce cu supunere sub paza păstorului. Ceasul lor, mi se pare că e în întârziere, ca și acel al marelui literat, dar spirit greșit, care fu Brunetière. Nu trebuie să uităm milioanele de suflete pe care Reforma le-a înstrăinat de Roma, acele națiuni prospere care au găsit în educația lor însăși și într-o religie a spiritului, cel mai hotărât sprijin. Nu trebuie să ne facem iluzii asupra religiozității mulțimilor rămase credincioase în aparență; Biserica autoritară nu le-a deprins decât cu o ascultare aparentă. Ea nu a dezvoltat în sânul lor cerinți religioase, ci obiceiuri în ce privește cultul, fără o influență moralizatoare. Este mai ușor să te supui unor rituri, să te duci la liturghie sau la predică, să postești sau să nu mănânci de loc, decât să-ți schimbi inima și să fii astăzi mai bun decât ai fost ieri.

Ceace-i trebuiește omului, este o credință într'un Ideal de frumusețe morală, o alipire tot mai complectă la vederi morale care să contribuie la fericirea lui pe acest pământ, și nu la acea fericire întâmplătoare care atârnă de împrejurări, ci la fericirea intimă, care rezultă în mod exclusiv din armonia din ce în ce mai intimă dintre conduită și aspirația ideală.

Se vorbește cu dispreț de această morală utilitară care consistă în căutarea fericirii. Dar chiar cei cari râd ar fi incapabili să citeze un act din viața lor, care să nu fi fost îndeplinit sub influența acestei dorințe de nedesrădăcinat.

O morală care nu ar fi *utilitară*, ar riscă foarte mult să fie o morală *fără utilitate* și *fără putere*. Critica ce se adresează acestei morale independente, ar fi justă dacă această morală ar fi călăuzită de interesul personal. Ar trebui însă să fie cineva orb ca să întemeze morala pe egoism; dar iată un cuvânt asupra tălmăcirii căruia trebuie să ne înțelegem înainte de a ne ciorovăi.

EGOISM ȘI ALTRUISM

Există un egoism pe care nu l-am putea recomanda îndestul: e *altruismul*.

Când acest cuvânt cam greoi veni să înlocuiască pe acel de caritate, un pastor protestant, puțin milos față de cei cari nu cugetau

la fel cu dânsul, crezu că va răsturnă raționalismul zicând: „Altruismul nu-i decât un egoism perfecționat“. El nu-și dădea seama cât de mare adevăr spunea și cum această definiție se aplică până și carității.

Căci într'adevăr, noi nu putem ieși din noi înșine și la urma urmelor toate se'nvârtesc în jurul eului nostru. Există o preocupare de noi înșine, o adevărată satisfacție, până chiar în sacrificiu; astfel, niciodată nu s'au văzut pictori religioși dând martirilor expresiunea unei suferințe banale; ei au iluminat ochii lor ridicăți spre cer, cu expresia fericirii.

Vorba: „E mai plăcut să dai de cât să primești“, arată cât de mult spiritul popular a înțeles această noțiune a satisfacției în împlinirea binelui.

„E dar o fericire să fii cinstit?“ zice Hector Malot într'una din scrierile sale; firește că e bine, și de aceea sunt încă atâția oameni cum se cade în toate clasele sociale și mai ales în poporul care suferă și iubește.

Până și prin glumă a fost ilustrată această cugetare, atribuindu-se cuvintele de mai la vale unui zgârcit: „Caritatea e o plăcere de care trebuie să știi a te lipsi“. Ei, nu! Nu trebuie să ne lipsim de plăcerea pe care ne-o dă caritatea; trebuie să ne bucurăm de ea, să bem până la ultima picătură acest pahar la fundul căruia nu se găsește drojdie.

Se face o confuzie ciudată opunând egoismul, altruismului. La Rochefoucauld a biciuit cu dreptate egoismul oamenilor, dar a exagerat

descoperindu-l cu prea multă severitate în faptele cele mai cinstite. E, într'adevăr, ușor să dai pretutindeni peste această preocupare de sine însuși; dar este o eroare să vezi într'însa un amor-propriu de proastă speță.

Egoismul, în sensul blamabil, consistă în a nu te gândi decât la tine. Altruismul ne îndreaptă gândirea spre alții, spre întreaga omenire, inclusiv noi; nu putem dori fericirea tuturor, fără a nu o crea și pe a noastră. Ea va putea fi amestecată și cu suferințe, dar va fi totuși, mulțumirea eului nostru cel mai intim.

În viața de toate zilele sunt o mulțime de ocaziuni în care putem să ne dedăm fără scrupule egoismului celui mai complet: de pildă când actul nostru nu ne privește decât pe noi înșine și n'are nici-o importanță pentru binele material sau moral al altora. Dar în acest domeniu al egoismului îngăduit, noi putem fi chemați a renunța la o plăcere, când ea împiedică libertatea semenilor noștri.

În sânul familiei, datorăm altora atențiuni, și deja cercul preocupărilor noastre se mărește, se întinde asupra unui număr oarecare de ființe iubite. În acest sentiment este un altruism, dar ceeace domină, este egoismul în doi sau egoismul familiar, care nu e cu mult mai bun decât dragostea de sine; cercul e încă prea mic. Perfecționând gândirea noastră, ajungem să ne preocupăm de rudele noastre mai îndepărtate, de prietenii noștri, de clasa noastră socială, de orașul în care locuim, de țara noastră. Gândirea altruistă se întinde,

prin cercuri concentrice din ce în ce mai mult și creiază spiritul de solidaritate față de întreaga omenire. Ideea rămâne concretă, cu toată extensiunea ei; ea se aplică lumii reale pe care o cunoaștem. În sfârșit, ea se ridică până la abstracție și ajunge la ideea binelui și la aceea a răului.

Binele, este acel lucru, care, făcut de toată lumea, contribuie la fericirea tuturor; răul, este acel lucru, care, făcut de toți, ar distruge această fericire.

Această definiție îmi pare că-și păstrează valoarea, oricare ar fi concepția ce-ar avea-o cineva despre fericire, fie că e vorba de cea pământească sau de cea cerească.

În examinarea ființei noastre, nimic nu e mai greu decât de a cunoaște natura sentimentelor care ne fac să acționăm; să știm dacă ascultăm de o idee egoistă sau dacă pășim pe calea celui altruism atât de trebuincios fericirii noastre.

Afecțiunile noastre, oricât de naturale și legitime ar fi ele, nu sunt întotdeauna atât de nobile pe cât par. Amorul cel cântat de poeți, este foarte depărtat de idealul moral, și un poet german a putut zice cu drept cuvânt: „Amorul este poezia egoismului“. Departe de mine gândul de a ponegrî această pasiune; dar să nu ne înșelăm asupra originii sale animalice, asupra caracterului felin al mângâierilor sale, și să nu facem din ea o virtute. Ea este atât de puțin virtuoasă încât în exagerațiile sale, bolnăvicioase ce e drept, duce

direct la crimă, la violențe, la uciderea impulsivă a ființei iubite.

Dragostea maternă este cea mai curată; ea se traduce prin sacrificiu, printr'o completă uitare de sine însuși. Constatarea ce facem, că această dragoste e instinctivă, automatică și că derivă dintr'o senzibilitate comună la animale și la om, nu diminuează întru nimic valoarea ei. Astfel, o vedem și la persoane lipsite de orice sentiment altruist. Dragostea maternă, atât de mișcătoare, n'a fost suficientă pentru a moraliza specia omenească, și dragostea filială, care este reciproca ei, a putut persista fără să creeze spiritul de solidaritate, care singurul ar putea răspândi fericirea.

E curios lucru să vezi cât de multe persoane se înșală asupra naturei sentimentelor ce le încearcă față de altele și ignorează complet egoismul care le este la bază. Astfel, o fată tânără care trebuia să facă o cură de izolare, mă rugă neconținut să chem pe mama sa, care, istovită de îngrijirile ce dăduse fetei timp de mai multe luni, speră să se poată bucura de oarecare repaus. Intrebând-o pentru care motiv voește s'o chem la dânsa, ea îmi răspunse: „Ah, pentrucă o iubesc foarte mult“. Frumos chip, într'adevăr, de a-ți manifestă dragostea pentru mama ta, fără a-ți da seama că turburi liniștea de care are nevoie urgentă. Bolnava ar fi trebuit să zică: „N'am încă curagiul să mă pot lipsi de mama mea“. Acest fel de sentiment l-ași fi scuzat, fără însă

să-l aprob; ea fu, din contra, mirată că nu voiam să recunosc caracterul altruist al sentimentelor sale.

Sunt oameni cărora li se pare că-și fac o glorie vărsând lacrimi și tânguindu-se cu ocazia morții unei ființe iubite; ei fac paradă din doliul lor. Nu le pretind să nu aibe lacrimi în ochi, dar ar putea să recunoască că această durere are o origină pur egoistă. Nu compătimim morții, cari nu mai pot suferi, ci pe noi înșine, pentru izolarea în care intrăm prin pierderea ființei iubite. E tot atât de natural și legitim ca și când am scoate un țipăt pe urma unei dureri ce suferim; dar să nu ne facem o virtute dintr'un sentiment în care nu există nici stoicism curajos, nici altruism, nici bunătate.

Tot astfel se întâmplă adeseori și cu mila. Pentru a fi sănătoasă, ea trebuie să fie folositoare, să ne înalțe, să ne sugereze repede mijloacele prin care putem ușurà pe acei cari sufăr. Mila care ne moleșește, care ne cufundă într'o emoție zadarnică și ne împedică de a acționa, nu este decât o slăbiciune. Această slăbiciune lamentabilă e cea pe care o observăm atât de des la nevropați, cari nu pot ceti descrierea unui accident fără să fie cuprinși de groaze copilărești. Sunt unii cari își fac un merit din această senzibilitate, ca și cum ar fi expresiunea unui sentiment de dragoste față de alții.

Un domn cuprins de diferite fobii: teamă de microbi, de hoți, de moarte, și care își avea

mereu privirea fixată asupra scumpei sale persoane, îmi zicea: „Am suferit mult când am aflat de catastrofa întâmplată la Martinica; sunt atât de simțitor față de nenorocirile altora, încât a trebuit să renunț de a mai ceti aceste descrieri“.

— Și credeți, îi zisei, că ați ascultat de un sentiment altruist?

— Negreșit că da, căci care ar putea fi altul?

— Mă iartă, nu eră decât o „extremă teamă“ vulgară. D-tale ți-e mereu frică de moarte, ți-e teamă de cele mai elementare indispoziții; descrierea acelor nenorociri, n'a făcut decât să redeștepte temerile d-tale, amintindu-ți fragilitatea existenței omenești și mai cu seamă a d-tale; pariez că nu ai dat nici o centimă în folosul victimelor acestui cataclism!

— Așa e, răspunse el surâzând, nu m'am gândit“.

Induioșările noastre trebuiesc supuse criticei rațiunii și vom recunoaște cu ușurință egoismul viu în mijlocul durerilor noastre în aparență altruiste.

Aceasta nu înseamnă că am putea întotdeauna rezistă acestor emoții, oricât de blamabile ar fi ele. Avem dreptul să plângem pe acei pe cari îi pierdem și să suferim cu alții; căci nu putem întotdeauna împiedica teama de a ne cuprinde; dar trebuie tot odată să mărturisim că nu e nimic întăritor în această neliniște și că, de îndată ce trece primul moment de surpriză, ar trebui să ne ocupăm de singurul scop la care trebuie să tindem: ușurarea celor cari

sufăr, în loc să le prezentăm spectacolul desperării noastre.

Ce s'ar spune dacă după o luptă, sosind o mulțime de răniți, medicul sau sora de caritate, în loc să-și vadă de datorie, s'ar pune pe plâns?

În viața de toate zilele, e ca și pe câmpul de luptă; suferințele curg în jurul nostru; cu miile se pot culege răniții vieții. Să ștergem lacrimile nefolositoare și să pansăm rănilile cu un zâmbet întăritor pentru cei cari sufăr. Aceasta nu este o sarcină rezervată numai medicilor; toată lumea trebuie să participe la această operă caritabilă; ea este reciprocă, și cu toți avem nevoie de ea.

Aceeași confuzie are loc în spiritul nostru și cu privire la concepția datoriei. O îndeplinim adesea într'un spirit ursuz, ca și copilul care-și face temele în silă.

Odată înțeleasă esența supremei datorii, o îndeplinim cu bucurie; ea naște în sufletul nostru plăcerea, și tocmai această dorință instinctivă este aceea care ne îndeamnă să ne îndeplinim datoria, cu toate sacrificiile ce pot rezulta pentru noi.

O doamnă înzestrată cu o inteligență superioară și cu un suflet bun, îmi zise într'o zi: „Am o prietenă, a cărei cea mai arzătoare dorință a fost întotdeauna să se călugărească. După moartea tatălui, mama ei rămânând singură pentru a-și crește copiii, această persoană renunță în mod demn la vocațiunea sa, pentru a putea fi de ajutor mamei sale în

grijile ce le aveã. — E foarte frumos ce-mi povestești d-ta; iată o tânără care a ales calea cea bună. — Ei bine, continuă interlocutoarea mea, ea suferă crud de pe urma sacrificiului pe care l'a făcut. — Atunci nu mai înțeleg nimic. Dacă mi-ai fi spus că în ziua în care și-a luat hotărîrea a avut o crudă frământare, dacă mi-ai fi descris luptele morale prin care a trecut în timpul perioadei de deliberare, ași fi înțeles, fără greutate, starea ei sufletească. Dar odată sacrificiul făcut, suferința nu-și mai are rost; prietena d-tale și-a făcut o concepție greșită despre datorie; ea n'a apreciat farmecul datoriei“.

Interlocutoarea mea nu părea încă convinsă de dreptatea spuselor mele. Ea nu mă înțelese decât după ce îi dădui un exemplu mai simplu, mai demonstrativ:

«Trebue să te duci în astă seară la un bal, plăcere la care te bucuri de mult timp. În momentul în care îți faci toaleta, mama d-tale cade serios bolnavă. Iată-te forțată să rămâi lângă dânsa pentru a o îngriji. Fără îndoială, este o întâmplare supărătoare și nimeni n'ar cere să nu fii o clipă turburată. O să admiți însă, că ar fi tot așa de natural, ca gândul d-tale să se îndrepte spre mama d-tale dintr'un sentiment foarte frumos, acel al simpatiei. După cât te cunosc însă, ași fi foarte mirat dacă acest sentiment n'ar înăbuși pe celalt. Numai cu această condiție, mama d-tale va putea primi sacrificiul și se va lăsa să fie îngrijită de d-ta. Dacă însă ea vede că încă mai suferi,

că gândul îți este la bal, că arunci din când în când o privire tristă toaletei d-tale, ea însăși va suferi și-ți va putea spune: Du-te la bal; mă voiu mulțumi cu îngrijirea unei surori de caritate. — Ai fi oare fericită la brațul partenerului d-tale?

Datoria, oricât de penibilă ar fi ea, oricât de dureroasă ar fi renunțarea inițială, trebuie îndeplinită cu dragă inimă; pe dată ce ea e conștientă, orice suferință dispare, ca și când unui copil îi înlocuim, printr'o bucurie mai mare și mai durabilă, o plăcere la care a trebuit să renunțe. Fără îndoială, în cursul unei vieți consacrate datoriei, pot surveni ezitări care să re-deștepte suferințele renunțării; atunci re-începe deliberarea. Când am reușit să facem alegerea noastră, liniștea trebuie să renască.

Ideia datoriei nu e complectă, nu-i înțeleasă, atâta timp cât se amestecă în ea cea mai mică idee de silnicie. Nu ne putem bucura de un sacrificiu ce ni se face, când simțim că nu-i făcut din toată inima.

E curios, într'adevăr, că concepția datoriei îndeplinită cu toată buna-voință, este atât de puțin răspândită. Cea mai mare parte a oamenilor n'o îndeplinesc decât cu o vizibilă efortare și într'un chip atât de morocănos, încât cel care este obiectul sacrificiului preferă să se lipsească de această manifestație de simpatie.

Regăsim aci acea miopie a omului care nu știe să gândească mai departe, să ducă ideia până la limita Idealului. El se oprește

la considerarea propriei sale persoane, sau împărtășește câteodată afecțiunea sa celor ce-i sunt mai apropiați; el nu știe să se ridice îndestul printr'o gândire rațională care plămădește sentimentul și pasiunea până la altruism, coprinzând într'o dragoste comună orice creatură însuflețită. Ca și un copil care nu pricepe decât exemple simple, tot astfel și el practică destul de ușor altruismul când avantajul care rezultă pentru dânsul îi sare în ochi. Astfel, într'o societate restrânsă care urmărește un scop cooperativ, el știe să renunțe la un avantaj personal, să contribuie cu quota-parte a sa, să se gândească la binele societății, fiindcă vede lămurit că va fi chemat să se bucure de beneficiile comune.

N'ar fi oare cu putință să generalizăm acest mod de a vedea lucrurile și să-l aplicăm binelui moral, după cum l-am aplicat avantajilor materiale, să descriem în jurul nostru cercuri din ce în ce mai mari, uitând, ca să zic așa, că noi formăm centrul?

Religia și Filosofia își reproșează una alteia, că pun la baza sforțărilor lor pentru dobândirea binelui, motive personale și egoiste.

Stoicismul, se zice că este ca și epicurismul, o manifestație egoistă. Cu un curagiu dublat de orgoliu, el suprimă suferința, disprețuind-o; e un mijloc comod, pentru cei cu spiritul întărit, de a-și procura liniștea.

Pe de altă parte, creștinilor li se răspunde: Preocupațiunile voastre sunt tot atât de egoiste. Înainte de toate, nu aveți aparența de

a desprețui fericirea acestei lumi, și orgolioși de a posedă adevărul unic, practicați religia voastră în părțile ei ușoare, pentru a vă prepară un locșor agreabil în cer și pentru a evita pedepsele veșnice.

E o oarecare nedreptate în acest fel de a judecă, căci trebuie să facem o deosebire. E posibil să fie un egoism vulgar în aceste două concepțiuni; dar tot atât de bine, ambele se pot ridica până la cel mai nobil altruism.

Egoistul, fie el creștin sau filozof, nu se gândește decât la dânsul. Fie că caută avantajii materiale sau morale pe acest pământ, fie că se așteaptă la ele pe lumea cealaltă, mobilul acțiunii rămâne un interes personal; dacă aceasta este o morală, ea este însă o concepție strâmtă, căci ea e comună omului ca și animalului, care, și el, poate să asculte de atracția unei recompense și de teama unei pedepse.

Goana nesățioasă după fericire nu devine altruistă decât atunci când omul caută realizarea aspirațiunilor sale într'o dragoste arzătoare pentru alții, când el descrie cercul în jurul întregii omeniri. El nu poate fi în afară de acest cerc; în chip necesar el face parte din cerc și faptul acesta nu implică nici un egoism.

Filozoful agnostic descrie acest cerc al dragostei în jurul omenirii; el îi înglobează aci Idealul său abstract de Bunătate infinită; și în această preocupare altruistă, el se uită pe sine, deși, rațional, el își dă seama că și el va beneficia de aici.

Adevăratul creștin cugetă tot astfel, dublând însă noțiunea sa de Ideal, cu acea a unui Dumnezeu personal, pe care-l iubește din toate puterile sale.

Fără acest spirit constant de solidaritate, religia ca și filozofia rămân deadreptul egoiste, oricare ar putea fi așa zisele lor sacrificii și multiplele renunțări la bunurile lumesti, prin care se crede că putem răscumpăra fericirea prezentă sau viitoare. În acest caz, moralitatea nu-i decât aparentă, ea se reduce la o serie de formalități deșarte. Faptul acesta mă făcui să spun unei doamne care nu cugetase destul asupra chestiunii: „D-ta ești mai mult bigotă decât religioasă“. Ea răspunse surâzând: „Imi repetați cu aceiași termeni ceace îmi spuse nu de mult duhovnicul meu, un părinte jezuit foarte inteligent“. — „Cu atât mai bine, suntem de acord“.

Orice morală rămâne deci utilitaristă, — ceace și face să o dorim, — dar ea nu se mai aplică individului în parte sau unui mic grup de egoiști, ci ea coprinde totul și devine *morală solidarității*. Ea se rezumă în aceste două principii raționale, aproape matematiceste demonstrabile: „Nu fă altora ceace n'ai vroi să ți se facă“, și în corolarul său natural: „Fă altora ceace ai vroi să ți se facă“.

Morală solidarității e minunat condensată în cuvântul lui Christos: „Iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși“, sau cum spune Marc-Aurel: „Iubește pe oameni din tot sufletul tău“.

Acestea toate se cunosc, se spun, sunt repetate, dar se adaugă: „E prea frumos, dar e cu neputință“. Mai bine nu le-ar mai recunoaște. Fără îndoială, e greu, și ar fi să ne facem o curioasă iluzie dacă am spera în realizarea promptă a acestui Ideal moral; suntem atât de departe de acest Ideal moral, cu toate cele 19 secole de creștinism, încât ni se pare că ne-am depărtat de dânsul. Dar nu se poate modifica mentalitatea maselor decât adresându-ne indivizilor, deșteptând în ei sentimentele altruiste; iar bunul simț fiind calitatea de frunte a inteligenței omenești, trebuie să ne adresăm rațiunii, fără să ne lăsăm descurajați de slăbiciunea noastră; această rațiune se cultivă, și nu există obstacole care să poată împiedica pentru totdeauna dezvoltarea inteligenței morale. Ea este știință, adevărată cunoștință, în esența sa; în practică, ea este o artă, ca orice știință aplicată.

CUGETAREA MEDITATIVĂ

Nu e nevoie ca omul să fie îndemnat să gândească. Presupunând că doarme opt ore, el cugetă fără întreruperi timp de 16 ore; și în somn el mai visează încă despre ceea ce înainte a format subiectul preocupărilor sale.

Se resimte câte odată dorința unei clipe de repaus pentru această mașină mentală în permanentă mișcare. Inima, această sclavă condamnată să bată zi și noapte, în decursul

unei vieți întregi, bătaile ei regulate, ar putea să inspire mila; dar cel puțin ea nu simte; ca și animalul domesticit, ea nu-și dă samă de starea ei tristă. Sufletul, vai, se resimte gândind. Când este întristat, el se înduioșează de propria sa soartă; când se bucură, el întunecă bucuria prezentului prin regretul trecutului și prin teama viitorului. Sărmanul nostru creier nu duce viață ușoară, și ceea ce mă surprinde, nu-i faptul că sunt atâția „detracați“, ci mă surprinde cum de capul nostru poate rezista la continua rostogolire a ideilor, la emoțiile care le întovărășesc, la o activitate febrilă și deseori dezordonată.

Trebue să trăești, să-ți câștigi existența; așa că gândul omului se concentrează, înainte de toate, asupra activității sale profesionale. Din momentul când se trezește, grija existenței îl înhață și îl îndeamnă la lucru. Străzile se populează cu oameni preocupați de afacerile lor, unii îngrijorați, având aparența că consideră îndeplinirea datoriei lor ca un hamalâc, alții, mai dispuși, mergând la lucru ca la o petrecere.

Asta înseamnă că această muncă cuprinde în ea și o plăcere; ea satisface aspirațiuni ambițioase, gusturi artistice, sentimente altruiste de datorie, etc. Se adaugă apoi binefăcătoarea obișnuință, care face ca activitatea muncii să devină din ce în ce mai ușoară micșorându-i oboseala.

În momentele de recreație în care omul scapă de chinul zilei, el redevine copil și

își face o distracție din nimic. Aleargă într'un suflet să vadă trecând câțiva oameni precedați de un toboșar, se vâară într'un grup de oameni cari privesc într'un râu fără să vadă nimic neobicinuit; e pofticios după orice spectacol, după plăceri materiale; chefuește, se cherechelește, curtează sau joacă. Ziua și-o împarte între munca necesară și tolăneala, adesea ușuratică, câteodată culpabilă. Cei mai bine înzestrați în alegerea distracțiilor lor sunt aristocrații; ei se interesează de artele frumoase, de lucruri serioase. Ei știu să găsească câțiva trandafiri printre spini și cu toate astea adesea se plictisesc mai mult decât acei cari, mai șterși în dezvoltarea lor, se bucură cu naivitate de viață; ei suferă și mai mult încă de toate acele contradicții intime, cărora li s'a zis: „dezarmoniile existenței“.

Pentru fericirea noastră nu este de ajuns numai acea concepție strâmtă care conduce activitatea noastră profesională, numai acea tensiune de spirit, numai acea sârguință care face din noi un bărbat de Stat, un savant, un artist, un industriaș, un comerciant, un meseriaș. Nu e de ajuns să ne exercităm meseria noastră, să ne îndeplinim sarcina noastră materială ca un soldat din regimentul omenirii, nu e destul să găsim vreun mijloc oarecare de a ne distra, fără a cădea în viciu.

Nu, există ceva și mai trebuincios, mai folositor pentru fericirea noastră a tuturilor: este dobândirea acelor virtuți care ușurează raporturile omenești, care ne procură satisfacția

intimă, superioară tuturor plăcerilor superficiale și întâmplătoare; într'un cuvânt, este formarea *caracterului* nostru.

Intr'o cărtică foarte sugestivă, abatele Guibert, superiorul Seminarului Institutului catolic din Paris, scrie: „Și acum să definim caracterul: el e rezultanta obicinuită a multiplelor tendințe care își dispută viața unui om. In consecință, regula fundamentală de stabilit pentru formarea caracterului, va fi ca să dăm tendințelor favorabile binelui, o preponderență asupra înclinărilor către viciu“. Apoi adaugă: „Persoanelor din societate, de obicei atât de risipitoare în viața frivolă sau atât de absorbite de muncă, n'am putea să le dăm un sfat mai bun decât acela de a-și impune sub formă de datorie inviolabilă un sfert de oră de reflexie dimineața și cinci minute cel puțin seara“.

Din parte-mi, n'ași putea recomanda acest mijloc care amintește viața de călugăr. In viața noastră agitată, nu vom putea rezerva totdeauna aceste biete douăzeci de minute, și această scurtă meditație ar fi prea insuficientă pentru desvoltarea noastră morală. Trebuie deci să-i consacram ore întregi de reflexie.

Și în cele douăzeci și patru de ore ale zilei, le vom găsi ușor fără să neglijăm nimic din munca noastră obicinuită. Nu un timp anumit trebuie să consacram acestei cugetări meditative, ci acele firimituri de timp pe care le întrebuițăm atât de rău în timpul orelor noastre

de veghe, acele momente de cugetare vagă în care spiritul nostru rătăcește fără nici un rost. *In totdeauna* trebuie să judecăm: înainte, în timpul și după acțiune.

Îs'a pus odată lui Franklin întrebarea, — alții zic că lui Newton — cum oare a izbutit el să pătrundă atât de limpede problemele științei fizice. „Cugetând mereu“ răspunse el.

Tot astfel se petrece și în morală. Nu ne apropiem de Ideal decât „cugetând neîncetat asupra lui“, examinând orice lucru la lumina sa. El luminează drumul nostru, ne face să evităm greșelile, iar acelea pe care le comitem, nu sunt toate de regretat, dacă, recunoscând că am apucat pe o cale greșită, avem dorința de a regăsi calea cea bună. „Inceputul ispășirii, este recunoașterea greșelei“ a zis Epicur.

Avem așa dar nevoie de un permanent examen al conștiinței noastre și dacă este făcut într'un mod inteligent, el nu duce nici de cum la un scrupul bolnăvicios, la acel puritanism posac, care îmbracă virtutea într'o haină atât de riguroasă, încât am putea fi tentați să ne aruncăm în brațele amabilei nebunii.

Când ne-am creat Idealul nostru moral, pentru a gusta farmecul virtuților, pentru a simți fericirea pe care ele ne-o procură, noi nu mai ascultăm în silă de o regulă severă, de un imperativ pedant, ci urmăm panta firească a dorințelor noastre și ne lăsăm conduși spre acea fericire.

Înainte de a acționa în oricare domeniu, dintr'o aruncătură de ochi am cuprins consecin-

tele viitoare și îndepărtate ale faptelor noastre; acționăm, ca să zic așa, în mod automatic, sub impulsia doar a sentimentelor morale așezate în adâncul mentalității noastre.

În acțiune, detaliul faptelor și gesturilor noastre se găsește oarecum orânduit de mai înainte, fără a fi nevoiți să facem o efortare pentru a conforma faptele noastre cu gândirea noastră obicinuită.

O domnișoară, care, desigur, că nu avea nimic a-și reproșa, dar care pare-se că găsea oarecare farmec în fantezie, îmi spunea: „Dar atunci, trebuie oare să ne străduim a rămâne totdeauna stăpâni pe noi înșine? — Firește, domnișoară, numai dacă n'ai prefera poate să deraiezi“.

Vai, vom deraia adesea încă, căci nu e de temut ca această cultivare a noastră înșine să devină atât de eficace încât să facă ca virtutea să devină banală și plicticoasă; romancierii viitori nu vor fi lipsiți nici odată de subiecte. Să evităm cel puțin deraierea din indiferență morală sau din gustul pitorescului.

După muncă, să nu adormim pe laurii ce ne decernem sau care ni se decern cu prea mare ușurință. Acesta-i momentul în care critica de sine intervine în chipul cel mai util.

În timpul acelor nenumărate momente de inactivitate pe care le spicuim în cursul zilei, la deșteptare, în timpul toaletei, pe stradă, în mijlocul ocupațiilor care nu cer prea mare concentrare a gândurilor noastre, seara înainte de culcare, să aruncăm o privire asupra celor

făptuite de noi. Nu trebuie să ne mulțumim cu un simplu *satisfecit* sau să primim fără rezerve aprobarea altora, recunoștința lor. Lauda însăși nu trebuie să ne orbească, și noi trebuie să examinăm motivele secrete care ne-au îndemnat să acționăm și care în realitate nu sunt totdeauna atât de nobile precum ni se par la prima vedere.

Iau de exemplu, un medic care a îngrijit pe un bolnav cu devotament, căci ziarele spun mereu că medicii își dau toată osteneala lor cu bolnavii. Bolnavul este mulțumit și-și manifestă recunoștința prin cuvinte sau printr'o scrisoare mișcătoare. Foarte bine, dar cu asta s'a terminat? Este oare suficient să primești aceste complimente și să te îngâmfi în sentimentul valorii tale personale? — Nu. Să nu-i fie teamă acestui practician să-și facă critica sa proprie. Va constată, poate, că pozițiunea socială a clientului său n'a fost fără influență asupra solitudinii sale, atât de altruistă în aparență. Altă-dată se va surprinde în flagrant delict de vanitate, preocupățiunea sa de căpetenie fiind să puie un diagnostic de savant cu intențiunea de a dovedi superioritatea sa față de confrății săi cu care conlucra.

E omenește, veți zice, e scuzabil. Negreșit, însă nu scuzi decât după ce ai acuzat. Dar nu-i mai puțin de dătoria noastră a tuturilor să puricăm neîncetat motivele noastre de acțiune.

Ar fi oare aceasta prea greu, ar fi nevoie pentru aceasta de o aptitudine specială analizei psihologice, accesibilă numai unor anumite

spirite? — Nici de cum; cu toții posedăm un spirit de critică de necrezut când e vorba să cercetăm, nu propria noastră purtare, dar pe cea a semenilor noștri. Suntem cu toții niște La Rochefoucauld în miniatură, când e vorba să înjosim pe alții și să descoasem în actele lor pricinele egoiste pe care le atribuim faptelor lor.

Această cunoștință a sufletului omenesc pe care o manifestăm în acest mod, nu este ea oare întrucâtva suspectă? Nu vom fi studiat oare asupra noastră înșine aceste defecte urâte? E oare caritabil ca, cu atâta ușurință să le împrumutăm altora? Când am înțeles valoarea acestei meditațiuni moralizatoare, avem o mulțime de chestiuni pe care zilnic ar fi să le rezolvăm. Și să nu zicem că timpul ne lipsește, de vreme ce știm să-l găsim cu atâta ușurință, când defăimăm pe aproapele nostru.

Sunt surprins de timpul ce se consacră zilnic întru dobândirea unor virtuozități mai puțin urgente, pe câtă vreme ne gândim atât de puțin la acea operă necesară care se numește *formarea caracterului*. Fetele de astăzi se muncesc ore întregi la piano, făcând exerciții tot atât de plictisitoare pentru ele cât și pentru vecinii lor. Ar fi bine dacă cel puțin ele și-ar atinge scopul și ar reuși să producă plăceri; dar majoritatea lor renunță adesea prea târziu la acest studiu făcut curat pe de geaba. Altele se înflăcărează pentru pictură și nu reușesc de cât să mărească numărul măzgăliturilor. Filisonii și tovarășele lor se grăbesc, care mai

de care la lawn-tennis, unde nu i-am prea văzut dobândind grația și frumusețea tinerilor Athenieni revenind dela sporturile lor. Acei pe cari îi obsedează ambiția virilității, a educației engleze, se dedau jocului de foot-ball, canotagiului, sportului ciclist, și ziarele relatează „matchurile“ lor cu echipele naționale sau străine. Fac scrimă, gimnastică suedeză sau alte mai știu eu câte; mi s'a spus că se predau cursuri în care se poate învăța tranșarea păsărilor de curte.

Departe de mine gândul de a voi să condamn cea mai mare parte a acestor distracții; ele își au utilitatea lor. Dar trebuie să mărturisim că ele nu îndeamnă de fel la cugetarea meditativă, de care am avea atât de mare nevoie. Ea nu este posibilă în această agitațiune sportivă, în această zarvă a lumii elegante. Ne-ar trebui mai multă liniște, mai multă reflexiune intimă și personală și mai puțină lectură. De sigur, e bine să cunoaștem cugetarea altora; dar în această cultură literară ar trebui să ne adresăm mai puțin romancierilor, cari înfrumusețează atât de des viciul, decât moraliștilor din toate veacurile și în particular filozofilor clasici, cari au descris sufletul omenesc, după cum artiștii din epoca lor au fixat în marmoră formele ideale ale corpului omenesc.

Toată mentalitatea omenească este dezvăluită în învățămintele celor două școli rivale ale Stoicilor și Epicurienilor, în *Manualul sclavului Epictet* ca și în *Cugetările împăra-*

tului Marc-Aurel. Seneca le rezumă în admirabilele sale scrisori adresate lui Lucilius, în pătrunzătoarele sale studii asupra mâniei, asupra liniștei sufletești, în cărțile despre binefaceri. În această operă a înaintașilor noștri, se găsește un tezaur nesecat de cugetări juste și fine.

Dar mai ales să scotocim mereu și iar mereu, în adâncul nostru, în profundul vieții noastre agitate; să criticăm fără milă și să îndreptăm defectele noastre. Să știm a recunoaște cu absolută sinceritate față de noi înșine, îndemnu-rile secrete care ne-au determinat să acționăm. Să renunțăm la faptul, pe cât de zadarnic pe atât de răutăcios, de a practica această critică asupra altor persoane; să întoarcem această privire scrutătoare asupra noastră înșine. Descoperirea greșelilor noastre nu ne va descuraja, dacă știm să întrevădem viitorul și să ne folosim, pentru a-l îndrepta, de învățămintele trecutului, trăind în continua preocupare a dezvoltării morale.

Odată ce am înțeles absoluta nevoie a acestei culturi a eului moral, cugetarea meditativă devine o necesitate, o deprindere morală. Reflexiunea se asociază atât de ușor actului, încât ea nu încetinează reacțiunile psihologice. Ele sunt, din contra, cu atât mai repezi, cu cât ne-am deprins cū ele; preocuparea constantă de moralizare internă nu scade întru nimic această spontaneitate aparentă, rezultând tocmai din repeziciunea cu care ideile se succed ideilor și actul urmează ideii.

Continuăm să *ascultăm* de sentimentele noastre, de acele idei care, cu cât am meditat mai mult asupra lor, cu atât ne însuflețesc; și se stabilește un fel de automatism psihologic de virtute.

Acest automatism se constată în multe alte domenii, la cea mai mare parte a indivizilor cari n'au primit decât cea mai superficială influență morală. Mulți oameni nu sunt reținuți numai și numai prin frica de jandarm; ideea de furt, nici nu le trece prin cap, atât de incarnat este în sufletul lor sentimentul că acesta este un rău. Majoritatea dintre noi suntem incapabili să comitem o crimă, să furăm ceva aproapei noastre, sau să nu ne ținem cuvântul dat. Nu avem nevoie de nici o sforțare pentru a combate aceste impulsuni înăscute, atât de puternice la omul lipsit de cultură.

N'am putea oare — printr'o lentă cultură a eului moral, — să fim tot astfel în practicarea altor virtuți, ca : toleranța, indulgența, răbdarea, castitatea, bunătatea ? N'ar putea ele deasemenea să ia acel caracter de automatism psihologic ? — Nu văd de loc ce ar putea să împiedice cu desăvârșire și pentru totdeauna acest progres moral, căci aceste virtuți stau și ele, ca și respectul pentru binele altuia, pe baze raționale.

În acest din urmă secol de civilizație și de progres material, s'a neglijat foarte mult morală; se pare chiar că a fost uitată.

Un prelat care încarnează intransigența

clericală, a făcut, comentând ruptura dintre Franța și Biserică, această mărturisire: „Vina e a noastră înșine; am făcut greșala de a pune în primul plan preocupările dogmatice și am lăsat prea puțin loc învățământului moral. Și azi culegem ceea ce am semănat“.

Trebue, pentru binele omenirii, să revenim asupra acestei erori și să cultivăm terenul neglijat. Toate cooperările sunt bune în acest domeniu, și raționaliștii pot întinde mâna credincioșilor, cu condiția numai ca aceștia din urmă să fie sinceri și să știe să vadă în morală tezaurul gândirii religioase sau filozofice.

„Să ne silim deci a cugeta bine, iată principiul moralei“, a zis Pascal.

TOLERANȚA

Toleranța este o virtute pe care o pretindem cu energie adversarilor noștri, dar pe care noi n'o practicăm față de ei. Ea totuși ar contribui cu mult la ușurarea relațiilor dintre oameni; mai bine ar fi s'o practicăm zilnic câte puțin, decât să zicem cu ocazia Crăciunului: „Pace pe pământ și bună învoire între oameni“. Aceste cuvinte se repetă aproape de două mii de ani, fără ca starea omenirii să se fi schimbat.

Fără toleranță, am avea luptă perpetuă între indivizi, între grupurile sociale, între popoare, acea faimoasă „luptă pentru existență“ pe care Darwin a observat-o la animale și care a fost

adoptată ca linie de conduită pentru specia omenască. Se pare că s'a găsit în această lege naturală, care cu toate acestea suferă numeroase excepțiuni, o justificare care convine egoismului nostru. Cu toleranța, s'ar obține pacea și progresul, cu concursul tuturor, „armonia pentru viață“ în locul luptei, după cum prea bine a zis d-na I. Hudry Menos.

Cu cei cari cugetă altfel decât noi, discuțiunea ar deveni posibilă, și atunci lumina ar străbate. Nelăsându-ne iritați de înjuriile altora, noi vom putea supune ideile lor, binevoitoarei critici a raționamentului nostru. Câteodată, vom menține părerile noastre, când le vom găsi fondate; alte-ori, ne vom lăsa a fi convinși și vom turna apă în vinul nostru. Vom înțelege pe adversarii noștri și vom expune argumentele noastre, fără să recurgem la acea expresie imperativă „știi“, cu care oblojim ignoranța noastră; sau la acel „așa cred eu“ la care adversarul n'are alt răspuns decât „să-ți fie de bine!“

— Gândiți-vă puțin cu cât s'ar schimba aspectul omenirii dacă această virtute pe care cu toții o recunoaștem de trebuincioasă, ar avea mai mult decât succesul stimei noastre. Nu s'ar mai vedea indivizi inteligenți mirați de a afla că e ceva monstruos în această îmbinare de cuvinte: „lupte religioase“, tot atât cât și în reunirea cuvintelor „ghilotină și cultul zeiței Rațiunea“. Oamenii cu păreri cu totul opuse, — negreșit că s'ar găsi în chip firesc mai puțini, de vreme ce s'ar înțelege mai des între ei, — ar ști să treacă peste divergențele dintre

ei, ar căuta ceeace i-ar putea uni și s'ar ajută între ei în urmărirea unui Ideal comun.

Există o formă de toleranță care este apaganagiul oamenilor bine crescuți: este aceea care consistă în a evita conflictele cu cei cari nu cugetă la fel cu dânsii; dar toleranța aceasta aristocratică e dezgustătoare! Ea e mai mult o manieră politicoasă prin care poți face pe oameni să înțeleagă că sunt niște imbecili, și care rănește mai mult decât o palmă.

Câteodată, toleranța nu e datorită decât unui eclecticism sceptic, unui chip de a nu crede în nimic; ea face pe oamenii de spirit să spue: „In fond, îmi este indiferent“. Această indulgență politicoasă nu este tenace, ea dispare pe dată ce pasiunile politice, religioase și filozofice, turbură judecata.

Tot astfel se petrece și cu acea toleranță care rezultă din viața comună cu indivizi de părerii diferite; ea nu produce întotdeauna un respect real al ideilor altora; ea este impusă de împrejurări, și un abate îmi scria odată, cu o sinceritate cinică, că el nu aprobă toleranța religioasă, în țările mixte, decât atunci când nu se poate face altfel, dat fiind puterea adversarului.

Partidele politice își justifică intransigența prin necesitatea de a se apăra, pentru binele patriei; nu mai cutează nimeni să ridice în slăvi intoleranța, dar se găsește întotdeauna mijlocul de-a o justifica, măcar cu titlul de represalii.

Toleranța sinceră, desăvârșită, persistentă,

se bazează cu totul pe alte concepțiuni. Ea decurge în chip firesc din cunoștința determinismului moral. De îndată ce știu că adversarul meu, în momentul când expune o părere, nu poate să aibă alta decât aceea care rezultă din mentalitatea sa înăscută sau dobândită, convingerea mea este făcută, și ar fi o enormitate din partea mea să cer ca el să cugete neapărat ca mine.

Dacă Rousseau ar fi înțeles mai bine ideea determinismului, n'ar fi despodobit scrierea sa *Contractul social* prin fraze ca: „Trebuie să îndepărtăm din Republică fără milă pe toți sectarii cari spun: „In afară de biserica noastră, nu-i scăpare“, căci o astfel de intoleranță în materie de dogmă aduce în mod firesc intoleranța în materie civilă, inegalitate, nedreptate și discordiile“. — El n'a văzut cum cade tocmai în greșala pe care o reproșă adversarilor săi, și a avut îndrăzneală să scrie câteva rânduri mai jos: „Statul așadar nu va trebui să primească printre membrii săi decât pe acei cari vor aderă la acest Credo moral și social, și va pedepsi cu cele mai aspre pedepse, chiar cu moartea, pe oricine, care, după ce l'a acceptat, l'ar renega prin cuvinte sau prin purtarea sa“. — Aceasta-i culmea intoleranței.

Uităm întotdeauna că cei cari ne vorbesc cugetă cu capul ce-l au pe umerii lor și nu cu al nostru, că ei văd lucrurile prin altă priză, sub alte culori; uităm că și noi am cugeta ca și dâșii dacă am avea același temperament,

dacă am fi primit aceleași influențe educative, fizice, intelectuale și morale.

Putem fi mirați, mâhniți, de a-i vedeă atât de departe de noi, de a-i vedeă respingând păreri pe care noi le considerăm ca întemeiate și indiscuțabile. N'avem niciodată dreptul de a-i face răspunzători de ignoranța lor, de a le arătă disprețul nostru, și dacă noi ne credem în stare să influențăm asupra lor, să ne amintim că muștele se prind cu miere iar nu cu oțet. Sfântul Francisc de Sales spunea: „Mai bine să nu dai pe față un adevăr, decât să-l dai fără blândețe și cu o impresie proastă“.

— Oamenii adeseori se aseamănă cu două persoane așezate fiecare pe câte o colină deosebită și privind o câmpie. Una zice: „Uite, colo o clopotniță; — O clopotniță? Ce tot spui, măi prostule; este un brad. — Dar, idiot mai ești; tu iai o candelă drept felinar; e o clopotniță! — Păstrează-ți complimentele pentru d-ta; este un brad“. Stau gata să se ia de păr, când în sfârșit, le vine ideea de a schimba colina, și iată că se trezesc că amândoi aveau dreptate și că ar fi putut să se cruțe de acele înjurături: de pe o colină se vede o clopotniță, de pe cealaltă, un brad.

Ar trebui să ne gândim la această mică întâmplare, atunci când discutăm cu adversarii noștri. Chiar dacă ei ar fi de rea-credință, ei dătoresc această eroare creșterii lor greșite, și nu certându-i, vom corecta mintea lor.

Această idee a determinismului moral e de ajuns ca să asigure toleranța noastră; dar

această virtute se mai sprijină și pe o altă idee: pe aceea că nu există adevăruri absolute, în afară de faptul real.

Se comite o eroare făcând din voință o facultate, pe câtă vreme ea nu este decât un moment în gândirea noastră; se comite o altă eroare dându-se un înțeles concret cuvântului de adevăr, care nu este decât o abstracție și care indică un raport.

„Adevărul, spun filozofii, este acordul gândirii cu obiectele sale“. Leibnitz zicea cu o și mai mare precizie: „Este acordul reprezentărilor din mintea noastră, cu lucrurile“.

Printr'o licență de limbagiu se întrebuintează aici substantivul, dar de fapt adjectivul e cel care desemnează raportul lucrurilor. Ar fi mai bine să spunem unei persoane care a apreciat bine o situație: „Ai spus adevărat“ în loc să-i zicem: „Ai spus adevărul“.

Niște persoane, pe când se plimbau, zăresc prin ceață ceva negru. Una din ele zise: „E o trăsură“; cealaltă: „sunt catâri“; celei de-a treia i se părură că vede un grup de oameni. Iată atâtea *păreri*, dintre care niciuna nu este dovedită. Persoanele în chestiune se apropie puțin câte puțin de obiectul zărit, îl ajung și constată că este o trăsură. Dreptatea a fost de partea celei dintâi, care a spus adevărat. De acum, nu mai e vorba de un *adevăr*; ci de un *fapt* material, prezența acelei trăsuri, și experiența a dovedit că primul observator a văzut bine, că există concordanță bine stabilită între părerea sa și faptul.

Deci, este lămurit că nu putem spune: „Este adevărat, ai spus adevărul“, decât atunci când ne este posibil să mergem la fața locului pentru a vedea și stabili fără discuție existența faptului.

Prin urmare, *adevărul absolut* un poate fi conceput decât în ce privește faptele materiale direct constatabile sau în domeniul științei matematice, procedând la demonstrație pe cale logică. Acestea sunt singurele adevăruri recunoscute de toți oamenii cari posedă bunul simț; algebra, la Japonezi ca și la Chinezi, este incontestabil aceeași ca și a Europeenilor.

Orice idei a căror concordanță cu obiectele nu poate fi demonstrată prin experiență, prin calcul sau prin acea intuiție logică care se numește bunul simț, nu sunt decât *părerii* sau *idei* personale; facem un abuz dacă le botezăm drept *adevăruri*.

N'avem, așadar, nici un drept să le impunem altora sau să-i ținem de rău dacă ei nu vor să le recunoască. Putem, pentru trebuința noastră, să le considerăm ca adevăruri și să bazăm pe ele toate convingerile noastre, toată purtarea noastră, ba să găsim chiar fericirea noastră în aplicarea acestor noțiuni. Avem dreptul să le răspândim, să transmitem altora ceea ce socotim folositor, salutar, și să facem prozeliți; la această acțiune ne îndeamnă un spirit de altruism dacă suntem sinceri.

Nu-i destul să fii sceptic și să spui ca și Voltaire: „Suntem cu toții frământați din slă-

biciuni și greșeli; să ne iertăm deci unii altora prostiile, aceasta e prima lege a naturii“.

Nu putem lua drept prostii părerile noastre în momentul când rațiunea noastră ni le dictează. Dar dacă ne-am recunoscut greșelile, să fim întotdeauna gata de a le revizui; însă, atâta timp cât socotim că cugetăm bine, avem dreptul să păstrăm convingerea noastră și s'o apărăm călduros cu armele cuviincioase și leale ale discuțiunei.

Față de nenumăratele necunoscute ale problemelor sociale, nu prea suntem întotdeauna de acord. Când intoleranța adversarilor noștri ne obligă să fim, trebuie să rezistăm și uneori să opunem chiar forță la forță. În conflictele dintre partide, între acele dintre popoare, lupta poate deveni epică; ea scoate la iveală pe eroi. Din nenorocire, analiza istorică ne arată că adeseaori poporul sugestibil s'a lăsat a fi indus în eroare de guvernanți, și că simple motive de interes vulgar, au determinat războaiele.

Incontestabil, că e multă bărbăție în răspunsul aceluia soldat francez, căruia i se pusese întrebarea: „Ce este drapelul? — Este acela pentru care ne dăm la mir unul altuia“. Căci e penibil când te gândești că atâția viteji și-au jertfit viața pentru un prinț ambițios, pentru intrigi diplomatice în care interesul unor persoane sau al unei clase sociale, eră singurul în joc.

Și culmea e, că beligeranții, cari în mod conștient se abat dela preceptele cele mai elementare ale moralei creștine și raționale,

imploră amândoi protecția D-zeului armatelor; pe vremea când Marte cochetă cu Venus, lucrul erà logic; astăzi însă, e un anahronism.

Din fericire, marile conflicte sociale nu se ivesc în toate zilele; ele turbură prea rar acea agreabilă fericire burgheză la care aspirăm cu toții. Sunt mulți chiar, cari nici nu se interesează de politică și de mișcările ideilor sociale; ei iau indiferența lor drept stoicism.

Lupta devine însă dezastroasă când ea se petrece în raporturile familiare, în acel sanctuar în care ne-ar plăcea să găsim odihna. Zilnic, această liniște este turburată. În multe familii, roțițele scârțâe și mașina funcționează prost. Nu vreau să vorbesc aici de acele catastrofe, dese de altminteri, care sfârșesc prin ruperea cu desăvârșire a relațiunilor familiare și care denotă, atât la unul cât și la celalt, sau la toți, bărbat și femei, părinți și copii, frați și surori, un adevărat dezechilibru moral. Nu vorbesc decât despre acele vieți relativ fericite, unde totul se petrece în ordine, după morala burgheză, despre acele interioruri în care se pare că domnește cea mai frumoasă armonie.

Privind însă lucrurile mai deaproape, regăsești în aceste medii pașnice, nu numai ciocnirea părerilor, ceeace n'ar fi decât un bine, dar chiar o rea dispoziție creiată de intoleranța reciprocă.

Ne irităm când ceilalți nu împărtășesc părerile sau gusturile noastre, și pentru a ne con-

solă, repetăm mereu : „Gusturile și culorile nu se discută“. Arătăm altora, fie numai prin expresia posacă a fizionomiei noastre, nerăbdarea pe care ne-o pricinuește opunerea lor. Buna dispoziție se alterează de o parte și de alta și neînțelegerile se accentuează. Plictisiți de aceste hărțueli, indiferența se oploșește în casă, în cercul mai întins al familiei, ca și în cel al prietenilor.

Negreșit, că deosebirile de păreri și de sentimente sunt câteodată atât de mari, încât ruperea relațiilor este preferabilă. Sunt unele legături de familie sau de prietenie din care nu rezultă nimic sănătos, nici pentru unul, nici pentru celalt și nici pentru altcineva; în acest caz, e de preferat divorțul.

Cu toate acestea, rămân împreună, fiindcă așa trebuie; și atunci începe un război mărunț, ce e drept puțin primejdios, dar enervant, de înțepături zilnice. Pentru a evita aceste suplicii, nu-i destul să recunoști foloasele toleranței reciproce și să *voești* să fii răbdător. E frumos acest gest de a fi de bună-voe virtuos, dar este tot atât de obositor ca și o continuă sfortare musculară întreținută în mod voluntar. Pentru ca acest gest al voinței să-și piarză caracterul de sfortare, trebuie ca el să devină automatic, ca și tonus-ul muscular inconștient; trebuie să rezulte dintr'o idee fundamentală, atrăgând în chip firesc această toleranță și făcând-o să devină din ce în ce mai puțin întâmplătoare.

Această idee primordială, este cea a determinismului gândirei; ea ne face să înțelegem că

stărea sufletească a interlocutorului nostru își are cauzele sale profunde, fatale, în trecutul său fiziologic și psihologic.

A te irita contra greșelilor altora, este tot atât de absurd ca și când te-ai supăra pe un harap că este negru. Singura deosebire, este că negrul nu va deveni alb, cu toate criticile noastre, pe când cel ce a judecat greșit, va putea să-și schimbe părerea. Nu uitați însă că în acest caz trebuie să expuneți părerea dv. sub o formă acceptabilă. Nu veți izbuti însă decât respectând ceea ce dânsul denuște cu o mândrie copilărească, liberul său arbitru, adică lăsându-l să aprecieze argumentele dv. și să prindă dragoste pentru ideile pe care le supuneți inteligenței sale. Dacă va rămâne credincios ideilor sale, fiți siguri că n'a putut face altfel. Va trebui să vă mulțumiți cu această divergență inevitabilă și să trăiți în pace cu adversarul dv.

Dar toleranța nu se oprește numai aci; ea nu critică doar felul de a vedea al altora cu bunăvoință, ea duce la examenul propriei noastre mentalități. Și atunci noi constatăm, destul de des și cu surprindere, că suntem tot atât de încăpățânați cât și adversarul nostru și că, în discuție, noi pretindem dela dânsul o sfortare de conversiune de care probabil noi am fi incapabili. Nu vom conchide că întotdeauna noi trebuie să cedăm, dar cel puțin vom înțelege că trebuie să supraveghem spiritul nostru, că trebuie să reîncepem întotdeauna și neîntrerupt munca reflexiunii logice, folosin-

du-ne de părerile altora, oricât de deosebite ar fi de ale noastre. Acela, care sub un pretext oarecare nu voește să se supună acestei permanente revizuirii a felului său de a gândi, disprețuind de mai înainte părerea altuia, este un intolerant. El împiedică, nu numai progresul intelectual, care se va face și fără dânsul, dar și progresul moral, care, în mod firesc, rezultă tocmai din acest acord din ce în ce mai intim între oameni.

Adevărata toleranță ne face mai severi față de noi ca față de alții, căci ne este mai ușor să influențăm asupra propriei noastre mentalități decât asupra aceea a semenilor noștri. Putem să ne criticăm pe noi înșine fără a ne menaja și fără a riscă să rănim susceptibilitatea noastră.

Să întrebuițăm așa dar acea ironie, acea dialectică nemiloasă, pe care știm s'o mânuim atât de abil contra adversarilor noștri, întru a cerceta propria noastră mentalitate, întru a remania ideile noastre. Acesta este mijlocul de a păși mereu înainte pe calea perfecționării morale.

INDULGENȚA

Indulgența este pentru conduita altora ceea ce toleranța este pentru părerile lor. Ea derivă din acelaș principiu: determinismul gândirei, implicând în mod necesar pe acel al actelor. Intoleranța este o cauză de continue con-

ficte pe care le-am putea evita spre binele tuturor. Dar aceste inconveniente sunt adesea suportabile; și când n'avem de reproșat altora decât delikte de păneri, le-am putea iertă, spre liniștea noastră ca și a lor.

Lipsa de indulgență turbură mult mai adânc relațiunile sociale; ea produce cele mai mari nedreptăți și creează adesea situațiuni tragice.

Educatorul care rămâne înămolit în ideea nehotărâtă a *responsabilității*, nu poate ajunge decât la o indulgență variabilă, întâmplătoare și, prin urmare, cu desăvârșire nedreaptă. El aruncă toate asupra vinovatului și îl face să resimtă toată păcătoșia lui. Câteodată, dându-și seama că merge prea departe, face, ca să zic așa, o sfortare de bunătate, își îndulcește tonul, își ia aerul că voește să ierte, dar cu condiția să nu mai reînceapă. El pretinde ascultarea de regulile morale, impunând caracterul lor imperativ, fără să stabilească motivele care trebuesc să te facă să iubești acest Ideal moral. Vinovatul simte asperitățile reproșului și cade cu ușurință în acea stare de răzvrătire atât de nepriincioasă oricărei corecțiuni de sine însuși.

Nimic nu este mai trist pe lumea asta ca existența acelor nenorociți, pe cari nu am știut cum să-i luăm, cum să-i îndreptăm pe calea cea bună; am recurs la autoritate, întotdeauna rea, cu toate succesele momentane ce poate da, — în loc să ne adresăm convingerei binevoitoare. Adesea, după ce am pierdut ani întregi dintr'un timp prețios, suntem

nevoiți să recunoaștem că am apucat pe o cale greșită; și atunci renunțăm la ideea unui defect de caracter, pentru a admite pe aceea a unei stări bolnăvicioase, neurastenia, dezechilibrul, fără a ne da seama că stabilim astfel o distincție absolut artificială.

Totul își schimbă aspectul și devine clar pentru noi, fără să fie la mijloc cea mai mică sminteală în cugetare, atunci când am înțeles determinismul, când recunoaștem că actul nu-i decât rezultatul ideii și că în momentul când acționează, omul nu poate să asculte de altă idee decât de aceea care-l îndeamnă în acel moment, ori cât de rea ar fi ea.

„Da, îmi scrie un prieten, noțiunea determinismului este un motiv de indulgență nemărginită față de ceilalți, deci un izvor de bunătate. Nu riscă ea însă, să ne facă prea indulgenți față de noi înșine?”

E adevărat că suntem atât de îmbuibați de ideea infiltrată a *responsabilității* și de noțiunea tot atât de neprecisă de *greșală*, încât întâmpinăm oarecare greutate în a cugeta totdeauna după datele determinismului. Trebuie să rupem cu vechile deprinderi pentru a ne obișnui cu această noțiune; se pare că trebuie modificat limbajul. Ar fi în același timp greu și inutil.

Repet că se poate conserva termenul de *libertate*, dacă prin aceasta voim să înțelegem că activitatea noastră nu este împiedicată de nici un obstacol străin eului nostru cugetător, adică de imposibilități materiale, de boală

corporală sau chiar de boală mentală confirmată, care să turbure pentru un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, mecanismul gândirei noastre.

Accept pe de-a'ntregul cuvântul de *responsabilitate*, cu condiția de a distinge și a preciza sancțiunile fără de care ea nu există. Am admis trei în loc de una singură. Nu cer să se șteargă din dicționar cuvântul *voință*, dar trebuie să explicăm ceea ce înseamnă aceasta. E ușor de văzut că *motivul*, pe care nu noi îl creăm, *precede volițiunea* și că aceasta din urmă este *determinată* de motiv.

Cuvântul de *greșală* își păstrează toată valoarea sa, dar trebuie precizată însemnătatea sa. Epictet a zis: „A te înșelă, este o greșală. Și pentru a evita toate greșelile de acest fel, stoicul se va deda studiului silogismelor, rezolvirii raționamentelor greșite, dialecticei celei mai subtile“. Ceea ce înseamnă că trebuie pentru aceasta o *inteligență morală*, care se dobândește prin educație, dar care nu ți-o poți da prin *voință*.

Indulgența rațională nu se adresează nici de cum actului în sine considerat ca rău; aceasta nu este o indiferență față de rău, ca aceea a scepticilor pe cari nu-i însuflețește nici o dorință moralizatoare și cari, descurajând toate inițiativele, se îndepărtează repetând aceste fraze banale: lasă tinerețea să-și petreacă, sau: trebuie să urli cu lupii, sau, în sfârșit: *Homo homini lupus*. Mi-ar plăcea mai bine să aud fraze ca: „Ertare pentru orice

păcat“, cu condiție însă ca aceste vorbe să nu fie întrebuințate ca o scuză a viciilor noastre.

Deterministul, din contra, păstrează în sine intactă oroarea față de rău și noțiunea ideală a binelui; el caută neclintit realizarea binelui pentru el însuși și pentru ceilalți; el vrea să contribue din toate forțele sale și în ciuda eventualelor insuccese, la acea perfecționare morală a personalității omenești. Farul Idealului moral strălucește în ochii săi cu o strălucire tot mai crescândă, pe măsură ce conștiința i se îmbogățește cu constatările experienței.

Deterministul regăsește toată indulgența sa, în fața vinovatului, a omului decăzut; el uită trecutul, oricât de grozav ar fi, pentru a nu se gândi decât la viitor. Dintr'o singură privire, el vede influențele fizice, intelectuale și morale și împrejurările mediului, care au făcut din individ ceea ce a fost până în momentul de față, fără a conchide că toate acestea vor continua să influențeze asupra lui și în viitor. Inflăcărat de această vedere clară și sănătoasă a determinismului, el trece c'un gest larg și c'o deplină indulgență, cu buretele peste trecutul altuia. „A înțelege totul, înseamnă a iertă totul“, a zis Lacordaire.

Vinovatul este deja pedepsit sau va fi pedepsit; el va suferi efectele responsabilității față de societate care trebuie să pedepsească atât pentru apărarea ei personală, cât și pentru a determina, ce-i drept cu mijloace încă su-

mare, supunerea față de legi necesare. Vinovatul, potrivit mentalității sale, va îndura aceste sancțiuni cu mânia în suflet sau le va accepta, recunoscând valoarea noțiunilor morale care le-au dictat.

Delinquentul pătimește el însuși, fizicește sau moralicește, pe urma situațiunii în care se găsește, fie că suferă urmările naturale ale actului de care s'a făcut vinovat, fie că îndură acea remușcare care îl roade mai mult decât credem pe culpabilul care arată față de noi o indiferență cinică.

După părerea celor credincioși, el va suferi pe altă lume sancțiunile necunoscute pe care le merită actul său; fapt pe care nu l-am putea atinge în discuție, atât ar fi de temerar să judecăm intențiunile unei divinități. De ce dar să mai adăogăm la aceste suferințe care, mai curând sau mai târziu, vor atinge pe vinovat, care l-au și muncit, — zădarnicul dispreț? N'ar fi oare lovitura de picior a măgarului?

Cu sau fără știrea noastră, noi îndeplinim cu toții în viață un rol de educator. Părinții îl exercită asupra copiilor lor, învățătorii asupra elevilor, preoții asupra poporului. Această influență educativă intervine, nu prea pe față, între soți, între frate și soră, între prieteni; câteodată, intervertită, ea se manifestă de-a'ndoasele: copiii influențează asupra părinților lor, Mentorul primind, fără să-și dea seama, jugul lui Telemac.

Medicul se bucură de o situațiune privile-

giată pentru a judecă greutățile educațiunei, pentru a descoperi sforile ascunse care fac să se miște păpușa omenească și pentru a ști să tragă pe cele bune, pe cele care provoacă mișcările adaptate rolului ce avem de jucat.

Dacă medicul nu se restrânge în domeniul chirurgiei, care este o artă manuală, și nu se complace în acel domeniu al medicinei artificiale care nu recurge decât la agenții fizici sau la farmacii, el vede rolul imens pe care-l joacă mentalitatea, nu numai în conduita morală, dar și în stările patologice care sunt consecința ei. El vede îndată că nu întotdeauna i se prezintă bolnavi adevărați, ci oameni sănătoși cari *cugetă greșit*, nu numai nebuni adevărați, dar de acei ce astăzi sunt numiți jumătate nebuni.

Logica lui îl silește să spună că acolo unde se vorbește de jumătăți, ar trebui să se gândească la fracțiuni tot mereu mai mici; și va conchide din aceasta că nu sunt decât gradațiuni între defectul de caracter și boala mintală, iar nu o deosebire esențială.

În toate cazurile când omul cugetă și acționează greșit, sau când se abate dela calea ideală a binelui, deterministul vede cauzele care au provocat deviația. El știe că nu se pot suprima greșelile trecutului și că nu putem face să intervină noi motive determinante decât pentru viitor.

Teoreticește și făcând abstracție de mijloacele fizice proprii în a ajutoră opera morală, — ele pot fi folositoare atât defectului cât și

boalei, — tratamentul va rămâne acelaș. El are de scop îndreptarea ideilor greșite, — ortopedia morală, — și pentru a urmări acest scop, noi n'avem altă armă decât raționamentul nostru din ce în ce mai ascuțit prin educația noastră înșine.

Nu vom răuși deloc în aceasta, sau poate cu mare greutate, când deformațiunea mentală depinde de cauze fizice sau psihice prea puternice, datorite înainte de toate eredității sau boalei cerebrale; vom avea mai mult succes dacă răul nu-și are origina decât în oboseală, în stări bolnăvicioase trecătoare, într'o psihastenție întreținută de condițiuni supărătoare de educație sau de contagiune morală.

Scoțând individul de sub influența mediului, procurându-i repausul care favorizează munca gândirei, putem să-l facem a iubi noțiuni noi pentru dânsul, fără a i le impune ca un adevăr absolut, ci supunându-i-le ca acceptate de noi, ca recunoscute drept frumoase de persoane pe care el le iubește și le respectă, oglindindu-i foloasele adesea materiale, — succese în carieră, pozițiune socială — dar mai cu seamă morale, — ca fericire intimă și permanentă, — care vor rezultă din convertirea la bine. Inflăcărarea pentru aceste idei directrice depinde de dânsul, dacă e în stare s'o facă.

Mă servesc de un cuvânt de care se abuzează astăzi, zicând că nu ascultăm de sugestiunile străine decât atunci când ele au devenit autosugestiuni. Nu-i de ajuns să găsim drepte părerile care ni se supun; există o gra-

dație dela înțelegere la convingerea adâncă; trebuie să mai intervină apoi și sentimentul, ca să ne înflăcăram.

Comparând pe om în fața ideilor, cu prințul în fața tinerelor fete de măritat, am spus că acesta va lua în căsătorie pe cea care-i va plăcea; dar dragostei, se zice, nu i se poate porunci. Ne putem strădui să înflăcăram amorul aceluia pe care am voi să-l căsătorim, putem să-i cântăm farmecele tinerei fete, sau să-i spunem la ureche la cât se ridică dota; restul îl privește; el scapă de sub jugul nostru pentru a recădea în acela al propriei sale mentalități. Iată ceea ce omul numește libertatea sa.

Suntem lipsiți de indulgență și de răbdare față de semenii noștri, atunci când fără ca ei să fie într'adevăr bolnavi, ei îndură acele variațiuni de dispoziție, cărora cu toții suntem mai mult sau mai puțin supuși. Sub influența unei oboseli care nu pare a fi justificată prin quantumul muncii produse, în stări de indispoziție organică cauzate de fenomene fiziologice sau patologice ale ființei noastre, ne simțim modificați în viața noastră mintală. Devenim posaci, descurajați fără motive serioase. Ne arătăm rebeli, răutăcioși; regretăm apoi, dar nervii noștri ne stăpânesc și nu reușim să izgonim dușmanul care e în noi!

Am reuși mai ușor dacă acei din jurul nostru ar avea în sufletul lor indulgența deterministă, dacă ei ar ști să-și recunoască propriile lor slăbiciuni. Ei uită că nici ei nu sunt întotdeauna

ceeace ar voi să fie, și ne tratează cu asprime. Persoanele impresionabile, supuse unor continue variațiuni în starea lor sufletească, sunt adevărați martiri în familiile lor; ei nu sunt înțeleși și muștrările ce li se adresează, cu o vădită intenție de ortopedie morală, le ia ultimele rămășițe ale stăpânărei lor de sine. Fără îndoială, că li se poate face bine prin vorbă, la ocazie chiar prin reproș, cu condiție însă să fie binevoitor. Omul care este nerăbdător, mâhnit, suferă; el nu se simte bine în pielea lui, fără să poată spune ceeace se petrece într'insul. Să-l privim ca pe un bolnav care are nevoie de repaus sau de încurajare și nu ca pe un vinovat care cu voință este posac. Să procedăm cu semenii noștri ca și acele mame înțelepte care departe de-a-și brusca copilul devenit nesuferit, își explică această dispoziție zicând: probabil că n'a dormit destul, și care îl culcă din nou încetisor în leagăn. Iată un determinism practic de care am avea mare nevoie în relațiunile noastre dintre adulți.

În această operă de educație, orice sentiment de iritație, de dispreț, de dezgust față de vinovat, este o piedică; nu există crimă mai mare ca aceea de a lăsa să cadă asupra individului, repulziunea morală legitimă care ne-o inspiră actul său. Procedând astfel, am comite nu numai o greșală mare de tactică educativă, dar și o flagrantă nedreptate.

Niște prieteni cari nu puteau nega realitatea determinismului, se temeau că această concepție să nu creeze o nepăsare morală,

o indiferență bazată pe ideea că nu putem face nimic prin noi înșine. Acest pericol nu există odată ce ideea determinismului a fost bine înțeleasă.

Determinismul nu este o predestinație; el nu face altceva decât să constate faptele din trecut și împrejurările care le-au determinat. Viitorul este încă necunoscut și deci omul este liber, nu în înțelesul filozofic al cuvântului, ci în înțelesul că va putea de aici înainte s'asculte, — fiind instruit prin propria sa experiență sau prin sfaturile ce le-a primit, — de nouile idei care vor avea o atracție pentru dânsul.

Reflectând, recunoaștem că nu există un prezent pentru cel ce se mișcă și prin urmare pentru cel ce trăiește. Prezentul nu se aplică decât la ceea ce se află în stare staționară sau de repaus. Un tren care s'a oprit într'o gară, e prezent; dar acest cuvânt nu-și mai are rațiunea când trenul este în mers. Luând ca limită o linie ideală, vagoanele care se află la dreapta observatorului au trecut, cele din stânga vor sosi. Tot astfel, în existența noastră nu există prezent; nu există decât părți din trecut și părți ale viitorului; ceea ce numim în comun prezentul, nu-i decât viitorul cel mai imediat. Viitorul ne este întotdeauna necunoscut și indulgența nu se poate aplica decât asupra trecutului.

Să luăm un exemplu: Mi se trimite un tânăr care are darul băuturii; el însuși acceptă această consultație, în dorința de a se vindeca. Cu deplina indulgență ce o datorăm acestor po-

căiți, i-am expus diferitele motive care se impun pentru a-l face să renunțe la pasiunea sa: grija sănătății sale fizice, a viitorului său material și moral, remușcărilor care-l fac nenorocit. Il îndemn să-și reia curajul, să se entusiasmeze pentru o viață mai demnă, readucând astfel fericirea în sânul familiei sale.

El m-ascultă și-mi răspunde cu tristețe: „Ce vrei, doctore, e mai tare decât mine“.

— Degeaba mi-o mai spui, scumpul meu; d-ta îmi vorbești de trecut, care într'adevăr a trecut; nu mai putem nimic schimba. Pasiunile d-tale au fost mai puternice decât motivele rațiunii. Să nu mai vorbim de acel trecut.

— Tocmai de viitor vorbesc și eu; am încercat de atâtea ori să mă corectez fără să reușesc și cu toate acestea recunoșteam valoarea rațiunilor morale pe care mi le expui.

— Dumneata conchizi din cele ce privesc trecutul, asupra viitorului, ca și când ai spune: cine a băut, va mai bea. Nu știi că societățile de temperanță și de abțință au dat adesea ori de minciună acest proverb descurajător? Și apoi, în numele logicei, nu admit să-mi vorbești de viitor. Avem întotdeauna dreptul să zicem: Aceasta a fost mai tare decât mine; dar nu se poate spune: aceasta va fi mai tare decât mine. Negreșit, trecutul ne poate inspira o teamă pentru viitor; dar nu uită că acest viitor nu ne aparține. Se prea poate ca dela o zi la alta sau mai târziu să intervină evenimente în viața d-tale materială, intelectuală sau morală, care vor *determina* pentru

d-ta o altă purtare. Să presupunem chiar că vei recădea în astă seară, mâine, poimâine, și chiar mai des. De fiecare dată ce vei veni să-mi mărturisești greșala d-tale, voi păstra aceeași indulgență desăvârșită pentru un trecut pe care nimeni nu-l poate schimba. Fiecare recădere aparține părțicelilor din trecutul vieții; despre viitor, nici eu, nici d-ta nu știm încă nimic. Acelaș lucru se petrece cu greșelile din viața noastră, ca și cu accidentele de pe căile ferate: un tren a deraiat, este trecutul; acesta nu-i un motiv ca și cel următor să deraeze. Nu e oare mai probabil că acarul care a făcut odată această greșală, va fi pe viitor mai prevăzător?

„Reflectează și vei vedea lămurit că purtarea d-tale te duce în prăpastie; cu cât vei privi mai mult pericolul, cu atât mai îngrozit te vei da înapoi. N'a existat decât un singur mijloc de a se îndrepta un viciu: e acela de-a recunoaște pericolul ce-l prezintă pentru noi; nu-i decât un singur mijloc de a dobândi o calitate: este acela de-a vedea foloasele pe care ea ni le procură. În afară de asta, nu există înțelepciune. Continuă, deci, nu să faci sforțări zadarnice de voință, ca omul care își agită în zadar brațele, ci să dobândești prin reflexie, prin sfaturile mele deasemenea izvorâte din experiență, acea *pătrundere morală* care asigură mersul nostru mereu dificil, pe calea vieții. Omul se aventurează în această lume morală ca și exploratorul într'o țară necunoscută. Se rătăcește adesea și spre orientare n'are

altceva la îndemână decât simțul său, experiența sa și pe acea a călătorilor cari l-au precedat. Când își dă seama că s'a rătăcit, trebuie să se întoarcă și să caute calea cea bună. Ce-ai spune de acela, care, în loc să se informeze, s'ar culcă pe marginea drumului vărsând lacrimi pentru greșelile din trecut?

„Haide, du-te și revino peste câteva zile. Vei regăsi întotdeauna aceeași bunăvoință pentru d-ta, aceeași răbdare, dar și, s'o știi bine, aceleași argumente, pentrucă nu există altele».

Aceste principii se aplică tuturor greșelilor. Departe de a slăbi ideea morală, ele o fac să devină din ce în ce mai limpede și mai imperioasă. Ele dau educatorului indulgența și neobosita răbdare care-i sunt necesare operei sale. Ele aprind dorința binelui atât la el cât și la discipolul său și tocmai în această comunitate de aspirațiuni morale, rezidă acordul lor mental; merg mână în mână, către Idealul pe care-l urmăresc. Indrepti mult mai bine pe un rătăcit spre calea cea bună, întovărășindu-l, iar nu indicându-i doar c'un gest posac calea ce trebuie s'o apuce.

Este o greșală să considerăm determinismul ca un obstacol al moralei.

Intr'o zi, exprimând unei surori de caritate surprinderea mea de a vedea printre bolnavii mei un abate, sclav al celor mai vulgare temeri ea îmi răspunse: „Ce vroiti, e un om ca toți oamenii“.—Fără îndoială, mă gândii eu, o știu prea bine; nu mai mă surprind de loc slăbiciunile omenești. Ceeace mă surprindea însă,

eră că vedeam o pietate sinceră care nu slujea decât unor scopuri ulterioare și care rămânea fără întrebuințare în practica vieții.

Intr'altă zi, pe când încurajam pe un preot inteligent, m'am simțit jenat. Mi s'a părut că ceea ce îi spuneam eu, era prea simplu pentru dânsul și că a expune această morală unui teolog, era ca și cum ai duce apă la lac. M'am scuzat că-i adresez cuvinte care mi se păreau de prisos. „Așa e, doctore, îmi răspunse el, toate acestea le știu ca și d-ta; aceste adevăruri le-am și propovăduit; dar n'am știut că ele pot avea o aplicație atât de practică“.

Privirea aceasta a creștinului fixată mereu spre cealaltă lume, îl face câteodată să uite viața de pe pământ. Adesea el n'are decât o mediocră considerație față de înțelepciunea omenească. Nu riscă el oare, prin aceasta, să scuze slăbiciunile sale, scomptând răscumpărarea sufletului?

Determinismul, neputându-se aplica în mod rațional decât trecutului, nu autoriză nici un fel de slăbiciune viitoare; el, din contra, așteaptă dela viitor noi influențe determinante. El este un element de progres, pentru că permite oricărui vinovat să reînceapă o pagină albă cu un nou zel, păstrând în chip precis dar lipsit de amărăciune, amintirea greșelilor din trecut.

UMILINȚA

Umilința este o virtute depreciață; nu ne credem dator să ne înclinăm ei, decât atunci când este întovărășită de adjectivul „creștină“;

și apoi nici nu e înțeleasă. De oarece ea este atât de rară în această lume în care vanitatea joacă un mare rol, trebuie să conchidem că ea este o virtute străină mentalității obișnuite. Ea este, cu toate astea, cea mai rațională și cea mai ușor de dedus din cele mai simple constatări.

Contrariul ei este orgoliul; dece oare am putea fi noi mândri, dat fiind că toate le-am primit.

Dacă viața este adesea tragică, ea este însă și veselă; nimic nu-i mai grotesc ca vanitatea omenească, care, asemenea unei vulgare cochete, se împopoțonează cu toate zorzoanele.

Unul este mândru de numele pe care-l poartă, de particula care-l precedă. N'a făcut nimic spre a-l dobândi, nici spre a-l păstra nepătat; prea adesea i-a șters din strălucirea-i mondenă; și cu toate astea el simte că-i curge prin vine un sânge de neam. Chiar când o educație îngrijită, influențând o inteligență mai liberă, l'a desbărat de obișnuitele aere grozave, el lasă totuși aproape întotdeauna să i se vadă un sentiment de superioritate. Presupunând că strămoșii săi s'ar fi ilustrat în cruciade și tot nu-mi vine să cred că are și el vre-un merit.

În această mică lume a celor de neam, se mai face încă deosebire între marea și mica nobleță. Această aristocrație se fudulește dacă la numele său distins se adaugă și averea; ea e mai discretă când îi lipsește banul, dar

nu se dă înapoi să-și aurească blazonul legându-se cu-o familie de parveniți.

Cel care a moștenit, odată cu nașterea sa un milion, aruncă o privire disprețuitoare celui care l-a câștigat muncind în afaceri de rând, iar acesta îi răspunde îngâmfindu-se în sentimentul superiorității sale intelectuale. Artistul ajuns, fie pictor, sculptor, literat, muzicant surâde cu milă în fața celorlalți; că doar, el e însemnat cu pecetea geniului!

Beethoven reproșă lui Goethe, care totuși eră conștient de valoarea persoanei sale, că e slugarnic cu oamenii curții, și-i spune: „Nu suntem noi oare superiori tuturor acestora?” El nu-și dădea seama că primise dela natură geniul cu care se mândrea: răspundeă deci cu o vanitate unei alte vanități.

Savantul cade în aceeași eroare când cu o modestie aparentă, își râde de prostia omească, de golul ce-l constată la inteligențele mondene; el nu rămâne mai prejos în goana după favorurile celor mari și râvnește strașnic de mult la distincțiunile onorifice care îl va ridică deasupra confrăților săi. Pretutindeni în păturile cele mai inteligente, dăm de această întrecere urâcioasă în locul muncei desinteresate făcută într'un spirit de solidaritate omească.

Așa e, se va zice, e adevărat că e ridicol să fim mândrii de aceste superiorități pe care le datorăm întâmplător nașterii noastre sau dărniciei Providenței, și satira de mult a biciuit aceste eterne vanități; dar există și o

mândrie legitimă, este aceea a „self made man-ului“, care pornit de jos, a cucerit totul prin energia sa. Aci găsim ceva personal, ceva voit, o sfortare care trebuie admirată și lăudată. Și pe această forță a energiei trebuie s'o încurajăm înclinându-ne în fața ei, ori unde s'ar găsi ea, în toate clasele sociale.

Acest fel de a judecă îmi pare nedrept. Nu de noi a depins să posedăm energie și iarăși nu de noi a depins să venim pe lume de-agata capitaliști. Calitățile noastre morale sunt și ele supuse jugului eredității, ele se înmulțesc prin educație, așa cum banii noștri depuși la casa de economie se'nmulțesc prin dobânzi și depuneri binevoitoare pe seama noastră. Pomenitu-ne-am noi, oare, cu toții, cu câte un livret cu bani sau cu binefăcători generoși ?

N'am înțeles niciodată rostul acelor noțiuni, atât de banal întrebuintate, ca merit și nemerit, sau, mai bine, eu cred că ne înșelăm aplicându-le individului în loc să le păstrăm pentru idealul virtuții pe care el o realizează.

E absurd ca o femeie să fie mândră de frumusețea ei; întrucât a contribuit ea oare la această frumusețe, și cum am putea să-i facem de-acî un merit? Să se bucure deci de frumusețea ei și să răspândească în jurul ei farmecul grației sale, adăogându-i pe cel al bunătății. A fi cochetă înseamnă a desvălui o insuficiență intelectuală; și nici aici n'ar fi ea de vină, sărac de mîntea ei, dar frumusețea ei ar scădea în ochii noștri.

Tot așa, nu e permis unui om inteligent să

se mândrească cu superioritatea sa ; căci nu de el e făcută această inteligență, ci el doar a primit-o. Să întrebuinteze deci acest capital și să-l fructifice spre binele tuturor ; și com-pătîmind mizeria altora, să împartă ca să zic așa, cu ei, binele pe care-l deține.

Un medic, prieten de-al meu, care are la activul său o frumoasă carieră de devotament profesional, îmi spuneă într'o zi :

„In viața mea s'a petrecut un eveniment care a decis asupra carierii mele de om și a avut asupra vieții mele mai multă influență decât toate învățămintele precedente. Petrecusem câteva săptămâni de vacanță la un bătrân pastor englez. Nu m'asasinase deloc cu lecții de morală ; dar când l-am părăsit, mă bătù prietenește pe umăr și-mi zise : „Tinerere, să-ți aduci aminte că nu-s decât două datorii de împlinit pe lumea asta : *întâia, să dai personalității tale toată valoarea pe care ea o poate avea ; a doua, s'o pui în serviciul celorlalți*“.

Nici că s'ar putea exprima mai bine ideia solidarității în serviciul căreia trebuie să punem toate darurile noastre, fie că sunt datorite eredității sau educației, cei doi singuri factori cărora datorim tot ceace avem.

Nu mai încape aci nici mândria, nici admirația eului nostru fizic, intelectual sau moral.

Toate aristocrațiile sunt menite peirei, prin constatarea din ce în ce mai vădită că ele nu-s decât un privilegiu. Ele întotdeauna au fost obiectul invidiei, de oarece, chiar când

nu sunt acea superioritate vulgară pe care o creiază averea, chiar când nasc din darurile inteligenței, ele procură avantajii materiale și accentuiază inegalitățile sociale, întotdeauna penibile pentru cel ce se simte inferior.

Grecii aveau trei cuvinte pentru a designa „cel mai bun“: ἀριστος, superlativul binelui; el se aplică oamenilor «bine», fără a se preciza în ce consistă această superioritate admisă fără contestație de cei ce o reclamau; κράτιστος, care înseamnă „cel mai puternic“ și caracteriză anume dominațiuni prin forța brutală sau prin energia de acțiune; βέλτιστος, însfârșit, care indică adevărata superioritate morală, cea a cinstei, a virtuții.

Ceeace ne trebuie, este o „beltistocrație“, o „aristocrație de suflet“, care, conștientă de determinismul lucrurilor omenești, atât în concepția creștină cât și într-o filozofie raționalistă, n'ar vedea înaintea ei decât preceptul aceluia păstor englez: Să desvolte capitalul virtuților noastre, aptitudinile primite, să pășească tot mai înainte spre perfecțiunea personalității noastre, nu pentru a trage de aici avantajii personale, ci pentru a face să profite omennirea în întregime.

Aristocrația aceasta n'ar fi expusă invidiei; ea n'ar avea să se teamă de revoluții. Căci dacă va fi prețioasă celor ce ar poseda-o, căci le-ar da acestora fericirea, ea însă va răspândi această fericire și în juru-i.

Pe câtă vreme averea materială împărțită îi pune pe toți într-o mediocritate vecină cu

sărăcia, binele moral crește în măsura în care este distribuit; e nepuizabil. Iată bogăția ce ne trebuiește.

Clasele zise cultivate n'au decât un singur mijloc ca să stăvilească puhoiul revoluționar: acela de a propovădui virtutea, practicând-o. Mai e oare vreme?

Adevărata umilință își are izvorul în sentimentul, atât de lesne de înțeles, că noi nu datorăm nimic nouă înșine, că totul îl avem primit din afară, oricare ar fi ideile noastre asupra persoanei donatorului. Nu-i loc să mai facem aci distincții; principiul se aplică bogățiilor morale ca și bunurilor materiale; dărilor sufletului și minței, ca și banilor și onorurilor.

Să lovim în aceste noțiuni de merit și nemerit, nu dintr'un spirit de ponegrire, ci dintr'un sentiment de dreptate socială, mai nobilă decât admirația naivă, adesea împreunată cu invidia, care se manifestă în fața succesului. Ceeace trebuie să simțim, e farmecul virtuții. Putem, trebuie chiar să iubim pe cel ce o practică; dar nici el n'are dreptul să se mândrească cu asta. Răsplata unei acțiuni bune e îndoită atunci când ea e săvârșită cu simplitate, cu modestie.

Putem recunoaște altora un suflet frumos, și să-l iubim, — tot așa cum am admiră o femeie frumoasă, o operă de artă. Omagiile noastre se adresează frumuseții, iar nu persoanei, care, fără să-și poată face vreun merit din asta, o reprezintă în ochii noștri.

Încă din școală ar trebui să se supprime distincțiile și recompensele care încurajează la o vanitate precoce, sau să nu fie menținute decât acelea care pot desvoltă adevărata emulație, cea care conzistă, nu în a lăsa pe alții în urma ta, ci în a merge cu ei, mână în mână, îndemnându-i pe calea perfecționării.

Ideia solidarității trebuie să-și ia un loc tot mai mare în sufletele tinere, mai puțin încremenite decât ale adulților. Omul nu are un mai mare dușman ca egoismul său; iată ideia care trebuie plantată în adâncul sufletului omnesc. Ea e singura condiție a progresului moral.

Umilința bine înțeleasă, suprimă dintr'odată nu numai orgoliul și susceptibilitatea, dar și timiditatea, care decurge de aci mai deadreptul decât s'ar crede. S'a zis pe bună dreptate: «Timiditatea, este un orgoliu». A propos de roșală, d-na de Sévigné scria ficei sale: «E o persecuție cu care diavolul lovește în amorul propriu». Orice timiditate își are obârșia în amorul-propriu, în teama de a fi rău judecat. Ea este sora susceptibilității, care e tot atât de desagreabilă pentru alții ca și pentru cel ce o îndură. Defectul acesta, atât de răspândit, care face pe oameni inaccesibili sfaturilor celor mai binevoitoare și ca urmare, îi sustrage de sub influența educatoare de care avem cu toții nevoie, — pune multe piedici relațiunilor sociale.

Deci, ne trebuie umilință spre a accepta muștrările, mai cu seamă când sunt meritate;

ne trebuie, de altă parte, indulgență și tact pentru a ști să muștrăm fără a jigni. Această susceptibilitate din cale afară e frecventă în stările de dezechilibru mintal care sunt repartizate într'un sertar etichetat *neurastenie*; ea provoacă drame în familii. Defectul acesta nativ, adesea ținând de familie, e foarte greu de combătut. Cu toate astea, s'au văzut persoane care își făcuse viața de nesuferit din pricina nerăbdării în fața unei muștrări, reușind să scape de această susceptibilitate, tocmai fiindcă-și dăduseră seama de inconvenientele ei. Unul din acești bolnavi îmi spunea că s'a scăpat el singur de această iritabilitate, și când l-am întrebat cum, îmi răspunse: Uite așa, fiindcă mi-am dat seama că tot eu plăteam oalele sparte.

Iată o reflexie prețioasă pe care n'ar trebui s'o uităm niciodată când suntem pe cale să cedăm pasiunilor noastre; căci noi plătim totdeauna oalele sparte; și nici măcar nu le spargem de gustul nostru, fiindcă sentimentul căruia cedăm e tot atât de desagreabil ca și urmările sale.

A recunoaște că «suntem întotdeauna pedepsiți chiar prin aceea că am păcătuit» este, în chip practic, cel mai bun mijloc de a corijă defectele noastre. Morala aceasta «din prudență», e cea mai eficace; ea trebuie să fie infiltrată mai întâi celor cari se plâng de situațiunile ce singuri și le-au creiat. Totuși e oarecare egoism în a evita răul numai fiindcă are pentru noi urmări neplăcute. Gânditorul va

ști, fără a neglija acea prudență rezonabilă, să se ridice la concepțiuni mai înalte și să-și creeze un Ideal de bine a cărui uitare să cauzeze o remușcare mult mai dureroasă decât simplul regret.

E curios cum atâtea persoane n'au înțeles legătura strânsă care unește timiditatea cu amorul propriu. Obiceiul meu e să dau oamenilor acestora prea puțin clar-văzători, un exemplu concret: «*O domnișoară cântă la pian. Intr'o zi, o bătrână prietenă vine să-și petreacă seara în familie; împiedicată de infirmități de a merge la concert, ea se plânge că e lipsită de orice plăcere muzicală și roagă pe tânăra sa amică să-i cânte puțin. Dacă în clipa aceea, domnișoara n'ar avea decât un singur gând, cel altruist de a procura o plăcere, ea s'ar pune fără multă vorbă la pian; ar cânta cum ar putea și toată lumea ar fi mulțumită. Dar sentimentul acesta formează grija ei cea mai mică; invitată să cânte, ea ar voi cel puțin să dobândească un cât de mic succes. Dar vai, rugămintea nu-i prea vine la socoteală; domnișoara nu și-a prea văzut de pian în ultimul timp, n'are notele ce-i trebuie, nu cântă pe dinafară și nici nu citește la prima vedere partitura. Iat-o deci în încurcătură, încolțită de două sentimente contrarii: de o parte, dorința de a fi apreciată, de altă parte, teama de a nu reuși. Din această contradicție intimă, rezultă tocmai timiditatea ei. D-șoara atunci se înroșește ca ardeii, bolborosește ceva și*

lasă pianul necăjită că a fost pusă în așa su-părătoare situație».

Cercetați-vă la lumina acestui exemplu timidității dv. — toți avem de astea — și veți găsi întotdeauna amorul propriu sub această timiditate care uneori cutează să se acopere cu haina umilinței.

Nu trebuie să confundăm timiditatea cu teama, cu aprehensiunea. Putem avea teamă în fața unei îndatoriri dificile, putem fi tentați să dăm înapoi din fața unui obstacol; adesea ne temem de viitor și nu-l înfruntăm decât tremurând. Din această teamă putem avea mișcări emoționale care pot pune piedici activității noastre; aceasta e frica, iar nu timiditatea. Forma această specială a temerii nu se deșteaptă decât atunci când ochii noștri se îndreaptă asupra propriei noastre persoane, când ne gândim la efectul pe care-l vom produce. Sentimentul acesta penibil, care ne taie puterile, nu e blamabil în sine; el derivă din nevoia de a fi aprobat, din această „aprobativitate“ al cărei organ frenologii îl așează în creștetul capului, alături de cel al „dragostei de sine“. Georges Combe, în al său *Manual de frenologie*, spune în această privință: „O dezvoltare convenabilă a aprobativității e indispensabilă unui caracter amabil. Ea face pe individ să-și pue toate sforțările în a place, în a suprima multe și multe semne de interes personal și în a reprimă numeroasele inegalități de caracter, de teamă de a nu fi blamat“. Intr'adevăr, dorința de a place își are avan-

tagiile ei morale; o oarecare timiditate își are farmecul ei; dar ea devine o piedică când această sete de a fi aprobat e prea vie; ea desvoltă o prea mare grijă de opinia celorlalți, teama de «ce-o să zică lumea», de ridicol, și păgubește astfel independenței de spirit; în fața temerii de insucces, forma aceasta amabilă de vanitate dă naștere timidității.

Ceeace dovedește că timiditatea nu începe decât cu contemplarea de sine însuși, fiindcă ea nu ne stăpânește atunci când suntem singuri. Putem fi temători, plini de grije în fața unui lucru pe care l-am întreprins; dar nu vom roși decât atunci când vom simți că suntem priviți dela spate și ni se surprinde nedi-băcia. Actorii amatori vor jucă cu cea mai mare siguranță la repetiții; își vor pierde însă mai totdeauna capul la reprezentație în fața publicului.

Timiditatea mai poate fi și colectivă și poate apucă o întreagă societate care aspiră la un același succes. Ea poate luă chiar forma altruismului, când de pildă tremurăm pentru un conferențiar, o actriță care debutează. Să nu ne înșelăm însă; adesea interesul ce-l purtăm persoanei e prea mic, și numai pentrucă ne punem în locul ei suferim și noi groazele timidității. Insfârșit, în anume ocaziuni, putem roși de timiditate fiind singuri; e de ajuns o aducere aminte, o reprezentare mintală care să evoce o situație penibilă pentru amorul nostru propriu.

Sunt profesii în care e greu să se supprime

amorul propriu; ele trăesc tocmai din acesta; e cazul artiștilor executanți, al muzicanților, al conferențiarilor, al tuturilor celor ce se prezintă în public cu speranța de a culege, nu numai dărniciile lui, dar și sufragiile lui. Nu e decât un singur mijloc pentru acești gonitori după succes de a-și păstră bine firea: e să-și ridice puterea lor la înălțimea ambițiunilor lor; ei trebuie să capete o așa virtuozitate, încât succesul lor să fie sigur în ochii publicului a cărui competență e adesea limitată. Eu cred chiar, că adevărații artiști, ca de pildă un Beethoven, un Mozart, n'au avut să sufere de aceste temeri; ei își trăiau prea mult muzica, încât să alerge după aplauze.

Pentru toți cei cari nu aleargă după succese mondene, există un mijloc mai bun spre a-și micșoră timiditatea: e de a suprimă amorul-propriu, dorința de a fi apreciat pentru sine însuși. Atunci, persoana dispăre în dosul faptei întreprinse. Putem încă aveă îndoeli asupra posibilității de a o duce la bun capăt; dar nu ne vom mai pune întrebarea plictisitoare și întotdeauna primejdioasă: ce mutră am să fac ?

Și nu vom ajunge la această impersonalitate, care ne pune la adăpost de timiditate, decât prin umilință. Uitarea de noi înșine ne îngădue să ne înflăcăram pentru o cauză, să ne facem apostolul ei. Omul politic târăște după el mulțimile când apără o cauză care îi este scumpă; conferențiarul rămâne liniștit atunci când are ceva de spus și nu caută

succesul decât pentru ideia pe care o supune auditorului. Cu cât e mai convins, cu atât va gândi mai puțin la propria sa persoană, atunci când urcă pe tribună, când salută pe auditor sau când perorează.

Ar fi bine, cred, să recunoaștem vanitatea amorului-propriu, să vedem cursele ce ni le întinde. În tragi-comedia pe care o reprezintă viața omenească, noi nu suntem decât actori, figuranți; iar direcția ne îmbracă pe toți, care în haine mărețe, care în strae țărănești. Să ne jucăm rolul, dar să nu ne închipuim că suntem cine știe ce seniori. Căci îndată ce vom fi dezbrăcați în culise de podoabele ce ni se pusese pe noi, vom rămâne toți niște oameni nevoiași care depindem unul de altul. Nu-i aceasta oare un motiv de a fi umili?

MODERAȚIUNEA

De vrei să îmbogățești pe Pythocles, nu mai adăoga nimic la bogățiile sale, ci mai ia din poftele sale. Ce expresie minunată e în sfatul acesta pe care Epicur îl da lui Idomene!

Totdeauna s'a vorbit de avantajile unei vieți simple, lipsită de ambiții, de farmecele acelei „aurea mediocritas“; dar suntem totdeauna tentați să suspectăm această renunțare la bunurile pământului, când cei cari ne-o recomandă nu prea sunt în stare de plâns; glumim de această mediocritate de

aur, insinuând că ea trebuie să fie aurită. I s'a reproșat lui Seneca de a fi lăudat avantajile sărăciei, pe când el adună la bogății și suntem gata să răspundem acestor slăvitori ai virtuții : Aveți dreptate, e bine să știi să te mulțumești cu soarta ta, când ea e bună.

Există, într'adevăr o limită pentru toate și nu o să ne apucăm astăzi să imităm pe Diogene, trăind într'un butoi, oricâte neajunsuri de chiriaș ne-ar evita aceasta. Nu e admisibil să ajungem la o asemenea simplificare a vieții, care ne-ar duce la viața fără de griji a lazzaronului napolitan.

Dorința, sub feluritele ei forme, este singurul resort al activității omenești; el ar trebui întins până la capăt, astfel ca să deslănțuie energia de a trăi. Dar forța aceasta trebuie dirijată de cineva, fără a o micșora, și acel cineva, care e prea adesea uitat, este spiritul de solidaritate.

Să vedem în toate actele noastre urmările probabile, nu numai pentru noi, dar și pentru ceilalți, pentru omenirea întregă. Numai atunci activitatea noastră devine rodnică pentru toți, ca a acelor pionieri cari au știut să facă avere deschizând semenilor lor un imens câmp de activitate. Și mai trebuie apoi ca egoismul să nu ridice capul și să se arate dominator; asta ar răpi rezultatului o mare parte din valoarea lui. Căci egoismul care vrea să pară altruist, este blamat; așa că rareori comerciantul, industriașul care se îmbogățește, poate culege recunoștința celorla

căroră el le asigură o pâine. Nu trebuie să vedem numai invidie josnică în ingrătudinea claselor muncitoare. Nu știu cine a scris că: „Un om inteligent și cu inimă nu face avere decât în pofida lui“.

Fiecăruia îi e permis să caute bunurile pe care le dorește și să puie în această urmărire toate energiile de care dispune; dar să bage de seamă să nu uite preocuparea etică. Avantagiile acestea îi dau puterea de a face binele, facultatea de a ajutoră pe ceilalți mai puțin înzestrați cu avere, cu inteligență, cu pătrundere morală. Aceste din urmă calități nu pot fi cumpărate pe bani, dar nu mai puțin ele sunt greu de câștigat. Să ne aducem aminte și când avem șansa de a nu prea suferi de miopie morală și când posedăm inteligența, sănătatea fizică sau banii, că noi suntem niște privilegiați. Mila trebuie astfel să izvorască de îndată față de acele ființe vitrege, căroră le reproșăm cu cruzime, dacă nu sărăcia, dar în orice caz prostia și mai ales amoralitatea lor.

S'a zis că cea mai frumoasă fată nu poate da mai mult decât are. Tot astfel, omul nu poate întrebuița decât darurile pe care le-a primit. Să îmbogățim pe semenii noștri cu vederi morale, în același timp când îi ajutăm materialmente; să întindem mâna celorlalți pentru a-i ajuta să se urce și ei în corabia adesea luxoasă pe care ne facem călătoria vieții, în loc să lovim în cap cu lopata pe cei ce se îneacă.

Oricât de legitime ar fi aspirațiile către o bună stare care au creiat civilizația, să ne păzim de a fi dominați de ele. Datoria noastră față de ceilalți e să respingem această ambiție personală; și aceasta spre folosul chiar al liniștei noastre. Durerea de a nu fi ajuns e cu atât mai amară, cu cât dorința a fost mai vie. „Incețați de a mai spera și veți înceta de a vă mai teme“, zicea Hecaton. Căci într'adevăr, teama, sentimentul acesta atât de potrivnic fericirii noastre, se amestecă mereu în speranța noastră; ea provine din nehotărârea, din turburarea în care ne asvârle viitorul. Ne otrăvim viața prezentă cu aceste aprehensiuni, și în același timp, cu amintirea inutilă a nenorocirilor noastre trecute.

În a sa *Arta de a trăi*¹⁾, D-rul Toulouse ne spune că în China e un dicton curent în situațiile penibile: „a-și face inimă mică“. Dacă această expresie pitorească ar vrea să încurajeze indiferența egoistă, sărăcia de inimă, n'ași admira de loc înțelepciunea chineză. Dar ea mai poate însemna că, pentru a străbate printre stâncile vieții, nu trebuie să-ți umpli sufletul cu ambițiuni; și atunci sfatul de mai sus prețuește cât cel al lui Epicur.

C. Wagner, în admirabilele sale conferințe morale²⁾, a arătat foarte bine necesitatea de a reveni la viața simplă, la acea moderație a dorințelor, care, nu numai că asigură reali-

1) Paris, Biblioteca Charpentier, 1906.

2) C. Wagner, *La vie simple*. A. Colin & Co. Paris.

zarea, dar ne face să evităm stânca plăcerilor rele ascunse sub florile luxului elegant.

Mai ales, să nu uităm nici odată pe ceilalți. „Nici o posesiune nu este plăcută dacă nu e împărtășită altora“, ziceau filozofii vechi în cugetarea lor greco-latină atât de netă; scrisorile lui Seneca către Lucilius strălucesc de aceste perle ale învățământului moral.

Ambițiunea ajunge și mai vătămătoare când ea aleargă după onoruri, notorietate, stăpânire asupra celorlalți. Această sete după popularitate, de proastă speță, se asociază cu speranța câștigului ușor și falsifică mentalitatea oamenilor cari par îndestul de bine dotați. Ea creiază scepticismul față de tot ce e virtute, ea ruinează spiritul de adevăr și răspândește în poporul cel atât de prostește sugestionabil, tendința spre arivism.

Țări întregi sunt atinse de această corupție și ne întrebăm cum vor putea ele să iasă din această situațiune. Aglomerațiile crescânde prin orașele mari, favorizează întinderea răului, care molipsește apoi micile centre din provincie, fără a le aduce, în schimb, bogăția vieții artistice, literare, cultura fină, care, cu toate rătăcirile sale, are o valoare moralizatoare.

Profesiunile literare, științifice sau artistice nu's nici ele la adăpostul ambițiunilor moderne și a goanei egoiste după succes. Un mercantilism nerușinat se vâără în cariere care ar părea că trebuie să desvolte altruismul. Sinceritatea se pierde în dorința aceea de a

reuși, de a întrece pe ceilalți, pe câtă vreme aptitudinile pe care întâmplarea a făcut să le avem, ar trebui puse în comun și exploatare spre binele tuturor. „Noblesse oblige“ ar trebui să fie maxima tuturor celor ce posedă privilegii.

E un punct asupra căruia nu s'a fixat atențiunea, când se recomandă moderațiunea dorinței: e sănătatea. Și aci, vom recurge tot la cei vechi, ca să găsim acea noțiune a răbdării în fața boalei, acea filozofie stoică care nu numai ajută la suportarea suferințelor, dar chiar le împuținează sau le vindecă. Ascultați scrisoarea aceasta a lui Seneca către amicul său oarecum neurastenic: „Am să-ți spun care mi-au fost consolările, după ce îți voi fi spus cum principiile înseși pe care mă bizuiam, au lucrat asupra mea întocmai ca medicamentele. Consolările cinstite se schimbă în remedii, și tot ceea ce înalță sufletul, fortifică trupul. Studiile mele m'au salvat; dătorească filozofiei restabilirea mea, însănătoșirea mea; ei îi dătorească viața, și aceasta e cea mai mică din obligațiile ce am față de ea. Prietenii, de asemenea, au contribuit cu mult la vindecarea mea; sfaturile lor, grijile și conversațiile lor, mă ușurau. Ar trebui să știi, scumpul meu, bunul meu Lucilius, că nimic nu întărește și susține pe un bolnav mai bine decât semnele de afecție ale amicilor săi; nimic nu-i mai curat lucru decât să îndepărtezi din gând teama și așteptarea morții. Mi se părea că nu voi muri fiindcă ei îmi vor su-

praviețui ; mi se părea că voiu trăi, dacă nu eu ei, dar măcar prin ei; îmi ziceam că nu o să-mi dau sufletul, ci o să li-l transmit lor. Iată ceea ce m'a hotărât să mă îngrijesc și să suport toate suferințele mele; altfel, ar fi rău de tot dacă, având curajul de a muri, să n'ai pe cel de a trăi“.

Seneca scria rândurile acestea atât de frumoase, după ce scăpase de o boală grea, în timpul căreia se gândise la liberatoarea sinucidere, la care însă renunță numai din considerație pentru tatăl său.

Și termină apoi prin această fină satiră a moravurilor medicale de altă dată; ele s'au schimbat în rău, fiindcă s'au mai complicat cu o mulțime de metode terapeutice, cu nenumărate medicamente și cu reclamă:

„Adaptați așa dar acest gen de curarisire. Medicul vă va recomanda mișcarea și exercițiul, vă va interzice inacțiunea către care o sănătate proastă îndeamnă mult, vă va prescrie să citiți cu glas tare și să vă exercitați respirația, ale cărei căi sunt atinse, vă va spune să navigați și să vă hurducați mâțele cu vreun exercițiu oarecare, vă va indica alimentele de care trebuie să uzați, când să beți vin spre a vă da putere și când să-l evitați spre a nu vă provoca sau irită tusea. Dar eu nu vă dau un leac doar pentru această boală, ci un remediu pentru toată viața. Disprețuiți moartea. Nimic nu ne mai atinge, când am ajuns să nu ne mai temem de ea“.

Cât de departe suntem de această mentali-

tate! Astăzi, e atâta grijă de bună stare fizică, încât mergem drept spre hipocondrie. Lumea e plină de oameni neliniștiți, care-și supraveghează cu grije funcțiunile lor organice cele mai infime și-și evocă în fața celor mai mărunte suferinți, oribilul spectru al morții.

Indată ce sănătatea lor se strică din pricinii accidentale și trecătoare, ei se cred pierduți; nu se mai mulțumesc să recurgă la un medic de încredere, care, ca un prieten, ar ști să-i liniștească și să adauge la terapeutica sa, cât mai directă, câteva sfaturi de atitudine morală; ei umblă dela un medic la altul, încearcă toate regimurile, înghit doctorii peste doctorii, aleargă după altele noi, după acele specialități pe care le aruncă pe piața farmacia și chimia modernă.

Vom înțelege astăzi mai bine poate ca în secolul XVIII-lea, scrisoarea, cam deconcertantă, pe care o scrise unui confrate din Montpellier, D-rul Tronchin, medicul lui Voltaire și al lui Rousseau, și în care se întrebă dacă existența artei medicale e un bine pentru omenire. Tronchin se găsește aci de acord cu Rousseau, care pune cu grijă pe Emile la adăpostul medicilor, și scrie: „Un corp debil, slăbește sufletul. De aci decurge stăpânirea medicinei, o artă mai primejdioasă oamenilor decât toate boalele pe care ea pretinde că le vindecă. In ce mă privește, eu nu știu de ce anume boale ne vindecă medicii, dar ceeace știu, e că ei ne dau boale într'adevăr funeste :

lașitatea, credulitatea, slăbiciunea de înger, groaza de moarte; așa că, dacă ne vindecă trupul, în schimb ei ne ucid curajul“.

Ce revoltă ar suscita scepticismul acesta, în lumea Esculapilor noștri moderni! Oare fiindcă lucrurile s'au schimbat și fiindcă azi ar fi leac pentru toate boalele? Vai, nu.

Fără îndoială, arta medicală a făcut progrese. Chirurgia, în special, are azi primul cuvânt; ea se leagă de toate organele: de creier, de măduva spinării, de inimă chiar, pe care o desvălește și o repară și nu se bucură de mai mult respect ca pânțele, care poate fi aproape deșertat de tot ce conține.

Nu-mi trece deloc prin minte să nesocotesc această dezvoltare strălucită a chirurgiei; și sunt de părere că îndată ce operatorii ne pot scăpa de o boală sau să ne îndulcească starea, facem foarte rău că ne lășăm opriți de slăbiciuni sufletești, de teamă pentru dureri, de acea groază nedeslușită, fără rațiune, pe care o deșteaptă cuvântul „operație“.

Noi datorăm ilustrațiilor succesori de astăzi, ai acelor bărbieri de altă dată, cuceriri strălucite, așa că ne putem prea bine încrede mâinilor lor dibace și conștiințioase. Dar sunt o mulțime de boale în care nu e nimic de operat. Aci intervine medicina; ori, dacă mijloacele ei sunt numeroase, nu totdeauna însă, ele sunt eficace: *multa sed non multum*. După ce s'a rătăcit pe căile unei absurde poli-farmacii, care justifică scepticismul marelui Tronchin, ea a crezut că se potolește revenind la mij-

loacele fizice: balneoterapia, regimul alimentar, măsurile igienice.

Din nenorocire, în dorința evidentă de a face bine, ea n'a știut să păstreze îndoiala filozofică; ea a început prea curând să tragă concluziuni din câteva experiențe și din teorii bazate pe o cunoștință în chip firesc incompletă a chimismului organic. Erijând în dogme, adevăruri de detaliu și generalizând prea repede, ea a creat un corp de doctrină care părea impozant ca și fațada unui edificiu frumos. Dar ia intrați și mânuiți toate aceste aparate care ar trebui să ne dea sănătate; veți vedea cât de sărăcăcioase sunt rezultatele.

Ceva mai mult, speranțele acestea, proclamate publicului cu sunete de trâmbiță, au desvoltat în el o continuă preocupare de sănătate, care e plaga generațiunilor actuale.

Mai ales prescripțiile regimului alimentar au desvoltat această tendință și am putea spune că, la un bolnav pe care practicianii fanatici ai unui regim îl vindecă, sunt o sută cari merg deadreptul spre hipocondrie.

Dacă exceptăm câteva chestiuni în jurul cărora se mai discută încă, ca de pildă abstenența de băuturi alcoolice sau oportunitatea unui regim mai vegetarian, chestiunea alimentării e ca și rezolvată. Omul găsește în nutrimentele cele mai felurite, rația care îi e mai necesară. Și dacă e de folos să se prescrie un regim bolnavilor atinși de o boală adevărată de stomac sau intestine, e însă un

abuz să silim la aceeași viață pe acei nervoși impresionabili, ale căror turburări gastro-intestinale nu-s decât efectul emotivității lor. Suggestibili la exces, nenorociții aceștia îndură cu o răbdare îngerească, ani de zile, cele mai severe restricții în alimentație. Sunt unii cari se deprind așa de bine cu rolul acesta de bolnavi pe viață, încât par a nu mai dori să se însănătoșeze. Și cu toate acestea, e așa de ușor să-i aducem la viața normală, îndată ce știm să descoperim sub aceste suferinți de aparență fizică, teama de suferință, lipsa oricărei judecăți — fapt care duce spre concluziuni grăbite!

Să evităm, așa dar, de a căde în această dispoziție hipocondrică și să trăim într'o înțăritoare convingere de sănătate. Să știm a trece cu ușurință peste toate suferințele zilnice, care vor încetă curând dacă nu le vom mai prelungi, care vor fi ușoare dacă nu le vom mai agravă prin teamă. În cea mai mare parte din stările zise nevropatice, dăm întotdeauna peste acea prea obișnuită „sfecleală”. Ea creiază pe falșii gastropați atât de numeroși astăzi, pe bolnavii atinși de cele mai diverse fobii, pe ființele fără temperament care dau înapoi din fața tuturor sarcinelor, convinși cum sunt, în chip anticipat, de incapacitatea lor.

Nu trebuie să ne decidem a ne îmbolnăvi și a intră în infirmerie decât atunci când nevoia cere și Talleyrand a zis bine când a zis că să fim mereu „sănătoși în chip imaginar”.

RĂBDAREA

Cuvântul „răbdător“ se aplică celui care suferă, cât și celui care știe să sufere. Ori, aci avem două idei foarte deosebite, ba chiar opuse.

Acela suferă în chip real, care e scufundat în suferința sa, o mărește prin constatarea sa întristătoare, o înmulțește prin temerile sale.

Un tânăr căruia eram gata să-i supun câteva principii de stoicism față de suferințele sale, mă opri la cele dintâi cuvinte, zicându-mi: „Înțeleg doctore; dar lasă-mă să-ți explic“. Și luând un creion, desenă pe o foaie de hârtie un punct negru gros. „Asta, zise el, e suferința, în înțelesul ei cel mai general: suferința fizică — reumatisme, durere de măsele, tot ce-i vrea, — suferința morală, — tristețe, descurajare, melancolie. Dacă o constat fixându-mi asupra-i atențiunea, am și tras un cerc la marginea punctului negru; el e acum mai gros. Dacă îl constat cu inimă rea, punctul crește încă cu un cerc. Iată-mă ocupându-mă de suferința mea, căutând mijloacele de a mă scăpa de ea; punctul crește mereu. Dacă mă preocup mereu, dacă mă tem de urmări, dacă văd viitorul în negru, am dublat sau triplat primul punct“. Și arătându-mi punctul central al cercurilor acestora, suferința redusă la cea mai simplă a sa expresie, el îmi zise surâzând: „N'ași fi făcut mai bine să-l las cum era?“.

„Se exagerează durerea, se închipuește, se anticipează“, scria Seneca. E mult de când

zic bolnavilor mei descurajați și-mi repet mie însumi: „Să nu clădim un nou etaj peste tristețea noastră întristându-ne ca să fim triști“, și una din interlocutoarele mele îmi dedea dreptate citindu-mi aceste cuvinte ale Sfântului Francisc de Sales: „Am văzut pe mulți cari, înfuriindu-se, sunt apoi înfuriați fiindcă s'au înfuriat; și asta seamănă cu cercurile care se fac în apă; căci se face un cerculeț, și acesta face unul mai mare și acesta pe un altul“. Aceasta e imaginea cercurilor concentrice care închipue agravarea suferinței noastre fizice sau morale.

Cel care știe să sufere, suferă mai puțin. El primește suferința așa cum e, fără a-i mai adăuga spaimile pe care le aduce preocuparea, temerile. Intocmai ca și animalul, el reduce suferința la cea mai simplă [a ei expresie; merge și mai departe ca acesta: împuținează suferința prin gândire și ajunge să o uite, să n'o mai simtă.

Ce elegantă formă a dat Seneca acestei cugetări, în a sa LXXVIII scrisoare către Lucilius: „Ferește-te de a-ți agrava durerile și de-ați înrăutăți starea prin plângeri. Durerea e ușoară când părerea nu o exagerează de fel; și dacă te încurajezi zicând: *nu-i nimic*, sau măcar: *e un moft, o să treacă*, vei face durerea ușoară crezând-o astfel“.

Așa e, durerea devine ușoară când știm s'o considerăm ca atare, când nu tragem în jurul ei acele cercuri concentrice pe care așa de ingenios le descria neurastenicul meu, când nu o mărim prin teamă.

Astăzi nu domnește acest stoicism de soi bun. Noi urâm suferința și vrem să ne scăpăm de ea cu orice preț. Medicina modernă, cu anestezicile ei, ne-a răsfățat, și alergăm la otrăvurile astea la cea mai mică operație, la scoaterea unei măsele care nu durează decât o clipă. Dar ne primim pedeapsa prin urmări neplăcute; sunt chiar oameni cari își plătesc cu viața teama lor.

Ar fi bine să se revină la ceva mai multă asprime față de sine însuși și să se rezerve aceste mijloace de a atenua suferința pentru operațiuni foarte dureroase și de lungă durată, cum și la acele în care imobilitatea pacientului e necesară succesului. Teamă de suferință, atât morală cât și fizică, duce pe mulți bolnavi la alcoolism, la morfinomanie; sensibilitatea lor crește încă sub influența otrăvei și duce la o hiperestezie fizică de necrezut, față de cea mai mică senzație dezagreabilă: atingerea ușoară a unui membru dureros, contactul unei mâini reci cu pielea; sau morală, la cea mai mică contrarietate; bolnavul pare un „jupuit“, atât în ce privește moralul cât și fizicul.

Dar mai ales împotriva suferinței morale, omul se împotrivește, se arată temător și fără răbdare. Suferința aceasta, într'adevăr, e mai centrală; ea atinge în chip direct «eul». Suportăm mai greu o stare de depresiune mintală, de tristețe, asaltul gândurilor melancolice, decât durerea unui reumatism, și cum însăși mentalitatea e atinsă, inamicul e ca la el acasă; ne e mai greu să ne apărăm împotriva-i.

E oare cu neputință?—Nu. Eul nostru nu e ceva simplu; în noi e ca un fel de dedublare normală a personalității. În cursul vieții noastre, deliberăm și stăm mereu de vorbă cu noi înșine; oamenii cari vorbesc singuri, cari pun întrebări și răspund la ele, sunt niște impulsivi cari își trădează astfel conversația lor intimă.

Forța aceea de rezistență, aptitudinea aceea de a-și micșora suferința, pe care au propovăduit-o și practicat-o stoicii, rezidă în izolarea unui «eu intim», inaccesibil sugestiunilor celui de-al doilea eu. Acesta e mijlocul pentru a nu lăsa să pătrundă suferința până la acel eu intim, care rămâne astfel neatins, întocmai ca și inima lemnului înmuiat într'o baie de materii colorante și ale cărui straturi dela suprafață sunt singurele care se colorează. Am văzut bolnavi cuprinși de crize de depreziune, de zbucium moral, capabili să-și împuțineze suferințele printr'o reflexie liniștită și asistând cu un sentiment de dulce melancolie la dezordinele mentalității lor.

Nu-i deloc vorba aci să scăpăm de suferință făcându-ne indiferenți. Acesta a fost păcatul Epicurienilor că au făcut să consistă fericirea în «absența turburării», în «ataxie». S'au înșelat cei cari au atribuit acestor filozofi he-doniști moravuri deșuchiate; fapt e însă că ei n'au putut evita un oarecare egoism. Epicur renunță la căsătorie pentru a nu-și mai complica existența: el socotește că are destulă grijă în a-și asigura propria sa liniște, fără să se

mai împovărează cu a altora. El uită dulceața suferinței, influența ei educativă care constă în aceea că introduce în raporturile omenești o tandrețe altruistă, sentimente de milă și de bărbăție virilă; virtuțile acestea ar dispărea dacă stoicismul ar lucra asupra noastră la fel ca cloroformul.

În orice stoicism, creștin sau filozofic, e o stâncă pe care trebuie să o evităm: e cea a unei îngrijorări egoiste. Ea se poate evita substituind ideii moleșitoare a repausului, noțiunea vieții active care exaltă curajul și ne face să găsim plăcere în luptă.

Răbdarea în fața evenimentelor ineluctabile, nedepinzând nici de noi nici de ceilalți, e sinonimă cu *fatalismul*; ea e o virtute și e singura atitudine posibilă în fața inevitabilului. Musulmanii au știut mai bine decât creștinii să sădească în sufletul lor acest sentiment binefăcător; ei se tem mai puțin de moarte și primesc cu o blândă resemnare pacostele pe care nu le pot îndepărta dela ei. Creștinii sinceri ar trebui să se supună tot atât de voioși decretelor Providenței. Noțiunea de necesitate e suficientă filozofului. Cu toții ne găsim în aceeași situație față de ceea ce este și de ceea ce nu putem schimba. Avantajul va fi totdeauna de partea celui care, indiferent de convingerile sale, va ști să adopte o resemnare liniștită.

Nerăbdarea noastră se arată cu deosebire în raporturile cu semenii noștri; aci se poate observa lipsa unui spirit de suport, lipsa unei

adaptări la viața în comun. Suferim zilnic pe urma conduitei celorlalți, și îndată ce actele lor sunt contrarie intereselor noastre, lovind în buna noastră stare, suntem gata să le atribuim intențiuni rău-voitoare și să le plătim cu aceeași monetă. Ne dedăm mâniei, care e o pasiune atât de potrivnică spiritului de solidaritate, mai dezastroasă încă pentru cel care se dedă ei decât pentru cel care formează ținta ei.

Și aci, noțiunea determinismului moral ne pune pe calea cea dreaptă. Semenii noștri nu lucrează decât în virtutea reprezentărilor mentale actuale; de cele mai adeseaori ei cred că fac bine, că sunt însuflețiți de intenții bune. Chiar când ei recunosc că actul lor e imoral, când se răzbună și vor cu intenție să facă un rău, ei socot că sunt îndrituiți oarecum să facă așa cum fac. Astfel, cineva scrie o scrisoare anonimă; un prieten îi spune că aceasta e o faptă nedemnă. «Așa e, răspunde culpabilul, știu că nu e bine ceea ce fac, dar adversarul meu m'a făcut prea mult să sufăr!» Rațiunea-i e turburată și ascultă de odiosul proverb: ochiu pentru ochiu, dinte pentru dinte; el e ca copilul care știe că nu trebuie nici să injure nici să bată și se scuză zicând că adversarul lui a început. Câți oameni în toată firea rămân din acest punct de vedere toată viața niște copii!

Fată de oamenii cari ne fac rău, șă știm a vedea în actele lor fructul numai al acelor gânduri pe care le permite mentalitatea lor

de moment, și să evităm de a ne lăsa molipsiți de acea stare sufletească pe care o blămăm în ei înșiși; să rămânem liniștiți și indulgenți, ceeace nu înseamnă lași; trebuie mai multă forță pentru a-ți păstra calmul decât pentru a te deda furiei.

Să ne dăm înapoi dacă adversarul nostru e îndărătnic la sfaturile noastre. Și dacă, din potrivă, credem că-i vom putea schimba dispoziția sufletească, să o facem cu blândețe, prin expunerea clară și limpede a situațiilor reciproce.

Înainte de toate, să știm a recunoaște propriile noastre greșeli, sau, în lipsa lor, să înțelegem că acțiuni care ne-au părut nouă legitime, au putut fi interpretate de adversarul nostru într'un chip defavorabil; să nu-i facem prea mare vină din această lipsă de pătrundere.

Dar nu numai în fața răutății ne irităm noi. Ne mai lăsăm să fim enervați și de felul de a lucra al altora, de cele mai nevinovate manii ale lor, fără a ne gândi că și noi poate avem din acestea. Ne lipsește răbdarea și față de ai noștri, chiar când ei sunt bolnavi; prea repede găsim că sunt exigenți, iar când noi suntem suferinzi, pretindem fel de fel de atenții, fără a ne îngriji de oboseala pe care o pricinuim.

Când cineva vrea să ne aducă la sentimente mai bune, nu prea suferim încălcarea aceasta în viața noastră; trebuie să se umble cu mânuși când ni se vorbește. Din potrivă, când cre-

dem că noi trebuie să ne luăm un rol de educatori, vrem să fim înțeleși dintr'o dată, ascultați, și ne facem observațiile pe un ton înăcrit, siguri fiind de neîndoelnică lor justetă. Ne-ar trebui o mai multă îndoială în ce privește infailibilitatea noastră și mai multă răbdare în îndreptarea mentalității altora. Ar trebui mai ales să ne probăm aptitudinea educatoare, aplicând-o mai întâi asupra noastră înșine și să dobândim acea stăpânire de sine a cărei lipsă o constatăm cu atâta nerăbdare la ceilalți.

Ne irităm nu numai împotriva altora, dar chiar împotriva noastră înșine. Ar fi bine dacă ne-am mulțumi să ne zicem cu modestie: ce prost sunt!

Intocmai ca copiii, suntem nerăbdători că nu reușim pe dată în treburile noastre, în loc să ne apucăm de ele 'cu mai mult calm și răbdare. Și nu suferim doar pe urma prezentului, ci retrăim și trecutul, pentru a evoca toate imaginile mentale întristătoare; târâm după noi ghiuleaua amintirilor, fie că e vorba de evenimente independente de voința noastră, asupra cărora ar fi trebuit să trecem cât mai repede cu buretele uitării, fie că întreținem veșnicul și inutilul regret al greșelilor comise.

Regretul, este amintirea durerii trecute, cu sentimentul că ea ar fi putut să fie evitată, dacă am fi fost mai cu băgare de seamă. Dar la ce slujește acest regret amorțitor, dacă privim spre un trecut? Nu există decât un singur lucru de reținut în această amintire:

e înfățișarea greșelei comise, spre a o evita în viitor.

Regretul ne cuprinde atunci când am neglijat să ne luăm precauțiunile, cînd am lucrat în grabă, într'un chip nesocotit. El devine *remușcare* atunci cînd am călcat legile morale din care ne-am fi făcut un Ideal. Intensitatea remușcării dă măsura moralității noastre, adică a dragostei noastre de virtute; e o trădare în această lipsă de fidelitate față de Idealul nostru, pe care ne-o reproșăm întocmai ca și sentimentele rele pe care s'ar putea să le avem față de cei pe cari îi iubim.

Se va zice poate că cel care n'are remușcări e mai scuzabil, fiindcă în adîncul sufletului său nu există bariere morale; el e inconștient de răul ce-l face. Cultura morală, dimpotrivă, face sufletul tot mai simțitor și fiecare infracțiune e pedepsită prin suferinți intime; aceasta e sancțiunea responsabilității noastre personale.

Să constatăm greșelile noastre, dar să nu rămânem într'o stare de tristețe, penibilă și pentru cei ce ne înconjoară și pentru noi înșine. Remușcarea e câinele ciobănesc care dă cu colții în oaia ce se depărtează de turmă; el nu trebuie să continue a o mușcă cînd ea a intrat în turmă.

Pricepem remușcarea în crimă, cînd culpabilul suferă cu atît mai mult, cu cît el va recunoaște mărimea greșelei sale; ce stranie contradicție, la prima vedere, în această pedeapsă, cu atît mai severă, cu cît sufletul e

mai delicat și care, dinpotrivă, cruță pe amoral. În schimb însă, căința își are bucuria ei și ea ne împinge cu mult mai imperios spre Idealul visat.

În viața noastră, în care regretul e mult mai frecvent decât remușcarea, să evităm a prelungi suferința morală, întrucât ea paralyzează eforturile noastre spre bine. E bine să simțim toată asprimea blamului ce ni-l adresăm, dar să ne gândim cât mai curând la o îndreptare, care nu e cu puțință decât într'o dispoziție curagioasă. Ca și o minge de cauciuc care a atins pământul, trebuie să sărim repede în sus. Indată ce ne-am recunoscut greșala, noi intrăm într'o curbă ce coboară repede spre descurajare; ajungând jos, ne suim într'o curbă ascendentă de hotărâre curagioasă și ne apucăm astfel cu o bucurie crescândă de munca reparației.

Necesitatea de a isprăvi repede cu remușcarea zadarnică, sau de a o pune în serviciul ridicării noastre înșine, nu a intrat încă în capul tuturor, și vedem nenorociți—sunt puși și ăștia tot în sertarul cel prea plin al neurasteniei,—cari își petrec viața lor încovoiați sub regretul trecutului. Dar cât de repede înțeleg ei când, aprobându-le pocăința, vom să-i readucem pe drumul cel drept! Ei văd îndată că nu pot intra pe această cale decât cu capul sus, mergând vesel spre țelul care e: perfecționarea mentalității lor.

Ne trebuie răbdare, o răbdare neistovită, pentru a suportă zi cu zi tot ce ne aduce viața: con-

trarietățile, nefericirile, boala, suferințele morale; aceste din urmă sunt cu atât mai amare cu cât le-am creat prin propriile noastre greșeli. Intocmai ca pilotul în mijlocul stâncilor și al furtunei, noi trebuie să ne păstrăm sângele rece care singurul ne poate salva, pe noi și pe cei ce-i avem în sarcină. A ști să suferi, e prima condiție a acestei răbdări curajoase.

CURAGIUL

Se zice că Alphons, Daudet a dăruit unuia din feciorii săi un inel pe care era gravat cuvintele: *Memento vivere*. Aceasta e deviza unui curajos optimism.

Pesimiștii vor zice că nu-i nevoie să ni se amintească că trebuie să trăim; povara existenței li se pare prea adevărată și apăsătoare.

A suporta viața gemând, nu înseamnă că trăești. Viața trebuie să fie activă, veselă. Ea e atât de scurtă încât e păcat să pierdem din ea fie și câteva secunde într'o tristețe, penibilă pentru noi și neplăcută pentru ceilalți; noi risipim, dedându-ne sentimentelor triste, micul capitol de fericire de care ne-am putea bucura pe această lume. Ar fi mai bine ca, împreună cu Montaigne, să zicem despre tristețe: „Sunt dintre cei mai feriți de această pasiune și nici nu-mi place, nici n'o prețuesc“.

E adevărat, că nu toată lumea posedă această

frumoasă sănătate mintală, și cei cărora viața li se pare aspră, vor găsi o crudă ironie în încurajarea de a înțelege viața cu voioșie. Intr'adevăr, această veselie de a trăi e de negăsit dacă o căutăm printre evenimente. Cei mai privilegiați nu vor găsi în existența lor decât câteva perioade scurte de fericire ușoară, adusă prin concursul împrejurărilor; această fericire nu e accesibilă decât tinerilor, la vârsta în care se găsesc reunite forța, sănătatea, nepăsarea tinerească, ajutate de succes în cariera aleasă. Câți nenorociți au trebuit de mai înainte să renunțe la toate aceste satisfacțiuni!

Sub influența eredității, a atavismului, adesea din vina părinților, din pricina condițiilor igienice defavorabile, mulți copii se nasc odată cu boala și nu se vor bucura niciodată de sănătate, bunul acesta atât de prețios. Dar și mai oropsiți sunt acei pe cari natura i-a înzestrat cu o predispoziție tristă, acele „suflete dureroase“ cum le numește W. James, care nu pot acționa decât pe dos, în senzul tristeței, coardele lor psihice, cedând sub presiunea brutalităților existenței.

O vizită într'un spital de copii ne desvăluie această oribilă mizerie fiziologică, cu atât mai revoltătoare cu cât cei cari sufăr sunt fără nici o vină și se prevede toată asprimea vieții lor ulterioare, cu toate că adesea ei nici că par a se gândi la aceasta. De altminteri însă, în acest locaș al suferinței simțim planând îngerul curagiului, al veselei resemnări, evocat de altruismul acelor cari leagă aceste răni

și încălzesc aceste suflete zdrobite. E mult mai multă drăgălășie în atmosfera aceasta decât în veselia zgomotoasă a unei cete de școlari fericiți. În mijlocul tuturor acestor necăjiți există o suferință bună; există speranța de a le împruțina prin igienă publică și particulară, prin toate acele opere de solidaritate omenască, care trebuie să ia un loc din ce în ce mare în ocupațiunile noastre. Boala sufletească se observă mai rar la această vârstă, în chip firesc îndrumată spre veselie și asupra căreia n'apasă încă rezponsabilitățile. Dar, încă din adolescență vedem apărând suferința psihică, stările mentale pe care astăzi le calificăm de neurastenii și în care domină nehotărârea, scrupulul, lipsa de încredere în sine, teama aceea de a trăi, care provoacă o lamentabilă inaptitudine de a se bucura de puțină fericire și produce dorința de sinucidere chiar și la copii. Se văd fetițe, care, urmărite de teama boalei, a morții, nu se pot deda un moment măcar bucuriei naive a copilăriei.

Acești martiri ai eredității și ai educației greșite sunt foarte numeroși. Lumea nu-i înțelege; îi tratează cu asprime. Nu există spitale cu paturi albe și curate, nici fețe blânde de surori de caritate, nici medici de o bună-tate mai puțin aspră, pentru acești nenorociți al căror suflet este suferind și cari au nevoie în același timp să fie și de plâns și ajuturați. Nu știm unde să-i clasăm; azilul de alienați, care ar părea indicat, ar fi pentru ei o temniță; familia, care ar trebui să fie un refugiu,

e locul unde a clocit boala, nu numai pe calea fatală a eredității psihice, dar și pe a educației, prin contagiunea mentală. Părinții, de cele mai multe ori nu recunosc aceste înrudiri de mentalitate și deși tot atât de bolnavi de spirit ca și lepădătura lor, îi reproșează totuși acestuia păcătoșia.

La acest „subiect zădarnic de minune, divers și schimbător“ care e omul, surprindem contradicțiuni uimitoare. Cutare, care e inteligent în ce privește studiile sale, e cu totul lipsit de acea pătrundere morală care determină conduita—și—și fărâmițează existența prin slăbiciunile sale; cutare fată care se istovește în opere de altruism și trăește în spiritul unei religii sincere, luptă fără succes contra unui egoism înăscut atât de contradictoriu cu devotamentul ei, încât s'a crezut necesar să se inventeze cuvântul „egotism“ și să se vorbească de dispozițiuni „egocentrice“ spre a nu atinge susceptibilitatea bolnavilor.

Și aici boala nu este incurabilă. Trebuie mai întâi să vezi chipurile îngrijorate ale acestora, iluminându-se sub acțiunea unei ortopedii răbdătoare, indulgente și încurajătoare, pentru ca să poți înțelege frumusețea unei „medicină a spiritului“, emanațiune directă a unei morale raționale.

Ar trebui ca odaia de primire a medicului să devină un dispensar psihoterapic, în care să nu se distribuie rețete pentru farmacie, dar în care să se arunce cu nemiluita în mintea bolnavului toate aceste argumente ale rațiunii nu reci, dar senine, căci numai ele pot îndrepta,

toate -defectele mentalității noastre înăscute sau dobândite.

Ce să mai zicem de acei nenorociți, și mai numeroși, cari posed sănătatea fizică, darurile inteligenței, împrejurările cu totul fericite ale vieții, dar cari se rătăcesc pentru că n'au primit educația prin care să-și poată desvoltă viața lor morală? Ei trebuie să-și dea seamă că n'au dreptul să se plângă ca și desmoșteniții; ei trebuie să găsească în ei înșiși forța de a lupta contra tendințelor rele, nu printr'o voință chimerică, dar printr'o intensitate de vedere morală pe care o desvoltă cugetarea meditativă. Eu nu le reproșez nici decum insuficiența lor morală; n'a știut nimeni să le infiltreze aceste idei-forțe; ei n'au gustat până acum farmecul puternic al acelei educații prin sine însuși; n'au văzut „la ce servește aceasta“ și trebuie să le-o spunem.

Acum, când ei sufăr și-și dau seama că au pășit pe o cale greșită, e momentul să-i re-deșteptăm, să le arătăm absoluta necesitate a curagiului, să le zgândărim acest curagiu, arătându-le recolta prețioasă pe care o vor culege adică fericirea.

Descurajarea e întotdeauna rea; ea agravează toate situațiunile; o putem scuză, n'o putem însă aproba. Nu-i destul să recunoaștem acest adevăr logic; trebuie să ne ciocănim cu el capul, pentru ca el să devină un sentiment, să-i dăm, adică, o expresiune vie.

Obişnuiesc să spun bolnavilor mei: „Descurajarea este o băutură otrăvită și amară în

același timp: două motive imperioase pentru a nu te atinge de ea“.

Inseamnă oare aceasta, că vom reuși întotdeauna a ne sprijini pe acest sfat? Oh, nu; nu-i zi în care să nu avem descurajări, scăderi ale barometrului moral; dar ele nu trebuie să dureze. De îndată ce le lăsăm să pătrundă, constatăm amărăciunea lor și îndată ne și gândim la puterea otrăvitoare a băuturii.

Ideea că descurajarea este o otrăvă, trebuie să joace rolul de bandă directrice în jocul minții noastre. Ca și bila aruncată pe o suprafață plană și care n'a atins încă banda elastică, tot astfel și descurajarea face irupțiune în sufletul nostru și-și continuă drumul; dar, îndată ce ea se lovește de obstacolul pe care-l constituie ideea morală, bila deviază și reprezentările noastre mintale reintră în ordine.

Întotdeauna, dar întotdeauna trebuie să deșteptăm în sufletul nostru curajul, să însuflețim drapelul care ne conduce. Trebuie ca ideia-forță să se așeze în fundul sufletului nostru, gata să descleșteze energiile noastre atunci când momentul a venit. Acest lucru a fost de minune înțeles de către filozofii antichității, cari vedeau în rațiune și într'o dialectică strânsă, pusă în joc față de sine însuși, remediul slăbiciunilor noastre morale.

După cum sunt și spiritele, tot astfel e nevoie de mai mult sau mai puțin timp pentru așezarea acestor principii morale în adâncul sufletului nostru. Ideile ce ni se transmit se asea-

mână cu nisipul fin aruncat pe suprafața apei; el plutește câteva clipe, apoi scoboară mai mult sau mai puțin încet, potrivit densității lichidului — și se așează în straturi în adâncime.

Tot astfel și cu ideile. Oricât de simple ar fi ele, — și ne putem noi oare închipui o idee mai clară ca aceea a nefolosinței și a nocivității descurajării? — ele rămân multă vreme la suprafața înțelegerii noastre. Cu timpul numai, ele descind și formează acel depozit dens care constituie conștiința noastră, personalitatea noastră morală. Atunci numai, ideea-sentiment acționează asupra noastră și ne dă o forță pe care n'am fi crezut s'o posedăm. Tot astfel și cu imboldul ideilor religioase; mulți le-au admis și le apăară cu o hotărâre puțin creștinească; asta înseamnă că ele nu sunt îndeajuns de trăite, nu sunt în destul de complet gândite, pentru a putea determina actul virtuos.

Nu-i de ajuns să combatem descurajarea; ci trebuie să mergem până la acel curaj pe care-l excită dificultatea; ca și un cal de rasă, trebuie să depunem cu atât mai mare ardoare la trecerea obstacolului, cu cât acesta este mai înalt.

Un tânăr țăran neurastenic îmi povestește într'o zi neajunsurile sale și-mi semnală nouile sale necazuri, care formează picătura de apă ce face ca paharul să se reverse. Pentru a-i fixa ideile, făcui o comparație, zicându-i: „Ești la gimnastică: profesorul îți cere să sări peste o frânghie întinsă la o înălțime de șaiszeci

centimetri dela pământ. Ți-a fost cam greu să sări peste ea; acum o ridică la șaizeci și cinci centimetri; ce trebuie să faci?—Să-mi iau mai mult vânt, răspunse el fără șovăire“.

Firește, pe măsură ce dificultățile se măresc, trebuie să ne luăm mai mult avânt; e evident că dacă bariera se ridică și curajul scade, neizbânda este sigură.

Și apoi nu-i așa ușor ca întotdeauna să păstrezi acest curaj neturburat. Trebuie să scuzăm cu o profundă compătimire acele ore de oboseală prin care trec nenorociții cărora le lipsește sănătatea, o anumită îndrăzneală, și cari n'au găsit în calea lor, nici simpatia încurajătoare, nici ajutorul persistent — și cari luptă contra soartei lor cu o statornicie ce ar părea inaccesibilă puterilor lor. Nu trebuie să-i zgâlțâim cu bruschețe dojenindu-i; ar fi o cruzime. Numai o deplină simpatie, născută dintr'un sentiment pe care noi înșine nu l'am putea simți mai bine, le poate infiltra încetul cu încetul acel sânge cald care excită avântul.

Reflexiunile de acest gen dau întotdeauna curaj și sfârșesc prin a influența sufletele bolnave. Mi s'a întâmplat să văd trecând luni de zile fără ca această filozofie să fi putut modifica mentalitatea unui bolnav, și cu toate acestea veni ziua în care resortul dobândi o forță suficientă.

Adesea curajul se naște din excesul descurajării, în temeiul însuși al suferinței persistente și crescânde pe care acest exces o

creează. Ca și animalul fricos din fire și care se vede strâmtorat, tot astfel și noi facem față dificultăților. Și acestui caracter presant al necesității s'ar putea atribui în parte faptul că noi ne păstrăm curajul în evenimentele mari ale vieții, pe câtă vreme în mijlocul multiplelor supărări zilnice îl lăsăm să se fărimiteze.

„Recunosc, îmi zicea o femeie inteligentă, toată dreptatea acestor vederi; văd limpede necesitatea de a-mi reprima emotivitatea, de a-mi suprima temerea; dar când se întâmplă ceva care mă mișcă, raționamentul, care ar fi trebuit să mă salveze nu-mi vine decât după cinci minute mai târziu“.

Aceasta ni se întâmplă tuturor. Se petrece la fel cu această dialectică sentimentală, ca și cu scrima. Multă vreme apărarea noastră nu va izbuti decât după lovitura adversarului; dar încetul cu încetul, prin exercițiu, mișcarea de apărare devine mai promptă și vom ajunge odată să-i întoarcem arma înainte ca a sa să ne fi atins. Tot astfel să ne exercităm în apărarea morală, și vom înlătura înfrângerile.

Multe persoane semnaleză în ele o altă contradicție: aceea că știu foarte bine să dea un sfat altora, să le ridice curajul, dar nu izbutesc să învingă proprii lor slăbiciune. Nu-i așa că în această luptă a propriilor noastre interese morale, este un element emoțional care turbură oarecum judecata noastră și ne pune în nehotărâre? Astfel, acela care va da vecinului său sfaturi înțelepte de cum să-și pla-

seze banii, nu va avea întotdeauna aceeași judecată promptă și sigură când va fi vorba de propriile sale afaceri; și aceasta, pentru că acum e vorba de interesul său.

Alții, din potrivă, poate mai altruști în aceleași împrejurări, se vor teme mai mult de a sfătui pe semenii lor decât de a lucra pe seama lor proprie, și curagioși aproape fără efortare, ei nu vor cuteza să ațâțe această virtute la altul.

Ce ființă necumpănită este omul în schimbările sale neîncetate de mentalitate, care par că țin și de cauze fizice interne, de destinderea coardelor mintale, ca și de cauze morale, de asociații de idei descurajătoare!

Individul, care se cunoaște și se observă fără neliniște hipocondrică, surprinde neîntrerupte salturi în ființa sa intimă, inegalități de dispoziție, care persistă chiar dacă el știe să le ascundă de ochii altora și nu le îngăduie să se traducă în fapte. Se ivesc nori cari întunecă cerul nostru moral, fără ca să putem observa cauza acestei schimbări de timp. Sunt o mulțime de oameni, cari, mai ales când sunt obosiți, simt oscilând sufletul lor ca un barometru în anotimpurile schimbătoare. Cel mai mic eveniment supărător, cea mai mică neizbândă în lucrurile cele mai puțin importante, desfășură fără încetare un vâl de tristețe, care ar putea să-i facă să spună cu privire la un bagatel, că viața nu merită osteneala de a fi trăită. Din fericire, aceste firi impresionabile sunt adesea tot atât de ușor de ridicat pe cât

de doborât; pentru aceasta, e de ajuns o vorbă bună, o ceașcă de cafea sau o țigară în fumul căreia evocăm imaginea acelei ușoare dezinvolturi care ne ajută să trecem peste dificultățile vieții.

Să întretinem mereu acest curaj surâzător; el nu trebuie să fie un stoicism aspru, amar, ci o bravură ușoară, ca aceea a nobililor de odinoară cari mânuiau cu dibăcie sabia ușoară. Trebuie de cu dimineață să ne punem în această dispoziție războinică, să ne facem toaleta morală și să ne îmbrăcăm în zale. Și atunci să putem spune: Ori și ce mi-ar aduce ziua de astăzi, oboseală fizică, muncă intelectuală, emoțiuni morale, sunt gata, mijloacele îmi permit aceasta.

O altă imagine se prezintă adesea spiritului meu când simt că se ivește slăbiciunea în fața datoriei de îndeplinit: Înainte, să cânte muzica regimentului, și pasul va deveni voios!

C A S T I T A T E A

Scriind cuvântul castitate, așa de rar sub condei, încât are un aer arhaic, îmi pare că aud, în toate limbile, bătaia de joc a oamenilor, la care se adaogă și râsul cochetelor; văd zâmbetul discret, dar tot ironic, al multor femei cinstite; surprind și plânsul acelor care au văzut năruindu-se visurile lor de fericire.

Când acum de curând, la Paris, câți-va oa-

meni de inimă, catolici, protestanți și liber-cugetători, s'au întrunit pentru a lucra împreună la purificarea moravurilor, au fost fluerați, huiduiți, — veți crede că de plebe—nu, de către elita tinerimii, studenții universității și elevii școlii de Bele-Arte.

Pentru ce această quasi-unanimitate în revoltă, îndată ce cineva îndrăznește să recomande în acest domeniu stăpânirea de sine ?

Pentru că nu trebuie nimeni să se atingă de acest drept al oamenilor la amor. Nu este el oare legea naturală, instinctul primordial, indestructibil ?

Departe de mine gândul de a condamna amorul, chiar atunci când e redus la senzualitatea cea mai animală ; n'ași vrea să fac din om un eunuc mintal care să se sustragă printr'un ascetism continuu dela robia pasională. Înțeleg însă prin castitate, după dicționar, „abținerea dela plăcerile ilicite și stăpânirea cinstită în plăcerile permise“ ; nu vorbesc aici de acea abținere completă și definitivă, împotriva naturii, care făcea pe Cristina a Suediei, acea regină dezechilibrată dar spirituală, să spuie : „Prea mulți oameni jură castitate, pentru a o păzi“. Ceeace nu înseamnă că această virtute supremă ar fi inaccesibilă unor suflete superioare, dacă împrejurările ar cere-o.

Amorul sexual nu este nici pur nici impur, este firesc ; nu este nici frumos, nici urât, este instinct ; una din greșelile puritanismului creștin este aceea de-a privi ca

josnic, rușinos chiar, actul care ne-a dat viață. El copilăroasă această groază de nud care a făcut să se drapeze în urmă frumoasele corpuri ale lui Michelangelo din „Judecata de apoi“, care a osândit madonele care dedeau sânul pruncului divin și a acoperit cu frunze de viță nuditățile antice.

Nu, corpul omenesc e frumos când e sănătos; instinctele sale nu sunt „jugul groaznic al animalității“, cum exclamă teologii, ci desfășurarea acelei bucurii de a trăi, animală și sănătoasă, care se găsește în profunzimea energiilor noastre. Intr'un spiritualism fals, ne silim să nu vedem înrâurirea pe care o are asupra mentalității omenesti pasiunea amoroasă; se pare că ne-ar fi rușine de ea; alții simt prea bine robia în care trăiesc, dar fariseismul este încă o virtute de societate. Judecând după exterior, s'ar crede omenirea asexuată.

Din punctul de vedere natural, amorul liber are mai întâi dreptul la viață, acest amor aprins de farmecele fizice, grosolan în egoismul său inconștient, schimbător chiar, — căci uniformitatea este dușmana plăcerii, — acest amor pe care-l caracterizează frații Margueritte în următoarea frază desfrânată : „acele întâlniri încântătoare, în care femeea, pasăre călătoare, după ultima sărutare, își netezește penele și-și ia zborul“. Da, nu văd în această imagine decât ceva drăguț, grațios, dar este amorul animal în toată spontaneitatea sa organică.

Acesta e oare idealul omenesc? Nu.

În mândria sa cam copilăroasă, omul s'a izolat de lumea animală sau a consimțit să fie pentru naturaliști primul animal din ordinul primatelor, și-a decernat singur titlul de homo sapiens și aceasta ar trebui să-l oblige la mai multă demnitate.

Amorul nu mai este pentru el rezultatul unei simple impulsii organice; la om amorul nu naște dintr'o trebuință periodică, imperioasă, care atrage pe bărbat și pe femei la împreunarea procreatoare; el depinde mai mult de imaginație, de reprezentările mintale totdeauna accesibile educațiunii.

Omul se scoboară mai jos de brută când se lasă în voia visărilor desfrânate; și dimpotrivă se ridică prin cugetarea etică la o concepție mai frumoasă a amorului când pune în primul rând sentimentele de iubire adevărată, când unirea sufletelor întregeste unirea trupească.

Viața în comun ne impune, nu ca o constrângere, ci ca un bine prețios și pentru ceilalți și pentru noi, îndatoriri care îngrădesc impulsunile noastre pasionale. Omul își ia, față de tovarășa lui, față de ființele care nasc din această unire, responsabilități care cresc pe măsură ce se dezvoltă nevoile de ordin fizic și moral.

La omul sălbatic, grija de progenitură, poate fi redusă, ca la animal, la instinctul conservării rasei, la ocrotirea noilor născuți, la cultura lor fizică, până ce copiii sunt în

stare să se mențină singuri; nu e prea mare deosebire între aceste societăți primitive și colivia în care se înmulțesc iepurii de casă, femeea nu e încă tovarășă, nefiind decât un instrument de plăcere și vită de muncă.

Dar această viață fizică nu ne ajunge; trăim o viață intelectuală și morală; vibrăm de sentimente streine mentalității animale.

Amorul nu ne înlănțuie numai prin legăturile capriciului de dragoste, prin atracția reciprocă de ordin sexual; el trezește sentimente de simpatie, rezultând din comunitatea aspirațiilor intelectuale și morale; el tempează prin respect impulsivitatea pasională. Logodna este începutul unei vieți de înțelegere intimă care ar trebui să se continue în căsătorie, este o operă de dezvoltare sufletească, nu numai în vederile strâmte de egoism familial, ci într'un spirit larg de solidaritate socială. Se creiază o nouă familie și noi îndatoriri se impun, strângând legătura conjugală și făcând încă mai necesară cooperarea soților în căutarea binelui general. Nu datorăm copiilor noștri numai pâinea cea de toate zilele, îngrijirile care le asigură dezvoltarea fizică și intelectuală, trebuie să le lăsăm o moștenire mult mai de preț: acel fond de idei morale care se numește conștiință, acele principii diriguitoare care-i vor orienta pe calea binelui.

E destul să se ia în seamă aceste urmări ale actului de amor, acest lanț de îndatoriri totodată serioase și plăcute de îndeplinit,

pentru a vedea că amorul uman nu-și poate afla mulțumirea decât în căsătoria monogamă, care urmează unei tinereți caste și lipsită de ușurătatea care i-ar compromite ținta etică.

Știu, cât face să râdă pe oameni, chiar pe cei ziși serioși, ideea castității în tinerețe. Nu se repetă oare atât de des că femeea e monogamă, dar că bărbatul e poligam ? Se pare că s'ar admite o lege naturală în această lipsă de armonie turburătoare. Marcel Prévost punea odată întrebarea dacă într'adevăr ar fi soți care să nu fi „servit“ niciodată.

E adevărat că sunt motive pentru acest contrast. Amorul pentru femei este opera unei vieți întregi; femeea nu se oferă, ea se dă într'o pudoare firească, pe care o pot înfrânge numai sentimentele de simpatie reciprocă, comunitatea îndatoririlor familiare; ea este mai mult mamă decât soție și acceptă cu un stoicism curajos grelele sale datorii.

Bărbatul este din fire mai egoist; rolul său e mai trecător. Impulsiunea senzuală care îl împinge la atac este mai imperioasă ; el n'are dela început în suflet acea pudoare înăscută care potolește violența simțurilor. Ocupat în afară, făcând față vieții, el își dezvoltă calități de energie cam soldățească, întărind egoismul său natural.

Aceste deosebiri între temperamentul masculin și cel feminin se regăsesc la animal și ar fi nedrept să se facă o vină omului din această asprime, această impulsivitate care

îi fac virtutea mai dificilă. Trebuie să ținem socoteală și de viața în afara mediului familiar, de molipsirile totdeauna prezente ale viciului și atunci nu vom mai încercă să punem pe același plan băeții și fetele, nu vom mai cere bărbatului blândețea, pudoarea, care ne plac la femei, căci în modul acesta ar avea înfățișarea efeminată a lui Apollo Musagetul.

Știu foarte bine că ar fi cu neputință să se ceară castitate dela mulțimea care suferă zilnic îndemnul viciului în aglomerațiunile dăunătoare ale vieții militare, pentru nomazii de toate profesiunile care trebuie așa de des să renunțe la viața conjugală. Starea sufletească a acestor mulțimi nu e prielnică culturii morale, și prostituția, tot așa de veche ca și omenirea, va rămâne ca o pată care arată neputința noastră de a creia pentru toți o viață armonioasă și sănătoasă. Nu mă miră aceste dezordine ale moravurilor ca și existența alcoolismului și nu mă legăn cu speranța de a vedea dispărând în curând aceste flagele ale omenirii.

Ceeace mă uimește, ce mă revoltă este faptul că văd indulgența pe care o au față de stricăciune acele clase sus puse, care tocmai s'ar părea că sunt ocrotite prin cultura lor intelectuală.

Nu mă miră de loc faptul că în lumea teatrelor și la romancierii noștri la modă, rareori se întâlnește această castitate voită, care nu e rezultatul unei răceli naturale, ci al cu-

getării etice, date fiind molipsirile mediului. Dar ce să spunem de acei critici literari și artistici care ne'ncântă prin finețea observațiilor psihologice, ascuțimea vederii morale și ale căror amoruri și obicinuințe de senzualitate josnică le aflăm într'o bună zi? Și poeții cari știu să cânte atât de bine amorul și ne înșală, acoperind cu vălul versurilor frumoase vulgarul lor erotism! Adeseori, totuși, ei au suferit, și plângerile lor ar putea să ne servească de învățătură. Dar aceste mizerii se uită și

Rolla fit à vingt ans ce qu'avaient fait ses pères.

Pentruce operele de imaginație ale scriitorilor noștri celor mai buni, acești incomparabili cizelatori de fraze, să fie pătate de vulgaritatea respingătoare a subiectelor, îndată ce vine vorba de dragoste? Pentruce această plăcere, care, după masă, la țigări, face pe bărbați să semene cu niște maimuțe desfrânate?

Sunt unii medici moraliști care chiamă higiena într'ajutor, în lupta împotriva viciului; de sigur că e mai bine așa decât să se încurajeze desfrâul sub pretextul igienei. Incredători în știința lor, ei arată tinerilor primejdiile care-i amenință, diferitele boale venere pe care le descriu amănunțit. Germanii numesc acest lucru: a zugrăvi diavolul pe perete.

Tristă morală, în rezumat, e morală temerii, fie ea și eficace. Dar nu e nici eficace, și cu

toate povestirile, numărul „avariațiilor“ nu scade. Bărbații urmează să se expue la aceste pericole, să-și compromită adeseaori pentru totdeauna sănătatea fizică și mintală; pentru o vulgară satisfacere a pasiunilor, ei nu stau la îndoială de a risca să transmită boala lor soției pe care și-au ales-o, copiilor pe cari îi procreiază. Acesta e tristul spectacol pe care ni-l dă nu numai plebea ticăloșită și alcoolică, dar și aristocrația, burghezia bună, clasele conducătoare, care se simt chemate să apere ordinea socială.

Fără îndoială, considerațiunile igienice pot jucă un rol în profilaxia viciului, dar castitatea rațională trebuie să se întemeeze pe vederi mai largi, mai pure, pe sentimentul de solidaritate omenească. Trebuie să fugim de rău, nu numai pentru că e primejdios pentru noi, dar pentru că e „rău“. Și unde este răul în acest amor al cărui caracter firesc și a cărui legitimitate le-am recunoscut așa de cinstit? Lăsându-ne în voia dragostei în afară de căsătorie, dintr'odată despoiem amorul de bazele sale etice, de sentimentele de altruism care-i împlânzesc caracterul său fundamental egoist.

Amorul conjugal se sprijină pe atracția sexuală, pe unirea intelectuală, pe comunitatea de aspirațiuni morale. Dacă această întreită înțelegere nu poate să fie în totdeauna de la început, ea ar trebui să fie creiată pentru a asigura puțină fericire soților. Lipsit de elementele sale spirituale, redus la plăcerea

sexuală, amorul ne scoboară sub animal; devine atunci atât de grosolan, încât un om de gust s'ar abține, chiar când simțurile i-ar fi atâtea.

Viața galantă presupune o decădere, o slăbire a sentimentelor altruiste care se găsesc la baza oricărei morale. Trebuie să fi pierdut respectul personalității omenesti și al bună-tății pentru a te bucura fără rușine de înlesnirile prostituției oficiale sau clandestine, pentru a nu considera femeea decât ca un instrument de plăcere, pentru a-i cere dez-mierdarea fără a-i da afecțiunea.

Point d'amour et partout le spectre de l'amour.

Mozart scria odată, în mijlocul ispitelor vieții de teatru, că numai gândul nesuferit că un bărbat ar putea să întoarcă o femeie de la calea cea dreaptă, eră destul pentru a-l ocroti. Iată care ar trebui să fie starea sufletească a tinerilor noștri cu educațiune morală, singura care poate da tăria de-a rezistă la pornirile pasiunii. Și să nu se obiecteze că acest respect este datorit numai femeii zise cinstite, și că Mozart, în aceste frumoase cuvinte, nu osândeà decât seducțiunea exercitată de numeroși desfrânați. Cea mai josnică prostituție are dreptul la bună-tatea noastră; chiar nenorocirea ei îi atrage în special bunăvoința noastră.

Responsabilitatea în viciu nu se împărtașește; ea este întregă pentru fiecare din complici. Ar trebui să simțim prin intuiție

că nu trebuie să aducem fetei de lucrător, de mic burghez, insulta care, n'am vrea să se aducă surorii sau fiicei noastre.

Sentimentele religioase cinstite ar ajunge să facă posibilă, chiar ușoară, această castitate și să opue o graniță solidă viciilor. Dar vai, tocmai în acest domeniu se constată caracterul superficial al acestei pietăți; religia șubredă, foarte răspândită de altfel, duce casă bună cu stricăciunea. Nu e de ajuns o profesiune de credință și obiceiuri culturale impuse de mediu. Stăpânirea de sine nu se câștigă decât prin reflexiune constantă; ea se întemeiază pe vederi clare de determinism moral, care făcând pe oameni egali, creiază o adevărată modestie. Această stăpânire reclamă indulgență pentru ceilalți, legată cu severitate, față de tine însuși, curaj în lupta împotriva pasiunilor, moderațiune chiar în plăcerile îngăduite care ar putea să ne rătăcească. În acest domeniu al moralei sexuale, omul cel mai bine înzestrat simte necesitatea efortului moral sau, cum am definit, nehotărârea dureroasă a balanței cugetătoare. În unul din talerile balanței este o greutate enormă de senzualitate înăscută și legitimă, în celălalt, greutatea adesea schimbătoare a principiilor morale. Pe când impulsivitatea pasională rămâne mereu puternică, motivele rațiunii par a constitui o greutate supusă la volatilizare. La cei mai mulți oameni, ea cântărește așa de puțin încât balanța cade dintr'odată de partea rea; la alții, ea oscilează când

deoparte, când de alta. Numai acela care și-a întemeiat moralitatea pe un ideal, pune capăt șovăelilor și rezistă victorios.

În zilele noastre căsătoria este din nou atacată. În ochii lui Paul Margueritte ar fi ceva schimbat pe lume, adică am fi în ajunul unei revoluții în acest domeniu. Mai curând cred că nu va fi nici o schimbare în bine prin mijloacele care se indică.

Divorțul înlesnit nu ne va mântui. Fără îndoială, el va sfărâma jugul pe care mulți și l-au pus de gât, adesea din lipsă de prevedere și stăpânire de sine. Va fi un bine; dar nu este nici o idee-forță în consacrarea legală a unei rupturi deja săvârșite. Frecvența acestor despărțiri ar putea cel mult să încurajeze ușurința în încheerea legăturilor matrimoniale.

Amorul liber, chiar în concepțiunea generoasă a unei Ellen Key, nu ne va da mai multă forță și prin urmare nici fericire.

În fine, foarte modern, Leon Blum, constatănd călcările neconținute ale moralei, evită în mod ingenios delictul, suprimând legea. De acum înainte tinerii și fetele, căci autorul e feminist, vor petrece atâta timp cât le va plăcea și nu se vor căsători decât când vor fi copti pentru viața conjugală.

Nu, aceste visări nu vor înlesni virtutea. Ea nu este cu puțință decât în respectul constant al unui ideal, care se impune spiritului nostru numai prin puterea adevărului său.

Veracitatea, ea singură, constituie una din

cele mai puternice bariere morale împotriva imoralității în domeniul sexual. Adolescentul care, într'o sugestibilitate moale față de mediu, își pierde castitatea, se găsește într'o dilemă, care ar fi suficientă să reție un suflet nobil. Intr'un cinism banal, el poate să mărturisească sau să lase să se presupună greșelile sale; cele mai adeseori el știe că va face supărare părinților și va rupe legăturile de simpatie care-l unesc de persoane iubite și respectate. La vârsta când ar trebui să se afirmare rațiunea sa, entuziasmul pentru frumos, superioritatea sa de om, el afișează dimpotrivă cea mai vulgară pasivitate față de contagiunea viciului; este o cădere morală voită, în zorii virilității. Pe de altă parte știu prea bine că el izbutește să se ascundă. Acest tânăr mândru care ține capul sus, și se arată față de oameni cinstit, consimte deci să poarte o mască! Și înșală femei: pe aceea care-i servește plăcerii, pe aceea cu care se va căsători și pe care o vrea intactă, dar nu prea castă; căci ar fi o schimbare în vechile obiceiuri. Acest distins tânăr cade din nori când se îndrăznește a i se vorbi de fidelitate anticipată față de viitoarea soție, și el care are pretenții de spiritualism, mă rog, care declară că este adânc religios, se apără dindărătul necesităților materiale; nu este vicios decât ca măsură de igienă, căci unii medici serioși i-au atras atenția la vârsta de 17 ani, asupra primejdiei continenței; se pare că această virtute duce la neurastenii!

De asemenea se știe, că trebuie să fi petrecut

ca băiat, pentru a deveni un soț model, cumițit de experiență; cu timpul devii așezat și știi să dai fiilor sfaturi bune, să nu faci prostii și mai ales să le evite urmările; trebuie să cunoști viața, ce dracu! O scriitoare germană a exprimat următoarea crudă frază: „Sunt mulți bărbați cari nu-și cunosc femeea și e păcat; sunt multe femei care nu-și cunosc bărbatul și nu e păcat“. Ea uită că sexul slab are și el slăbiciunile lui și că soții fac uneori descoperiri curioase.

Este un fel de continență, nu zic castitate, care n'are nici o valoare morală: este aceea a neputincioșilor, a frigizilor, mai întâi, apoi a timizilor și a nehotărâților, roși de dorinți și reținuți, nu de sentimente morale, ci de frică, de teama molipsirilor, de scandal, de gura lumii, de scrupule religioase fără tărie, pentru că sunt rezultatul unor sugestii pasive.

O castitate reală nu poate fi întemeiată de cât pe vederi clare, pe noțiuni morale, care se adâncesc în mod constant și care ajung să fie iubite.

Moralitatea trecută nu este, de altfel, nici odată o garanție sigură a moralității viitoare. Sunt oameni cari intră în căsătorie caști și încep desfrâurile în urmă; uneori ei au drept scuză faptul că soțiile lor nu erau caste, ci reci; unele femei nu fac deosebirea între o virtute și o infirmitate. Aceste căderi ale celor caști sunt însemnate cu grijă de către acei cari n'au fost caști; ele întăresc ideea

comodă că castitatea este cu neputință și e așa de plăcut să-ți prinzi aproapele în greșală! Unele deformațiuni mintale datorite bătrâneții explică uneori aceste greșeli; ele pot să facă dintr'un adult cast un bătrân satir și dintr'o matroană cinstită, o Messalină cu părul cărunt. Calea moralei sexuale e mărginită de povârnișuri alunecoase și avem nevoie, pentru a nu cădea, de toate forțele morale pe care ni le dă rațiunea etică.

Și ne trebuie această virtute. Desfrâul care e descris în colori plăcute, aduce în urma sa multe alte vicii: disprețul personalității omenești, nesinceritatea, asprimea. Castitatea dimpotrivă, se întemeiază pe bunătatea însăși. Ea se naște din sentimente altruiste și practicarea ei întărește tot mai mult ideea etică din care s'a născut; de aceea Bernardin de Saint-Pierre a putut să spuie: „Castitatea este izvorul de forță și frumusețe morală la amândouă sexele“.

SINCERITATEA

Cât de urâte ne apar defectele văzute de noi la alții! Mai cu seamă unul din ele e demn de ură: falșitatea. Nimic nu e mai dureros decât a fi înșelat, trădat; nimic nu turbură mai adânc relațiile sociale, ca minciuna. Cu toate că știm cu toții aceasta, cât de rar însă se întâlnește sinceritatea! Ea apare ca o nuditate, indecentă de desvăluit în societate; ascunzi ceea ce cugeți, după cum îți ascunzi micile

diformități prin artificii de toaletă : colorarea naturală a feței jighește acolo unde toți se sulemenesc. O sărutare ar fi totuși mai dulce pe un obraz nesulemenit; vreau să spun că relațiile omenești ar fi cu totul altele, dacă în faptele noastre am aduce sinceritatea.

Ar trebui să placă oamenilor această virtute, căci ea presupune curaj și toți cred că sunt curajoși; e nevoie de curaj pentru a exprima cinstit o cugetare naturală, fără teamă de a contraria pe ceilalți, de a avea, cum se zice curajul părerei tale. Cât de lași sunt oamenii din acest punct de vedere! Vedem pe cei credincioși băgând în buzunar steagul credinței când sunt expuși la ironiile liberilor-cugetători, și pe de altă parte, pe dușmanii preoților mergând cu smerenie la biserică atunci când au interes s'o facă. Sunt tineri stricați cari poartă mare grijă, nu să se'ndrepte, ci să-și păstreze un nume de sfinți, și sunt oameni caști cari fac pe vicioșii și povestesc succese închipuite pentru a fi la fel cu toată lumea. Ceeace pune în mișcare pe aceste păpuși, e frica de gura lumii.

La un politician surprindem într'o zi un gest frumos; iată un om cu curaj, care știe ce vrea, zicem noi. Vai, gestul nu corespundeă unui sentiment; mai târziu aflăm că el a lucrat pentru motive cu totul altele și că consideră ca naivi pe acei cari l-au crezut sincer. E un fapt așa de stabilit că în politică e nevoie de șiretenie, în cât un om de Stat spuneă nu de mult : „Și noi avem câteodată momentele

noastre de sinceritate“. Toți au mare teamă de a nu apare naivi în ochii lumii; toți țin să treacă de pricepuți, fără să se gândească că această îndemânare nu este adeseori decât minciună și rea-voință.

Amorul-propriu cel mai vulgar ne face să suferim atunci când suntem înșelați. O singură durere ar trebui să ne cuprindă atunci, aceea de a vedea o altă ființă rătăcită moralmente și arătând sentimente josnice. Însă cele mai adeseori omul nu simte decât necazul de a fi fost păcălit și după logica sa copilărească, se pregătește să înapoieze rău pentru rău.

Dacă se'ntâlnește rar sinceritatea în lume, cauza este că o punem pe fugă îndată ce ar vrea să se arate. Ne apropiem de ceilalți oameni cu bănuiala în suflet și ne păzim de ei par'că am merge la luptă; facem din interlocutorul nostru un adversar; e natural ca el să fie în defensivă.

Cel mai bun mijloc de a face să nască o calitate la un om este să i-o presupunem; crezând dintr'odată în sinceritatea lui, îl silim să fie sincer. Adesea am băgat de seamă că persoanele cărora le place adevărul au foarte rar a se plânge de ceilalți; dacă ele sunt sincere, li se răspunde cu sinceritate; cu cei ce știu să ascundă, te iai la întrecere; față de un pișicher vrei să fii pișicher și jumătate.

Educația de sinceritate, de adevăr, rămâne încă de făcut. Nu avem un ideal destul de ridicat despre această virtute. Sunt mulți oa-

meni destul de cinstiți pentru a nu minți într'un scop de vulgar interes material, dar care se lasă târîți de minciună de teama de a nu fi judecați rău de ceilalți, de a nu fi expuși la zeflemelele acestora. Dacă o singură dată ne-am abătut dela sinceritate, riscăm să urmăm pe această cale, într'atât ne repugnă de a mărturisi prima noastră greșală. Rousseau, după ce calomniase în mod nedemn pe servitoarea Marion, învinovățind-o că ar fi furat o panglică pe care el o furase, ar fi voit să asculte de remușcările lui; dar nu putu. „De pedeapsă mă temeam prea puțin, scrie el, nu mă temeam decât de rușine; dar de rușine mă temeam mai mult ca de moarte, mai mult ca de orice pe lume“. Acest amor-propriu, această teamă de a fi expus criticei poate duce până la crimă.

„Sinceritatea este cea dintâi dintre virtuți“, zicea V. Cherbuliez și de curând un profesor de filozofie M. Parodi, într'un discurs pronunțat la împărțirea premiilor la Liceul Corneille, arată că adevărul poate constitui unica bază a unei morale raționale. „Respectul de adevăr este virtutea omenirii adulte. Pe măsură ce ea capătă conștiință de ea însăși, sinceritatea ia în ochii noștri o importanță crescândă“.

Intr'adevăr sinceritatea este o virtute de adult. Minciuna este arma celor slabi; copilul recurge la ea în mod spontan, când crede că în acest mod poate să evite un necaz; femeia, care raționează mai puțin ca bărbatul, se lasă

mai ușor târîtă spre minciună. Bărbații chiar cu toată încrederea lor în ei, nu pricep totdeauna câtă forță și frumusețe este în sinceritate; ei se complac s'o confunde, pentru a se scăpa de ea, cu brutalitatea, cu nerușinarea față de ceilalți.

Copilul poate fi crescut foarte de vreme în această virtute, fără ca să ne dăm osteneala de a i-o predă; el și-o asimilează prin contagiunea exemplului. Trebuie deci să fim sinceri față de el, să nu-i spunem nimic dacă nu gândim la fel, să nu facem în fața lui nimic din ce s'ar îndepărtă de principiul sincerității.

Sentimentul pe care trebuie să ni-l înrădăcinăm în inimi este respectul constant al adevărului. Trebuie ca în orice împrejurare, chiar din viața noastră cea mai intimă, chiar în intențiile noastre, să lucrăm și să gândim ca și cum ceilalți ne-ar vedeà, fără să roșim.

Sunt mirat că un moralist ca Payot n'a văzut frumusețea sincerității și îndrăznește să recomande minciuna, atunci când putem să tragem oarecare folos, fără să stricăm celorlalți. După dânsul, un student care vrea să lucreze, poate să ticluiască o minciună pentru ca să se scape de colegii cari ar vrea să-l ia cu dânsii la berărie sau la plimbare. Nu e oare mai simplu să spue că are de lucru și e nevoie de eroism pentru a rezistă acestor chemări? Un caracter atât de slab mi-ar inspira puțină încredere și mă întreb dacă un om care desfi-gurează așa de repede adevărul, când nu sunt în joc decât interese foarte mici, ar putea să

devie deodată sincer în vre-o împrejurare mai de seamă.

Ne putem închipui situațiuni dramatice în care o minciună poate apăra viața noastră sau a celorlalți. Sunt situațiuni anormale, analoage cu starea de război; legile morale sufăr o lovitură chiar în cazul de legitimă apărare, care autoriză refugiul la o violență, imorală în ea însăși. După cum li se laudă vitejia marilor căpitani, tot astfel li se face un merit din viclenie. Se poate discuta asupra oportunității acestor minciuni forțate și fiecăruia îi aparține să lucreze după conștiința sa dacă se găsește într'o situație din care nu se poate ieși decât prin fățarnicie. Rareori în viață se întâmplă să ne găsim în fața unor astfel de dileme.

Sinceritatea ne place la alții, suferim dacă ceilalți sunt lipsiți de lealitate; dar nu ne păstrăm destul de neatinsă aversiunea pentru minciună.

Viața de societate încurajează această lipsă de sinceritate; ea autorizează o mulțime de minciuni mici, adesea cu totul inutile, de oarece noi tot ghicim ceea ce vrea să ni se ascundă, ca de exemplu: Domnul nu e acasă, în loc de a mărturisi: Domnul nu primește; ar fi totuși tot atât de ușor de spus și de menținut dacă într'adevăr ar fi motive temeinice pentru aceasta.

Fără îndoială, aceste minciuni stereotipe nu fac rău nimănui; dar ele ating spiritul de adevăr; creează deprinderi mintale regreta-

bile, de care nu te lepezi așa ușor atunci când împrejurări mai serioase ar face sinceritatea de dorit.

Sinceritatea n^u este o calitate pompoasă, una din acele semi-virtuți ale societății, care ca și politeța ar ușur^ă numai raporturile între oameni. Dimpotrivă, ea este o virtute cardinală, care dă naștere la alte multe virtuți. Imediat ce suntem sinceri, nu mai putem face rău, afară de erori; ne-am expune la muștrările drepte ale celorlalți și ne-am muștr^ă noi înșine îndată ce-am recunoaște greșala noastră.

Sinceritatea creează lealitatea în afaceri, probitatea comercială. În țările unde ea lipsește, nu avem numai necazul de a fi fost înșelați, dar simțim o suferință morală constatând această amoralitate. În clasele care și atribue o cultură mai înaltă, se vede, dacă nu minciuna directă, cel puțin disimulația, cu atât mai ușor cu cât interesele în joc sunt mai mari. Lipsa de sinceritate este tolerată în unele cercuri ale înaltei finanțe, la oamenii de afaceri; de mult s'a admis să se spânzure pungașii mărunți, pe când tâlharii se plimbă nesupărați.

Procedeele necinstite se regăsesc în lumea industriei, unde se falsifică, se imită, se apropiază fără scrupul beneficiile care ar fi trebuit să răsplătească pe inventator, pe inițiator. A fost nevoie de o serie întreagă de legi pentru a ocroti pe oameni contra semenilor lor, într'atâta uită oamenii de pactul social care-i leagă.

Scopul ideal pe care-l urmărește știința s'ar părea că trebuie să înlesnească savanților și practicarea sincerității. Vai, la ei goana după câștig e înlocuită prin vanitate. Plagiatele nu sunt rare, iar în discuțiile pe care le ridică chestiunile de prioritate este sinceritate puțină, pretutindeni egoismul ridică capul și face să se uite idealul de adevăr.

Nu suntem totdeauna sinceri chiar în expunerea părerilor noastre, în cursul discuțiilor desinteresate, afară de interesul mereu renăscând al vanității noastre. Unica noastră preocupare este să ne arătăm grozavi și e destul atâta, pentru a da o lovitură adevărului.

După cum am remarcat deja, efectele lipsei de sinceritate se arată cel mai crud în dragoste. Omul în legitimitatea sa firească, nu vede cât este de egoistă înclinarea sa către celălalt sex. El îi dă același nume ca și afecțiunii, altruismului și nu se gândește că, pentru a justifică această analogie ar trebui tocmai să introducă în această pasiune sentimentele de bunăvoință și de caritate.

În acest domeniu mai ales, sinceritatea ar fi un puternic element de moralitate. Tânărul crescut în adevăr nu se va scufundă nici în desfrâul vulgar, nici în aventuri galante; îi e silă să poarte masca pe care o cere această viață ușoară. Dacă se simte mânat de impulsia senzuală, el se dă 'napoi înspăimântat, gândindu-se la starea lui sufletească, care ar rezultă dintr'o disimulare neîntreruptă. Nu-l

reține o teamă vulgară sau timiditatea, ci imposibilitatea morală de a renunța, la vârsta când devine bărbat, la idealul de sinceritate pe care și-l formase ca adolescent și pe care educația i-l întipărise în suflet.

Atras de farmecele unei fete tinere, el va vedeà dintr'odată calea pe care i-o indică sinceritatea. Va evita nu numai seducerea, — de care-l cred incapabil, — dar și acel „flirt“ care poate deșteptà la aceea care-i place, speranțe, s'o compromită, să-i lase amărăciunea unei deziluzii. Atâta timp cât nu este în stare să întemeeze o familie, el se ferește de a trezi pasiunea în alt suflet și își potolește pasiunea sa. Prin muncă, va căutà să ajungă la o pozițiune stabilă care-i va permite amorul și când se gândește la acest viitor, nu se trezește într'însul desfrâul, ci se lasă în voia unui vis de fericire; vrea să se asocieze cu aceea pe care o iubește, să trăiască cu ea într'o comunitate de idei, de aspirațiuni ideale.

În căsătorie el este la adăpost de infidelități, nu că ar fi nesimțitor la atracția celorlalte femei, — în senzualitate sunt atracțiuni care nu pot fi respinse după voe — dar pentru că iubește cu adevărat și nu poate să mâhnească pe nimeni. El e incapabil de fățarnicie față de un indiferent în relațiunile de societate; cum și-ar pierde oare această sinceritate tocmai în strânsa legătură a căsătoriei?

Tânărul care urmează această cale dreaptă, nu dovedește o renunțare eroică; numai la început este luptă, la vârsta când izbucnește

furtuna patimilor. În curând ideile morale, un moment puse pe fugă, renasc și se afirmă. Ele devin tot mai clare pentru acela care cugetă; ele constituie diguri solide, de care vine să se sfărâme fluxul pasiunilor.

Această sinceritate este cel mai bun sprijin în lupta împotriva viciilor izolate, atât de răspândite printre copii, mai ales printre băieți și care ar riscă să joace rolul de derivativ față de pasiunile amoroase. Dacă n'ar fi fost nici teoreticieni ai acestui viciu și dacă nu s'ar vedea chiar astăzi apologiști ai altor vicii încă mai rușinoase, ași fi putut să mă dispensez de această mică digresiune. Imoralitatea, e adevărat că are urmările ei cele mai grave acolo unde faptele noastre compromit interesele materiale sau morale ale celorlalți; pentru Robinson, pe insula lui, într'adevăr n'ar fi morală socială. Dar, pe măsură ce omul se ridică prin gândire, recunoaște nevoia unei constante stăpâniri de sine însuși.

Se vede că sinceritatea nu e o virtute vulgară, ea nu se întâlnește pe străzi. Totuși, ea este cea mai necesară din toate virtuțile, pentru că nici una nu poate exista fără ea.

BUNĂTATEA

Copilul se naște predispus la bunăvoință; el își împarte mângâerile la oameni, la animale, chiar și la lucrurile neînsuflețite. Dar această bunăătate nu este decât o senzualitate;

ea cere reciprocitatea sau cel puțin supunerea. Copilul se supără când jucăriile sau animalele domestice, tovarășii lui de joc, nu par a ascultă de voința lui; atunci, ca și la felinele mângâietoare, ghiara înlocuește laba de catifea. Dacă prin ereditate sau prin educație e impulsiv, el va lovi și va putea fi crud. Acest germen de bunătate înăscută este deci foarte rudimentar; el nu se dezvoltă dela sine ca plantă vivace și în rezumat pe baza acestei drăgălășii cu totul egoiste, care se regăsește la animal ca și la copil, se stabilește războiul social.

Și totuși, acesta e germenul sentimentelor altruiste; din bunăvoința dorită sau reclamată ia naștere bunăvoința care se manifestă față de ceilalți, dar n'ar decurge de sigur de cât dintr'o reciprocitate constantă. Însă această blândețe nu se întâlnește pe toate cărările; așa că, pentru a duce la capăt transformarea egoismului natural în spirit de solidaritate, e nevoie de o cultură intensă și prelungită. Astăzi este încă cu totul insuficientă această educație morală care trebuie să facă din copil o ființă sociabilă, capabilă de a-și găsi propria mulțumire în binele pe care-l face celorlalți. Adesea copilul rămâne cu oarecare asprime: „această vârstă e fără milă“; tânărul, stăpânit de ardoarea și îngâmfarea lui, nu e totdeauna drept în judecată și se poate spune că masele omenești, insuficient cultivate moral, păstrează ceva din mentalitatea copilă-

rească; uneori așa numitul „băiat bun“ este cel mai crud din toți.

Omul știe să fie bun atâta timp cât e răsplătit, cât culege recunoștință; nu mai este bun când e vorba să-și sacrifice pentru moment interesele proprii, să asculte de un ideal de bunătate. Nu cred că m'ași repetă prea mult spunând că omul are vedere scurtă; e cu mintea numai în momentul de față, prin urmare, neprevăzător. El nu vede tot binele care ar rezultă și pentru dânsul și pentru ceilalți dintr'o viață dominată de sentimente de solidaritate. Dacă este puțin înzestrat, recunoaște ușor nevoia înțelegerii mutuale în cercul restrâns al celor de aproape; rari sunt aceia cari să nu aibă nici o prietenie, nici o camaraderie; aceste sentimente se întâlnesc până și în mediile criminale. Dar cea mai mare parte din oameni nu mai au această vedere clară, atunci când e vorba să lărgească simpatia la grupe omenesti mai întinse, la omenirea întreagă.

Mulți oameni n'au scrupule să fure fiscul prin fraudă vamală, declarațiile mincinoase în materie de impozit. Recunosc toți, în advăr, efectele rele pe care le-ar avea pentru averea publică și prin urmare pentru propriul nostru interes această disimulare, dacă ar fi practică de către toată lumea; dar fiecare se crede autorizat prin exemplul celorlalți. Iarăși o eroare de logică ne face să imităm răul, în loc de a urmări calea dreaptă a ideii morale.

Adevărata bunătate vede mai bine. Ea nu se stabilește decât în mod lent în rațiunea umană; ea crește cu inteligența morală, cu stăpânirea de sine însuși. Ea este opera acelei cugetări meditative, care, analizând elementele fericirii, ne face s'o căutăm nu în avantajile materiale oferite poftelor noastre, ci în urmărirea unui bine ideal, util celorlalți ca și nouă înșine.

Ideea reciprocității necesare în sentimentele pe care trebuie să le avem unii față de alții este așa de naturală încât nu mai pare un calcul interesat; ea are spontaneitatea unui sentiment înăscut, a unui instinct, ca și acela care creează viața socială într'un furnicar. De aceea consider ca una din cele mai simple date ale rațiunii, ideea că nu trebuie să faci altora ceea ce n'ai vrea să ți se facă ție. Nu numai că știm și înțelegem acest lucru, dar îl și simțim. Această idee rămâne limpede în sine, chiar atunci când e întunecată prin intervenirea unei mulțimi de reprezentări mintale, în fața cărora spiritul se oprește nehotărît și se turbură. Este o nehotărîre constantă în purtarea noastră atunci când n'am recunoscut îndeostul nevoia de un Ideal sau când nu l-am pus destul de sus.

Individul cel mai bine înzestrat care se examinează pe sine însuși, surprinde aceste contraziceri dureroase; el vede toate dificultățile drumului și de aceea nu se miră dacă alții, mai puțin favorizați de ereditate și educație, se împiedică de numeroase obstacole.

Indulgența cea mai absolută rezultă din compararea sinceră a defectelor altuia cu ale sale proprii. Oricât de hidoasă i-ar părea câteodată sărmana omenire, el nu uită legătura frățască dintre oameni. El vede eul său infinit de mic în marele tot, se simte expus la aceleași greșeli de cugetare, cu toate că unele vederi etice mai clare îl apără de rătăcirii grave. El se adâncește tot mai mult în acest sentiment de simpatie socială, în această nevoie de armonie.

Această stare sufletească de bunăvoință absolută poate să se alieze cu toate concepțiile metafizice. Religia în particular a predicat totdeauna această dragoste, care s'a realizat în strălucite opere de caritate. Dar oamenii n'au înțeles îndestul toată indulgența sănătoasă, mila, din opera Nazarineanului. Ei și-au pus pasiunile în balanța dreptății; au rămas severi în judecata celorlalți, păstrându-și ca fariseii părerea cea bună despre ei.

Bunătatea-sentiment nu e simplă, ea se compune dintr'o mulțime de senzibilități înăscute și căpătate, care pot să ne împingă, azi la blândețe, mâine la asprime; aceste impulsuni deosebite nu se'ndreaptă într'o singură direcție. Chiar când ele determină o purtare altruistă, nici atunci nu lipsește egoismul.

Am spus, și țin să repet, că nimic nu întemeiază o bunătate rațională ca ideea determinismului, nu numai fizic, dar și moral. Nu e vorba de loc de acea necesitate naturală, de acel determinism cu totul material, care începe

cu nebuloasa primitivă a savanților și regulează toate mișcările materiei, nici de sclavajul deja mintal al animalului care nu ascultă decât de instincte. Reacțiunile omului la toate excitațiile care-i dau asalt, nu sunt simple reflexe fiziologice; ele sunt psihologice. Omul cugetă, își face reprezentări mintale, din care iau naștere sentimente care-l fac să lucreze; el e capabil să se ridice la ideea abstractă. Nu mă interesează dacă se explică aceste fenomene printr'un suflet legat de corp sau dacă se admite că cugetarea ia naștere direct din munca cerebrală. Această cugetare omenească este un fapt; nu este om care să nu fi conceput vreodată o idee morală, fie ea cât de frustă, nu e om care să nu fi ascultat odată de o idee-forță; de la naștere se dezvoltă reprezentările mintale creatoare de dorințe și prin urmare de acte. Este în noi un fond moral embrionar, în virtutea însăși a influențelor ancestrale; dar el nu se dezvoltă până să devie util decât prin influența educației.

Aci se vede o inegalitate socială mai amară decât aceea care face pe unii bogați și pe alții săraci, pe unii sănătoși, pe alții bolnavi; ea creează pe așa numiții „buni și răi“. Această nedreptate e îngrozitoare, în repartizarea inteligenței morale; ea scufundă într'un abis de durere și pe cei pe care-i duce la crimă și pe cei cari sufăr de pe urma ei; ar fi o cruzime dacă ar atrage pentru acești dezmoșteniți o pedeapsă vecinică. Din parte-mi nu pot

să-mi închipui iadul, mai cu seamă când avem ideea unui Dumnezeu de bunătate și am fost atins când mi s'a povestit răspunsul unui bun preot, întrebat cu neliniște de unul din credincioșii săi asupra iadului: „Iadul, zise el, da, da, este un iad, dar, adăugă, șoptindu-i la ureche, niciodată nu-i nimeni în iad“.

Orice ar fi, nu știm nimic pozitiv asupra acestei vieți de dincolo și credincioșii pot lăsa Providența să lucreze cum crede ea; ea nu se poate înșela. Ceeace e odios este severitatea noastră pe această lume, această nedreptate strigătoare care consistă în a considera pe oameni în mod egal înzestrați cu aceeași conștiință și prin urmare vinovați când nu ajung la țintă în același timp cu ceilalți; ca și cum s'ar clasă alergătorii la curse după ora sosirii, după ce i-am fi pus să plece din diferite puncte ale pistei.

Oamenii sunt întotdeauna, în momentul în care-i observăm, ceeace pot să fie; să-i iertăm și să le dăm mijloacele de a ajunge la țintă cu mai mulți sorți de izbândă.

Am arătat că această concepție dă naștere dintr'odată toleranței, indulgenței binefăcătoare, respectului personalității omenesti. Această judecată miloasă față de ceilalți nu încurajează de loc neglijența în purtare, iertarea neadresându-se decât trecutului irevocabil. Ea nu împiedică nici părerea de rău, nici remușcarea, pentru că recunoaștem pe socoteala noastră greșala făptuită; ea nu ne'n-

deamnă la rău, pentru că greșala ea însăși este tocmai ocaziunea ridicării morale.

Această bunătate nu este numai izvorul sentimentelor direct altruiste care trebuie să reguleze raporturile dintre noi și ceilalți oameni, dar colorează cu razele sale și virtuțile care par lipsite, ca modestia, cumpătarea dorinței, vitejia. În acest spirit, ele nu mai sunt privite numai din punctul de vedere al utilității personale; dintr'odată se vede prețul lor pentru binele tuturor.

Nu este virtute propriu zisă pentru omul presupus singur pe lume; virtutea nu începe decât cu sociabilitatea. Toate calitățile noastre au răsunet asupra fericirii semenilor noștri; ei se bucură de ele, cum ne bucurăm și noi de calitățile lor. Ideea de solidaritate este la baza tuturor năzuințelor noastre spre bine.

Studiile psihiatrilor și ale neurologilor au dat o importanță capitală eredității; ele ne-au dezvăluit lipsurile mintale care rezultă din degenerescența familiilor și a raselor. Ar trebui să fim orbi pentru a nu recunoaște influența eredității asupra relelor noastre formațiuni fizice, intelectuale și morale. Medicul, ca și preotul și educatorul, ca și sârmanii părinți direct loviți, e de față zilnic la aceste tragedii familiare, pricinuite de dezvoltarea în descendență a defectelor mintale ale ascendenților.

Ici, epilepsia cuprinzând adesea pentru totdeauna un copil care pân'atunci părea normal; ea nu-i turbură numai cariera prin

repetiția acelor crize convulzive înspăimântătoare, ea-i scade inteligența, îl tâmpește adesea sufletește într'un egoism patologic, face din el o brută cu chip de om.

Dincolo, demența precoce care cuprinde o tânără fată în epoca dezvoltării ei, când părinții vedeau cu bucurie crescând acest suflet iubitor, această inteligență deschisă; ea devine prada obsesiunilor, a ideilor delirante, a halucinațiilor; adesea este expusă să-și petreacă restul zilelor departe de mediul familiei, de care rămâne unită cu sufletul.

Azi, iată un savant, un om tare, care întrunește calitățile de inimă cu inteligența, care vede pe fiul său căzând într'o stare neurastenică gravă, paralizându-i-se activitatea și distrugând viitorul material și moral al aceluia în care tatăl vedeă cu bucurie un continuator.

Măine, iată o fată, crescută într'un mediu cultivat și moral, care, în virtutea unor influențe ancestrale greu de stabilit, cade într'o stare de amoralitate patologică, pierzând orice pudoare; toată viața va trebui să se exercite o supraveghiere asupra acestei ființe lipsită de unele concepte morale.

Și în familiile care par cruțate în ochii unui observator superficial, încă se surprind efectele dezastruoase ale eredității, atavismului, deformațiunile fizice care creează adevărate inferiorități, insuficiențele intelectuale și, ceea ce e încă mai dureros, lipsurile morale care orientează pe acești bolnavi, dacă

putem să-i numim așa, pe calea răului. Nu e familie în care să nu se poată surprinde aceste imperfecțiuni de orice natură și trebuie să fim fericiți când ele nu duc la catastrofele pe care le constatăm zilnic în jurul nostru.

Da, e un jug groaznic această ereditate și nici nu putem măcar să ne răsculăm împotriva ei, într'atât este de firească, necesară. Ne mirăm noi oare când constatăm ereditatea în viața plantelor și a animalelor? Cum s'ar putea ca omul să nu transmită descendenților decât calitățile sale?

Observatorul egoist notează cu răceală aceste imperfecțiuni, mai ales atunci când e scutit de ele și privește râzând cum se mișcă această omenire șchioapă. Persoanele simțitoare și prea emotive sufăr grozav de aceste inegalități, dar rămân pasive. Bunătatea n'are nici cruzime, nici slăbiciune. Ea trezește inițiativele curagioase și îndeamnă pe cei care au răspundere de suflete să încerce îndreptarea acestor mentalități falsificate, după cum un grădinar îndemănatăc știe să prindă ramurile nesupuse. Și e victorioasă adesea această virtute, care nu cunoaște descăjurarea.

S'a exagerat influența eredității; a fost crezută prea neîmpăcată și nu s'a văzut destul de bine că-și găsește un antidot puternic în educație.

Fără îndoială, nu e cu putință să se schimbe cu totul o personalitate, ea nu se mai poate

turna în formă. Trebuie să știm să ne mulțumim cu corectarea defectelor principale, ale acelor care compromit viitorul individului și-l împiedică a-și îndeplini rolul social.

Lipsurile fizice rămân cele mai adeseori ; nu se reface scheletul, nici musculatura, după vârsta adultă ; trebuie să ne resemnăm la diformitățile noastre mici și mari, la inapținuturile fizice.

Inteligența, dimpotrivă, este mai maleabilă. Ea se cultivă în mod constant ; până și idiotul suferă această ortopedie spirituală. Fără îndoială, nu e dat tuturor să se ridice în sferele înalte ale cugetării, și aci iarăși trebuie să ne recunoaștem slăbiciunea fără amor-propriu. Dar este un domeniu unde cultura găsește un câmp vast de activitate, un teren pregătit gata : domeniul *inteligenței morale*. Această știință, — intelectualismul grec consideră cu drept cuvânt virtutea ca o „știință“, — nu se ridică pe o clădire de cunoștințe științifice, pe o cultură din cărți accesibilă numai celor privilegiați ; ea se întemeiază pe bunul simț, și acest bun simț se cultivă, crește, pe măsură ce este întrebuințat. Il regăsim la ființele care par cele mai disgrațiate ; dar trebuie să-l căutăm, să-l facem să se nască, pentru a zice așa, și întotdeauna Bunătatea e aceea care scoate la iveală aceste calități ascunse. Ea face pe oameni inteligenți, considerându-i ca atare ; ea-i face buni ; ea le redă încrederea în ei, convingerea puterii.

Pentru a ajunge la această ridicare, trebuie

să se uite repede trecutul greșit ; întorcând spre cel pe care vrem să-l susținem asprile muștrărilor, îl respingem. Dimpotrivă, trebuie să-i facem credit de încredere și să-i arătăm că poate să facă binele, că poate asculta de impulsuni raționale când le-a recunoscut ca juste.

Această operă de dragoste nu e cu puțință decât în simpatia care dă naștere tuturor celorlalte virtuți, așa încât s'a putut zice : Nu este decât o singură virtute : Bunătatea.

I D E A L I S M

Când eram copil, am surprins mai multe conversații de „domni“ și am aflat că între oamenii sunt două clase : „conservatorii“, cari pun mâna pe averi și onoruri, egoiști în onorabilitatea lor fățarnică, dușmani ai oricărui progres, și „radicalii“, firi sincere și leale, care luptă împotriva tuturor tiraniilor, pionieri ai progresului în toate domeniile.

Am părăsit această idee, căci fără greutate am văzut că „roșii“ n'aveau monopolul tuturor virtuților cetățenești și private, iar relațiunile pe care le-am avut cu acei conservatori grozavi mi-au dovedit că nu sunt mai răi decât ceilalți. Am găsit printre aceștia din urmă suflete foarte nobile, spirite foarte liberale, accesibile oricărei idei generoase, și am conchis că etichetele nu merită mare importanță.

Mai târziu, ca băiat tânăr, auzii vorbindu-se de alte deosebiri. Lumea îmi păru împărțită în două tabere : „spiritualiștii“, în general credincioși, păzitori ai Idealului, luptători pentru virtute, și „materialiștii“, suflete grosolane, care nu cugetă decât la plăcerile materiale. E adevărat că era o deosebire între materialiștii de moravuri și savanții pozitivști, cari, în mod inconsequent, duceau o viață demnă, cu toate teoriile lor subversive. Auzeam citându-se cu o groază amestecată cu respect, numele lui Auguste Comte, Littré, Stuart Mill, Buchner, Moleschott și Carl Vogt.

Dar și aici, în curând fui silit să șterg etichetele înșelătoare și să judec oamenii fără să iau în seamă aceste considerațiuni. Pe de o parte nu întârziai de a vedea cât de ineficace rămâne acest spiritualism la cea mai mare parte din apărătorii lui ; pe de altă parte, constatai că mulți savanți pozitivști, moniști materialiști, știau să poarte sus steagul Idealului moral și să-și conformeze viața după el.

Nu este discuție mai deșartă ca aceea mereu renăscândă a „spiritualiștilor“ și a „materialiștilor“, a „dualiștilor“ și a „moniștilor“. Pentru noi ea are tot atât de puțină importanță ca și lupta dintre Horați și Curiati.

Să ne explicăm.

Dacă studiăm omul fără părere preconcepută, atât prin examenul obiectiv al celorlalți cât și prin introspecțiune, constatăm la el existența unui corp analog cu acela al unui

animal, o substanță materială, pe care o putem atinge și supune la analiza chimică și anatomică. El se compune din nenumărate celule, cu atât mai diferențiate cu cât ne ridicăm în seria animală. Fiecare din aceste celule trăește, ceea ce înseamnă că reacționează sub influența excitanților naturali, ca de pildă: lumina, sunetul, substanțele sapide și mirositoare, excitațiile mecanice; acești excitanți naturali pot să fie cu toții înlocuiți prin excitanți artificiali, mai ales prin electricitate, capabilă sub formele cele mai diverse, să pue în activitate diferitele noastre organe. Mușchiul, care normal se contractează sub influența a ceea ce se numește de obicei voința, reacționează deasemenea la lovire, la excitația electrică sau chimică. Nimic mai material ca toate aceste reacțiuni celulare, această transmitere de vibrațiuni din organ în organ pe calea nervilor; s'a putut calcula viteza ei, ca și cum ar fi fost vorba de un simplu flux electric sau de curentul unui râu: ea este de vre-o 30 m. pe secundă.

Această fiziologie este comună tuturor ființelor viețuitoare, dela infimul protozoar, până la om; ea se leagă fără nicio tranziție, cu fenomenele de senzibilitate și de contractilitate a plantelor.

Pân'aici toată lumea este în mod forțat materialistă și recunoaște în toate aceste fenomene o reacțiune a materiei, cu toate că nu putem surprinde încă toate condițiunile care dau celulei facultatea de a reacționa la di-

verși excitanți ; totuși le bănuim a fi de ordin mecanic, ca și acelea care produc compunerile și descompunerile chimice.

Dar, în mijlocul acestei vieți materiale, surprindem la om și chiar la animal o întregă serie de fenomene mai puțin accesibile analizei. Iată-ne siliți să lăsăm scalpелul, să părăsim aparatele fiziologice destinate să provoace reacțiunea, să măsoare excitantul sau efectul produs. Putem să înlocuim voința, considerată ca agent provocator al contracțiunii musculare, printr'un curent electric ; dar nu suntem în stare să facem să nască prin acești excitanți artificiali *o idee, un sentiment*. Aici intrăm în domeniul psihologiei.

Știința numită „psihologie fiziologică“ a încercat să aplice la studiul acestor fenomene mintale procedeele de cercetare ale fiziologiei ; ea a izbutit să practice oarecare măsură, să stabilească vre-o câteva legi încă nesigure ; ea a căutat mai ales, pe calea statistică, să fixeze legile asociațiunii de idei în împrejurări simple, reproduse în condițiuni experimentale. Dar este o prăpastie între această psihologie de laborator și aceea care intră în joc în cea mai banală conversație. Oricât de departe ar duce această psihologie științifică, obiectivă, vom recurge totuși întotdeauna la introspecțiune, analiza sufletului nostru propriu, supusă la erori de sigur, dar necesară.

În „Culegerile filozofice“, d'Hulst scrie : „Voiu numi suflet ceeace cugetă în mine“ și

adaugă : „Fie materialist, sau idealist, sau pozitivist, niciun filozof nu-mi va putea contesta acest înțeles“.

Foarte bine, dar cugetarea nu este, după cum cred că am arătat, decât o reacțiune la excitațiuni exterioare a eului care cugetă și simte. E adevărat că e vorba de o reacțiune particulară, care scapă mijloacelor noastre fiziologice de investigație. S'a dedus de aci că este o ireductibilitate definitivă între fenomenele conștiinței și munca cerebrală care le însoțește totdeauna, ceea ce înseamnă o afirmațiune nedovedită, care pune capăt oricărei cercetări.

Intr'adevăr, noi nu avem încă o vedere clară asupra nexului care leagă acest suflet, definit după prelatul nostru filozof, de corpul material pe care-l cunoaștem mai bine. Dar am merge prea departe, dacă am numi „substanță materială“, dacă am reclamá acest suflet pentru om și l-am vrea nemuritor, pe când corpul se întoarce în țărână.

Sufletul e considerat ca nobil, corpul ar fi josnic ; cu toții se indignează dacă cineva îndrăznește să emită ipoteza că aceste fenomene psihice s'ar putea foarte bine să nu fie decât reacțiunea specială a unor celule organizate pentru această viață mintală, celulele cerebrale.

Uităm că animalul are și el suflet, că se petrece în el o serie de fenomene mintale tot atât de ireductibile, pentru cunoștințele noastre actuale, la legile fiziologiei materiale. Din

acest punct de vedere ar fi drept să se reclame și pentru animal, într'o oarecare măsură, imortalitatea acestei „substanțe imateriale“ cugetătoare.

Animalul cugetă, iubește, suferă. O, știu prea bine toată distanța care desparte mentalitatea animalului de viața sufletească a omului. Animalul reacționează mai simplu, ascultă de impulsunile senzibilității, de instinctele sale; el trăește după natură și izbutește s'o facă mai bine ca noi. Numai la om se întâlnește, dezvoltată conștiința a tot ce se petrece în el, facultatea de a reacționa, nu la simple excitații fiziologice, ci la reprezentări mintale. Omul singur e în stare să se analizeze, să se observe, să se ridice la ideea abstractă; el singur ascultă de legi morale, pe care le adoptă atunci când a putut să vadă avantajile pe care le prezintă virtutea pentru fericirea lui.

După mine, spiritualistul trebuie să lărgească acest dualism dintre corp și suflet la toată seria animală, sau cel puțin la animalele superioare, la care vedem apărând elemente de logică, o oarecare rațiune, sentimente. Întâlnim la ele, oricât de frustă, o viață psihică și e tot atât de uimitor a vedea cugetând un câine ca și un om, cugetarea fiind tocmai ceea ce ni se pare ireductibil.

Credincioșii, cari atribue creațiunea unui Dumnezeu personal, atotputernic, mi se par cam îndrăzneți atunci când îi limitează puterea. Ei profesează că acest Dumnezeu n'a pu-

tut să zidească miracolul uman decât însoțind două elemente eterogene: sufletul și corpul. Ei îi retrag deci o putere : aceea de a face să reiasă necunoscuta pe care o numim cugetare din funcționarea organelor construite pentru aceasta ; eu ași avea mai mare încredere în omnipotența sa. Ei își îngăduie și o critică, care mi se pare ne la locul ei față de Providență, disprețuind corpul, considerându-l ca inferior, dând toată supremația abstracțiunii numită suflet.

Biologistul privește lucrurile cu totul altfel. Pentru dânsul, omul este unul singur ; este un organism material. Celulele din care se compune au rolul lor special ; unele se contractează, altele secretă. Nervii transmit această vibrațiune necunoscută încă în esența ei și numită influx nervos. Creerul este organul cugetării. El primește de la exterior și din interior excitațiuni multiple. Acestea se transformă, fără ca noi să știm cum, în imagini mintale. Noi le asociăm în același timp cu perceperea lor, prin această vedere interioară, care este conștiința de noi înșine. Acesta e un fenomen încă inexplicabil, cu toate că sigur, care diferențiază nu numai pe om, dar chiar pe animal, de o simplă mașină.

Taine și Carl Vogt au întrebuițat imagini prea grosolane zicând, primul : „Virtutea și viciul sunt produse ca și zahărul sau vitriolul“, iar celalt : „Creerul secretă gândirea, după cum ficatul secretă fierea“.

Ca rezultat al reacțiunilor chimice, găsim

produsele materiale ale zahărului și vitriolului, pe când gândirea este, pentru a zice așa, o funcționare devenită conștientă; o mașină care și-ar da seamă de produsul pe care-l distilează, ar avea un suflet. Ficatul n'are conștiință de secreția lui; el nu face decât chimie pură.

Dificultatea pe care o avem de a concepe gândirea, de a-i pricepe mecanismul sau esența, este ea oare un argument de a admite două substanțe cu totul distincte: una, materială și trecătoare, cealaltă, imaterială și nepieritoare? Nu cred, și în orice caz n'ar fi decât o ipoteză.

Spiritualism și materialism sau, cum se spune astăzi, dualism și monism, nu sunt decât încercări omenеști de a explica faptul gândirii. În fața necunoscutului toate presupunerile sunt îngăduite, și de ambele părți trebuie să renunțăm a ne convinge unul pe altul de eroare.

Dacă concepția monismului materialist este respinsă de Biserica oficială ca contrarie dogmelor, ea împarte această nenorocire cu multe alte idei, antice și moderne, care continuă să trăiască. De altfel ea nu e de loc incompatibilă cu o credință monoteistă. Unii apostoli au privit omul în unitatea sa și au crezut în învierea corpurilor.

Între dualism și monism nu este acea antagonie radicală pe care vor toți s'o stabilească și care face din partizanii fiecăruia frați învrăibiti. Nu e vorba de doctrine, pe care

trebuie să le apărăm ; toate nu sunt decât încercări de interpretare a fenomenelor pe care le constatăm cu toții, fără să putem dezvălui taina existenței lor.

În fața turburătoarei probleme a vieții, ne facem păreri ; ele variază după fiecare minte, mai cu seamă după educația primită în copilărie și studiile pe care le-am urmat. Să ne ferim de a le împodobi cu numele de „adevăruri“ ; nu e vorba de cât de presupuneri, și am putea termina aceste discuții, pe care omul le găsește totdeauna interesante, prin mărturisirea : În fond, nu știm nimic, nici unii, nici alții.

Sf. Paul a zis : „Circumcizia nu e nimic ; necircumcizia nu e nimic ; totul este să păzești poruncile Domnului“ : S'ar putea spune deasemenea : „Spiritualismul nu e nimic ; materialismul nu e nimic ; totul este să trăești cu demnitate toată viața, lucrând pentru fericirea tuturor“.

În timpurile fericite ale vieții noastre, când avem tinerețea, sănătatea, suntem nepăsători de aceste întrebări ; contrastele dispar și s'ar putea zice : „Nici credincioși, nici liber-cugețatori, toți fericiți“. Dar în fața nenorocirii totul se schimbă, ca și în suferință și moarte. Atunci își simte omul slăbiciunea ; tremură și, ca un naufragiat, caută o scândură de scăpare.

Unde găsește dânsul acest sprijin mântuitor ? Totdeauna în *concepțiuni* menite să-i întărească curajul, să-l împingă în luptă cu

o încredere sănătoasă în izbândă. În această luptă cu totul sufletească, omul nu e sprijinit decât de o idee. De unde și-o ia? Din mentalitatea sa înăscută și căpătată. Am arătat că ea este produsul educației, care lucrează asupra unor indivizi diferit înzestrați.

Sunt unele suflete blânde, iubitoare, și ar trebui să spun, puțin fricoase, care se înspăimântă de micimea omului în univers. Ele sunt ca și copilul, care, în pădurea cu mii de primejdii, caută cu neliniște mâna tatălui său. Crescuți din vârsta cea mai fragedă în convingeri religioase, acești credincioși își pun toată nădejdea în protecția divină pe pământ și în făgăduelile unei vieți viitoare. Purtarea lor, atâta cât sunt sinceri, este o ascultare bucuroasă a poruncilor unui Tată care veghiază neclintit asupra lor. Ei se simt în siguranță în mâinile sale și se mângâie de nenorocirile prezente prin speranța răsplatei veșnice.

Când această credință a cuprins sufletul unor persoane puțin dezvoltate din punct de vedere intelectual, ea ajunge cu ușurință la superstiție, la o religiozitate de suprafață, nemanifestându-se decât prin practicarea cultului și creând intoleranța. Femeile, al căror spirit este puțin apt la raționament sau mai puțin deprins cu logica, cad mai ușor în acest defect. În alte suflete, — acestea nu sunt numeroase, — religia face să ia naștere un adevărat stoicism creștin, care permite să se primească și bucuria și suferința ca un dar de

la Dumnezeu. Această credință devine atunci o forță, ca orice stindard pentru care te entuziasmezi.

Trebue să recunoaștem deasemenea, că spirite foarte înalte, exercitate cu munca științifică, capabile să se ridice până la culmile cugetării filozofice, au rămas la convingeri religioase sau au revenit la ele după ce le părăsiseră, și se repetă adesea fraza unui savant: „Puțină știință te îndepărtează de Dumnezeu, multă știință te readuce la El“.

Această întoarcere mintală a savanților cari s'au lepădat de scepticismul juvenil, rareori duce la religia oficială, cu toate dogmatismele ei, ci la un deism, mai mult sau mai puțin precis, mergând de la monoteism până la panteismul cel mai vag. La moralistii din școala lui Emerson, cuvântul Dumnezeu revine la fiecare pagină, dar ar putea fi înlocuit prin cuvântul Natură.

Înțeleg ca în fața miracolului universului să se caute o cauză, să se admită un autor al tuturor lucrurilor, să te închini în fața lui și în fața Idealului de virtute pe care el îl cere dela creaturile lui. De aici până la cult nu e decât un pas, cu toate că această nevoie de manifestare mi se pare un fetișism; cu cât omul e mai capabil de a trăi o viață spirituală, cu atât se ridică mai mult la ideea pură și se simte condus de ea, fără a avea nevoie de demonstrații exterioare. Patriotismul luminat n'are nevoie de un drapel material, de manifestații populare zgomotoase;

el este în fundul sufletului, gata să dezlănțue toate energiile. Mulțimea, care cugetă mai puțin, rămâne mai lesnă sugestibilă; ea merge după muzică și tobă; cedează la chemarea tribunului. Inconvenientul nu e grav, atunci când direcția e bună; dar această pasivitate mintală poate și să rățăcească.

Evident că o religie a minții, întreținând un efort continuu de a trăi bine, dă o forță uriașă, și ar fi de dorit să vedem efecte mai reale la indivizii cari și spun religioși. E cu neputință să opunem unei credințe argumente convingătoare. Sunt prea multe necunoscută în viață, pentru ca să putem spune acestor liberi-credincioși: „Vă înșelați“. Suntem siliți să ne'nchinăm în fața unei convingeri sincere și eficace.

Dar sunt spirite pe care le neliniștește o trebuință de logică și care nu pot pune pe cea realității pe ceace consideră ca ipoteze. Înaintea de toate ei sunt izbiți de insolubilitatea problemei, de neputința omului de a prinde cauzele primare în acest univers, unde nu surprinde decât reacțiuni. Aceștia nu pot primi de la alți oameni, oricât de demni de încredere ar fi ei, soluțiile găsite de alții, clădirea revelațiilor, argumentele metafizice ale scolastice. Față de aceste păreri lipsite de dovezi, ei păstrează un scepticism fără leac; ar fi greu să li se dovedească că greșesc.

În această lume suntem lipsiți de date sigure asupra tainei existenței noastre. Nu

știm, în mod rațional, nici de unde venim, nici încotro mergem. Singurul fapt sigur este că existăm, — în necazul filozofilor cari nu sunt siguri nici de asta, — că locuim, noi oamenii, o planetă vecinic în mișcare în mijlocul altor lumi încă mai mari.

Nu se aseamănă situația noastră cu aceea a soldaților în campanie în țară străină, neștiind nici scopul expediției, nici cum se va termina ? Vasele care i-au adus au plecat. Ce au ei de făcut ? — Nimic altceva decât să vegheze asupra succesului campaniei, s'o termine cât se poate mai bine. Mai întâi, își vor căuta buna stare materială, adăpostindu-se de intemperii și asigurându-și hrana. Chiar în această viață care pare inferioară, apar sentimente altruiste ; fiecare lucrează pentru camarazi, pentru regiment. Fiecare știe bine că dacă s'ar îngrădi în egoism, ar trezi egoismul celorlalți, ceea ce ar însemna dezorganizarea în fața dușmanului.

Intre acești oameni se stabilește în mod firesc o legătură de solidaritate. S'a spus că războiul trebuie dorit, cu toate grozăviile sale, pentru că dă ocazie la jertfe. Intr'adevăr, soldatul, în orele de luptă, nu mai ascultă de vulgarele sugestii ale interesului material ; el se gândește la ceilalți, la tovarășii săi, la patrie, față de care are îndatoriri. El ascultă de compătimirea pentru suferințele altora, într'un avânt spontan, fără să analizeze în mod conștient ideea că reciprocitatea este în mod necesar la baza sentimentelor caritabile.

E nevoie, vai, de durere, pentru a le face să ia naștere. Rousseau avea dreptate când nu cruța pe Emile de suferințe, zicând : „Omul care n'ar cunoaște durerea, n'ar cunoaște nici înduioșarea omenirii, nici dulceața compătimirii ; inima lui n'ar fi mișcată de nimic ; el n'ar fi sociabil, ar fi un monstru printre semenii săi“.

In acest altruism întemeiat pe date logice așa de simple încât pare spontan, soldatul își va face datoria tot așa de complet ca și cum ar cunoaște motivele diplomatice care au silit pe guvernul său să întreprindă campania sau ar cunoaște rezultatul mai dinainte. Cunoștința intențiunilor supreme nu-l interesează ; sarcina sa e mai modestă : el n'are de cât să se poarte bine.

Tot asemenea se'ntâmplă și cu cugetătorul pe care observația lumii îl duce la agnosticism și care renunță să agite chestiuni care mai dinainte îi apar fără dezlegare. Nici el nu e neliniștit de începutul nici de sfârșitul lumii. Pe lume nu are altceva de făcut decât datoria, adică să-și caute fericirea lui și a celorlalți.

Am încercat să arăt cum sentimentele altruiste iau naștere din reprezentări mintale raționale și ne aduc să ne conducem după un ideal moral.

Iată spiritualismul eficace de care am avea nevoie ; pentru a evita orice confuziune, îl voi numi idealism. Puțin interesează dacă părerile noastre se deosebesc asupra subiec-

telor insondabile de metafizică, dacă ne explicăm prin teorii dualiste sau moniste, fenomene a căror esență ne scapă; principalul este să ne căutăm fericirea în realizarea Idealului nostru.

Acest Ideal rămâne același, fie că ne-ar fi dictat de sus, de către o Providență care ne-a creat și veghiază asupra soartei noastre, fie că ne edificăm acest cod prin forțele cugetării pure; esențialul este să-i rămânem credincioși.

De aceea găsesc deșarte aceste vecinice discuții, tot așa de vechi ca și filozofia. Oamenii să devie tot mai puțin materialști în moravurile lor, tot mai morali, idealști, să creadă în suflet, nu ca într'o substanță materială, dar ca într'o proprietate a ființei noastre care-i permite să conceapă Binele, Frumosul și Adevărul!

Aceia, cari, printr'o lipsă ereditară și diferite împrejurări ale educației lor, nu se pot ridică la această moralitate creează nenorocirea pentru ei înșiși și o răspândesc în jurul lor. Alții, cari au norocul să fie mai bine înzestrați, încep să iubească cu o dragoste mereu crescândă aceste idei directe și în măsura în care se pot apropiă de acest Ideal, fac fericirea celorlalți în același timp cu a lor.

Să medităm frumoasele cuvinte ale Dorei Melegari: „Vechea psihologie aveà un mod dogmatic de a împărți oamenii în buni și răi, înțelepți și nebuni, puternici și slabi, puri și impuri, atei și credincioși; ea aveà prea multe

sau prea puține nuanțe! N'ar fi oare mai practică și mai adevărat să-i împărțim de acum înainte în două noi categorii, corespunzând tendințelor către care se orientează viitorul: *Aducători de neazuri și aducători de bucurie?*“

Să lucrăm cu toții spre a mări numărul acestora din urmă. Nu e decât un singur mijloc: *educația prin sine însuși.*

SFÂRȘIT

TABLA DE MATERIE

	<u>Pag.</u>
Prima verba	I
Introducere	1
Cucerirea fericirii	11
Cugetarea	18
Actul	32
Conștiința	45
Educația	57
Pătrunderea morală	75
Egoism și Altruism	87
Cugetarea meditativă	100
Toleranța	111
Indulgența	122
Umilința	136
Moderațiunea	149
Răbdarea	160
Curagiul	170
Castitatea	180
Sinceritatea	194
Bunătatea	203
Idealism	214